

T.C.
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DYY VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Pınar DEMİREL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Arman Teksin TEVFİK

İSTANBUL
Temmuz 2024

T.C.
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DYY VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Pınar DEMİREL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Arman Teksin TEVFİK

İSTANBUL
Temmuz 2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

...İşletme... Anabilim/Anasanat Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi
Pinar Demirel tarafından hazırlanan "...Türkiye'de 2000 sonrası D44 ve İktisadi Ekonomik..."
konulu çalışması jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. İşletme ve İktisadi
Etkisi

Tez Savunma Tarihi: 01/07/2024

Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı, Soyadı ve Kurumu:

İmzası

Jüri Üyesi : (Tez Danışmanın Ünvanı, Adı, Soyadı) Prof. Dr. Arman Teksin TEUFİK
(Bağlı Olduğu Kurum) Halic Üniversitesi

Jüri Üyesi : (Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı, Soyadı) Dr. Öğr. Üyesi / Melih ATILAY
(Bağlı Olduğu Kurum) Halic Üniversitesi

Jüri Üyesi : (Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı, Soyadı) Doç. Dr. Hasan LÖK
(Bağlı Olduğu Kurum) Karabük Üniversitesi

Bu tez yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun kararıyla kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürünün Ünvanı, Adı, Soyadı)
Müdür

Doküman Görüntüleyici

Turnitin Orijinallik Raporu

İşleme kondu: 10-Haz-2024 14:23 +03
NUMARA: 2399543580
Kelime Sayısı: 20715
Gönderildi: 1

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DYY VE İHRACATIN
EKON... Pınar DEMİREL tarafından

Benzerlik Endeksi

%11

Kaynağa göre Benzerlik

Internet Sources:	%9
Yayımlar:	%4
Öğrenci Ödevleri:	%2

alintıları çıkar | bibliyografyayı dahil et | küçük eşleşmeleri çıkar

mod: raporu hızlı görüntüle (klasik)

yazdır

yenile | indir

2% match (22-Mar-2024 tarihli internet)

<https://www.sanayi.gov.tr/assets/doc/UluslararasıDogrudanYatırımİstatistikleri2023.xlsx>

2% match (10-Eyl-2022 tarihli internet)

<http://acikerisim.ohu.edu.tr>

1% match (04-Haz-2024 tarihli internet)

<https://aso.org.tr/ihracatdestekofisi/2023RAPOR/2023.pdf>

<1% match (31-Tem-2023 tarihli öğrenci ödevleri)

Sınıf: yüksek lisans ve doktora tezleri

Ödev: Rabia2

Ödev Numarası: 2139451576

<1% match (13-Ara-2019 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) on 2019-12-13

<1% match (29-May-2024 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) on 2024-05-29

<1% match (20-Oca-2020 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) on 2020-01-20

<1% match (09-Mar-2018 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) on 2018-03-09

<1% match (24-May-2024 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) on 2024-05-24

<1% match (14-Eki-2022 tarihli internet)

<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/705364?show=full>

<1% match (16-Eki-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/111153/yokAcikBilim_10273688.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (11-Nis-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/480242/yokAcikBilim_443082.pdf?sequence=-1

<1% match (13-Eki-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/401659/yokAcikBilim_10323126.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (24-Eyl-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/602315/yokAcikBilim_10064220.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (12-Kas-2023 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/301536/yokAcikBilim_9013788.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (11-Eki-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/678530/yokAcikBilim_10317335.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (03-Eki-2022 tarihli internet)

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/354646/yokAcikBilim_311623.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

<1% match (05-Oca-2024 tarihli internet)

https://www.duvaryayinlari.com/Webkontrol/IcerikYonetimi/Dosyalar/sosyal-insan-ve-idari-bilimlerde-ileri-ve-cagdas-calismalar-1_icerik_g3840_DaTKEwWk.pdf

<1% match (Ari, Yılmaz Onur. "Dogrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler: Trabzon İlindeki Yabancı Sermayeli İşletmelerde Bir Uygulama", Anadolu University (Turkey), 2021)

Ari, Yılmaz Onur. "Dogrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler: Trabzon İlindeki Yabancı Sermayeli İşletmelerde Bir Uygulama", Anadolu University (Turkey), 2021

<1% match ()

Çelik, Muhammed. "Türkiye'de yatırım teşvikleri ve yatırım teşvik sisteminin etkinliği: Diyarbakır ili örneği", Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2018

<1% match (09-Nis-2022 tarihli internet)

11.6.2024

TEZ ETİK BEYANI

Yüksek Tezi Olarak sunduğum “Türkiye’de 2000 sonrası DYY ve İhracatın Büyümeye Etkisi” başlıklı bu çalışmayı başından sonuna kadar danışmanım Prof. Dr. Arman Teksin Tefvik’in sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, analizleri yaptığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim

Pınar Demirel

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında, Türkiye'de 2000 sonrası dönemden günümüze kadar olan doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişlerinin ve ihracatın gayri safi yurt içi hasılaya (GSYH) etkisi incelenmiştir. Türkiye'nin ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde DYY ve ihracatın kritik rol oynadığı bir gerçektir. Bununla beraber, çalışmamızın hedefi, son yirmi yılı kapsayan verilerle DYY girişlerinin ve ihracatın GSYH değişimi üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde analiz etmektir. Tez sürecinde, çeşitli ekonomik teoriler ve ampirik çalışmalar ışığında, DYY ve ihracatın ekonomik büyümeye katkıları, karşılaşılan zorluklar ve bu süreçteki politika değişiklikleri ele alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin küresel ticaret ve yatırım ağlarına entegrasyonu, bölgesel ve sektörel farklılıklar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın, Türkiye ekonomisinin daha iyi anlaşılmasına ve gelecekteki politika yapıcılar için yol gösterici olmasına katkıda bulunacağını ümit ediyorum.

Öncelikle, bu tezin hazırlanmasında yardımcı olan, bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden değerli danışmanım Prof. Dr. Arman Teksin Tevfik'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz, 2024

Pınar DEMİREL

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TEZ ETİK BEYANI	i
ÖN SÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
1.GİRİŞ	1
2.LİTERATÜR TARAMASI	4
3.EKONOMİDE YATIRIM VE TÜRLERİ	7
3.1. Yatırım Türleri.....	7
3.1.1. Reel Yatırımlar - Mali Yatırımlar	7
3.1.2. Altyapı - Üstyapı Yatırımları	8
3.1.3. Kamu Yatırımları - Özel Sektör Yatırımları	9
3.1.4. Zorunlu Yatırımlar	9
3.1.5. Uyarılmış Yatırımlar - Otonom Yatırımlar	9
3.1.6. Brüt Yatırım - Net Yatırım.....	10
3.1.7. Tevsi Yatırımlar	10
3.1.8. Geliştirme Yatırımları	11
3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım	12
3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Tarihçesi	12
3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	20
3.2.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Ekonomik Teşvik Politikalar	26
4.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER	27
4.1. Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketlerin Gelişen Pozisyonu	28
4.2. Çok Uluslu Şirketlerin Temel Özellikleri.....	30
4.3. Çok Uluslu Şirketlerin Olumlu Etkileri.....	31
4.4. Çok Uluslu Şirketlerin Olumsuz Etkileri	38
4.5. DYY’nin Önemi	43
4.5.1. Kaynak Ülke Açısından Doğrudan Yabancı Sermayenin Belirleyici Faktörleri	43
4.5.2. Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke için Belirleyicileri	46
5.EKONOMİK BÜYÜME	50
5.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla.....	50
5.2. DYY’nin Ekonomik Büyümenin Temel Özellikleri	53
5.3. İhracat Kavramı	53
5.4. SWOT Analizi	58

5.5. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişiminin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi	58
5.5.1. Güçlü Yönler	58
5.5.2. Zayıflıklar	60
5.5.3. Fırsatlar	63
5.5.4. Tehditler	64
6. GEREÇ VE YÖNTEM	67
6.1. Regresyon	67
6.2. Birim Kök Testi	67
6.3. Eş-Bütünleşme	68
7.BULGULAR, SONUÇ VE ÖNERİLER	69
7.1. Bulgular	69
7.2. Sonuç ve Öneriler	78
KAYNAKLAR	80
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

AB :	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AE:	Avrupa Ekonomi Topluluğu
AR-GE :	Araştırma ve Geliştirme
ÇUŞ:	Çok Uluslu Şirketler
DYY:	Doğrudan Yabancı Yatırım
FDI:	Foreign Direct Investments (Doğrudan Yabancı Yatırımlar)
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF:	Uluslar Arası Para Fonu
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
TCMB:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (United Nations Conference on Trade and Development)

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1. Sektörlere Göre Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar	16
Tablo 3.2. Ülkelerin Gruplarına göre Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar .	18
Tablo 3.3. Türkiye’de Ükelere Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar	19
Tablo 3.4. Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı (2023)	20
Tablo 4.1. Dünyadaki İlk 10 ÇUŞ (2023)	32
Tablo 4.2. Türkiye’deki İlk 20 ÇUŞ (2023)	33
Tablo 5.1. 2023 Yılı İhracatında İlk 20 Ülke (1000\$).....	57
Tablo 7.1. Birim Kök Testi.....	69
Tablo 7.2. Çeşitli İstatistikler	71
Tablo 7.3. Modelin Açıklayıcılığı	72
Tablo 7.4. Karar ve Gözlem	73
Tablo 7.5. Eş- Bütünleme Analizi için Veriler.....	74
Tablo 7.6. Çeşitli İstatistikler	75
Tablo 7.7. R ² Değeri	76
Tablo 7.8. Varyans Çözümleme Tablosu	77

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1.	2000-2023 Yılları Türkiye'ye DYY Girişleri	15
Şekil 5.1.	Türkiye'de 2000-2023 Yılları Arası GSYH.....	52
Şekil 5.2.	Türkiye'de 2000-2023 Yılları İhracat Değerleri	54
Şekil 5.3.	Türkiye'de 2000- 2023 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat ve GSYH Değerleri.....	55
Şekil 7.1.	Zaman ve Y'lerin Sonuçları	70

ÖZET

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DYY VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Çalışma Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ihracatın etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. 2000-2023 dönemine odaklanarak, bu süre zarfında Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım ve ihracat verileri ile gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) değişimi üzerindeki etkilerini değerlendirmek için Birim Kök Testi ve Eş Bütünleme Testi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, bu ilişkileri daha iyi anlamak için SWOT analizi yapılmış ve sonuçlar olumlu bulunmuştur. Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde doğrudan yabancı yatırım ve ihracatın önemli bir rol oynadığını göstermektedir. SWOT analizi, Türkiye'nin ekonomik durumunu daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Güçlü yönler ve fırsatlar, Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım ve ihracat alanındaki büyümesine olanak sağlamaktadır. Zayıf yönler ve tehditler ise ekonomik politika oluşturulurken dikkate alınması gereken alanları belirtmektedir. Çalışmada H₀ (Null Hypothesis): Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım ve ihracat ile GSYH'deki değişimi etkilememektedir. H₁ (Alternative Hypothesis): Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım ve ihracat, GSYH'deki değişimi olumlu yönde etkilemektedir. Analiz sonuçları, hipotez H₀'ın reddedilerek hipotez H₁'in kabul edilmesiyle F değeri, FC değerinden büyük olduğu için bir bütün olarak Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım ve ihracat GSYH'deki değişimi açıklamaktadır bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, bu tez çalışması Türkiye'nin ekonomik büyümesiyle ilgili kritik faktörleri anlamak ve politika yapıcılar için değerli bir rehberlik sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Doğrudan yabancı yatırım ve ihracatın GSYH'deki değişimi olumlu yönde etkileri belirterek, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını destekleyen stratejilerin ve politikaların belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve rekabetçiliği açısından önemli bir bilimsel katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *DYY(Doğrudan Yabancı Yatırım), İhracat, GSYH(Gayri Safi Milli Hasıla, SWOT, Birim Kök Testi, Eş- Bütünleme Testi*

ABSTRACT

THE IMPACT OF FDI AND EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY AFTER 2000

This study aims to examine the impact of foreign direct investment (FDI) and exports on the Turkish economy. Focusing on the period from 2000 to 2023, the Unit Root Test and Cointegration Test methods were used to assess the effects of foreign direct investment and export data on the changes in Turkey's gross domestic product (GDP) during this period. Additionally, a SWOT analysis was conducted to better understand these relationships, and the results were found to be positive. The findings of the study indicate that foreign direct investment and exports play a significant role in Turkey's economic growth. The SWOT analysis evaluated Turkey's economic situation from a broader perspective. Strengths and opportunities facilitate Turkey's growth in foreign direct investment and exports. Weaknesses and threats, on the other hand, indicate areas that need consideration when forming economic policies. The study tested the following hypotheses: H0 (Null Hypothesis): Foreign direct investment and exports to Turkey do not affect the change in GDP. H1 (Alternative Hypothesis): Foreign direct investment and exports to Turkey positively affect the change in GDP. The analysis results led to the rejection of the null hypothesis (H0) and the acceptance of the alternative hypothesis (H1), as the F value was greater than the critical value (FC). Thus, it was concluded that foreign direct investment and exports to Turkey as a whole explain the changes in GDP.

In conclusion, this thesis was conducted to understand the critical factors related to Turkey's economic growth and to provide valuable guidance for policymakers. By highlighting the positive effects of foreign direct investment and exports on GDP changes, it contributes to the formulation of strategies and policies that support Turkey's economic development. This study offers significant scientific contributions regarding the sustainability and competitiveness of economic growth..

Keywords: *FDI (Foreign Direct Investment), exports, GDP (Gross Domestic Product), SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), Unit Root Test and Cointegration Test*

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisi, 2000 yılından bu yana önemli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu dönemde, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ülkenin ekonomik performansını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini anlamak için kritik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle, küreselleşmenin hızlanması ve Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunun artmasıyla birlikte, DYY'nin rolü daha belirgin hale gelmiştir. Çalışmanın odağı, 2000'li yıllardan günümüze kadarki dönemde Türkiye'de DYY, ihracat GSYH değişimi arasındaki ilişkileri birim kök test ve eş bütünleme testi kullanarak detaylı bir şekilde incelemektir.

DYY, henüz tam olarak gelişmemiş olan ülkeler özelinde sermaye girişini artırarak iktisadi gelişimi olumlu yönde etkileyen bir faktördür. Türkiye, 1980'lerden itibaren ekonomik liberalizasyon politikaları benimsemiş ve yabancı yatırımları çekmeyi hedeflemiştir. 2000 sonrası dönemde, bu politikaların meyvelerini verdiği ve DYY'nin ülkeye girişinde önemli artışlar olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, ihracat performansının iyileşmesi, Türkiye'nin ekonomik büyüme hikayesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, DYY'nin sadece sermaye birikimini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda teknoloji transferi, yönetim bilgisi ve yeni pazar erişimi gibi faktörler yoluyla ihracatı da desteklediği öne sürülmektedir (Ağır & Rutbil, 2019).

Türkiye'nin ihracat performansı, 2000 sonrası dönemde önemli ölçüde artış göstermiştir. İhracatın GSYİH içindeki payı, bu dönemde sürekli bir artış eğilimi sergilemiştir. Bu artış, hem doğrudan yabancı yatırımların ülkeye getirdiği yeni üretim kapasitesi ve teknolojiler sayesinde, hem de ihracatın çeşitlendirilmesi ve yeni pazarlara erişim stratejileri ile gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, literatürde yoğun bir şekilde tartışılan bir konudur. Bazı çalışmalar, ihracatın ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini belirtirken (Balassa, 1978), farklı görüşlerde mevcuttur bunlar, iki değişken arasında ihracat çeşitlendirme analiz

sonucuna göre bir ilişki söz konusu olmadığı bulgusunu elde etmiştir (Çeviker & Taş, 2011).

DYY, ev sahibi ülke için kalıcı olan reel sektördeki yabancı yatırımdır. Bu yatırımlar, mevcut bir firmayı satın alarak, bir şube ofisi açarak ve yeni bir firma kurarak gerçekleştirilir (Emir & Kutlu , 2015). DYY'ler ekonomik kalkınmaya ve ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunur. Ancak, DYY'de yatırımcının kısmi veya tam yönetim hakkına sahip olduğu belirtilir. Öte yandan, portföy yatırımlarında yatırımcının yönetim hakları yoktur. Portföy yatırımları ülkeye sadece sermaye sağlarken, DYY'de yatırımcı sermaye ve üretim için gerekli diğer unsurları sağlar. Yüksek likiditeye sahip portföy yatırımları ev sahibi ülkeye hızla girip çıkabilir. Bu durum ev sahibi ülke için riskler yaratır. DYY, portföy yatırımlarına göre daha az riskli olarak kabul edilir ve ev sahibi ülkenin ekonomisi için daha avantajlıdır (Uğur & Çelik, 2023).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin refah seviyesinin artmasının en önemli göstergelerinden biridir. Türkiye, 2000 sonrası dönemde hızlı bir büyüme performansı sergileyerek DYY artışları ile iyi bir ivme kazanmıştır. Fakat bu büyümenin sürdürülebilirliği ve kalitesi, hangi faktörler tarafından yönlendirildiğinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Bununla beraber, DYY ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki varlığı ayrıntılı bir şekilde incelenmesi önemlidir. DYY'nin teknoloji transferi, verimlilik artışı ve yeni iş imkanları yaratma gibi mekanizmalar yoluyla büyümeyi teşvik ettiği bilinmektedir (Strange , 1995). Benzer şekilde, ihracatın da ölçek ekonomileri, rekabetçilik ve inovasyon gibi kanallar üzerinden büyümeyi desteklediği vurgulanmaktadır (Topçu, 2017).

Bu çalışma, Türkiye'nin 2000 sonrası dönemdeki ekonomik performansını anlamak için DYY, ihracat ve GSYH 'de ki değişmeyi nasıl etkilediğini birim kök ve eş bütünleme testi aracılığıyla inceleyecektir. Regresyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve gücünü belirlemek için güçlü bir istatistiksel araçtır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, DYY ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemek ve bu etkilerin büyüklüğünü ve anlamlılığını ortaya koymaktır. Ayrıca, bu analiz, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlayacak önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın amacı Türkiye'nin 2000 sonrası dönemdeki ekonomik dönüşüm sürecinin anlaşılması, DYY, ihracat ve ekonomik değişim arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu çalışma, bu ilişkileri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Türkiye'nin ekonomik büyüme hikayesinin altında yatan dinamikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Önceki araştırmalar, doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebileceğini, ancak etkinin büyüklüğü ve süresi konusunda farklı sonuçlar elde etmiştir.

Erdoğan (2016), Türkiye'nin ihracat performansını etkileyen faktörleri anlamak ve analiz etmek üzere bir araştırma yapmıştır. İhracatın, bir ülkenin ekonomik çıkarları ve dengeleri açısından kritik bir unsur olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin ihracat değerlerini etkileyen faktörler istatistiksel ve ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinin milli gelirleri, reel döviz kuru, ihracat birim değer endeksi ve tüketim malları ithalat miktarı gibi bağımsız değişkenler, Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkileri değerlendirmek için çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Köroğlu (2019), çalışmasında 1992-1999 ve 2000-2017 dönemlerini karşılaştırarak Türkiye ve Rusya'da gerçekleştirilen Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) reformlarının ekonomik büyümeye etkileri incelenmiştir. İşgücü ve petrol fiyatları gibi kontrol değişkenleri de analize dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular, DYY reformlarının Türkiye ve Rusya ekonomilerindeki büyüme performansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma, her iki ülkedeki ekonomik politika reformlarının ekonomik büyümeye olan katkısını anlamak ve gelecekteki politika yapım süreçlerini yönlendirmek için önemli bir katkı sağlamaktadır.

Gökçeli (2022), DYY'nin ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkisi ve OECD ekonomilerine yapılan FDI girişleri ile kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi incelemektedir. 1990-2017 döneminde OECD ülkelerinin bir panelinde DYY girişlerinin ekonomik büyüme ve yerli yatırımlar üzerindeki etkisini sabit etkiler ve sistem GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi) yöntemlerini kullanarak

değerlendirmiştir. Bulguları ise FDI girişlerinin ev sahibi ekonominin ekonomik büyümesi ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Allouh (2020), Türk ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımın (DYY) uluslararası işletme perspektifinden rolü incelenmekte olup DYY'nin önemi ve etkileyen belirleyiciler ele alınmaktadır. Ayrıca, DYY akışlarını etkileyen faktörler de analiz edilmektedir. Çalışmada 1988-2018 dönemi En Küçük Kareler yöntemiyle empirik olarak değerlendirilmiştir. Büyüme ve dış ticaret verileri bağımlı değişken olarak kullanılmış, diğer değişkenler ise DYY giriş akışlarını etkileyen faktörler olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçları, Türkiye'de ekonomik büyümenin ve dış ticaret büyüme hızının DYY'nin büyüme hızı ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir, ancak veri kısıtlamaları nedeniyle elde edilen sonuçların anlamlı olmadığı belirtilmektedir.

Çörekçioğlu (2016), çalışmasının odak noktasını, Türkiye'de DYY ile GSYİH büyüme oranı, dış ticaret dengesi, döviz kuru ve yönetim düzenleme kalitesi gibi değişkenler arasındaki uzun ve kısa vadeli nedensellik ilişkilerini deneysel olarak belirlemektedir. Araştırma dönemi 1996 ile 2014 yıllarını kapsayan analiz zaman serisi yöntemine dayanmaktadır. Elde ettiği bulgulara göre, GSYH büyüme oranı, dış ticaret dengesi ve düzenleme kalitesi doğrudan yabancı yatırım üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Kısa vadede döviz kurunun istatistiksel olarak anlamlı olmayan ve olumsuz bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Uzun vadede ise yapılan test sonuçları istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak döviz kurunun etkisinin negatif olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, tüm bu değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımlar ile nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Karimov (2020)'un çalışmasında Türkiye'de DYY girişlerinin Ticaret (İhracat, İthalat) üzerindeki makroekonomik değişkenleri analiz etmiştir. Çalışma, 1974'ten 2017'ye kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Dünya Bankası ve IMF veritabanından elde edilen zaman serisi veri setleri, ADF Birim Kök, VAR gecikme seçimi, Johansen eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri gibi istatistiksel modellerde kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, analiz edilen seriler arasında

eşbütünlüğünün varlığı doğrulanmıştır. Ayrıca, Granger nedensellik testi sonuçları, İhracat ve İthalat'tan FDI'ya tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Canpolat (2019), dış ticaret ve DYY faktörlerine çalışmasında yer vermiş bu iki faktör arasında ilişki olup olmadığını incelemiştir. 2005-2017 yıllarını baz alarak Türkiye ve BRICS ülkelerine ait verileri Basit Doğrusal Regresyon modeliyle analiz etmeye çalışmış ve öneriler geliştirmiştir.

3. EKONOMİDE YATIRIM VE TÜRLERİ

Yatırım, bir ülkenin mikro ve makro ekonomik gelişiminin ve genel ekonomik refahının önemli bir göstergesidir. Yatırımın ekonomik büyümedeki rolü, toplam talepteki artışla sınırlı olmayıp, çarpan (yatırım çarpanı) etkisini de içermektedir. Yatırım, yararlanıcı şirketlerin daha yüksek satışlar kaydetmesine ve ek kar elde etmesine olanak tanımaktadır (Cicea & Marinescu, 2020). Tüm yatırımlar kısa vadede etkili olmadığı; Bu nedenle, genellikle uzun vadeli olarak planlanmaktadır ve yatırım, yeni işlerin yaratılmasına, yeni becerilerin kazanılmasına, yeni teknolojilerin benimsenmesine ve bilimsel araştırmaların geliştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Činčikaitė & Meidute-Kavaliauskiene, 2023)

3.1. Yatırım Türleri

Yatırım türleri birçok farklı kriter kullanılarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar; yatırım nesnesine, yatırımın nedenine göre ve ya merkezi kriterlere göre sınıflandırılmaktadır (Dağdelen, 2001). Bunlar: reel- mali yatırımlar, altyapı-üst yapı yatırımları, kamu yatırımları ve özel sektör yatırımları, zorunlu yatırımlar, uyarılmış ve otonom yatırımlar, brüt- net yatırımlar, tevsi yatırımlar, geliştirme yatırımları olmak üzere sekiz kategoride sınıflandırılmıştır.

3.1.1. Reel Yatırımlar - Mali Yatırımlar

Reel ve mali yatırımlar, ekonomide farklı varlık sınıflarına yapılan yatırımları ifade eder. Yatırımın nesnesine göre ele alınmakta olan bu iki tür yatırım, iktisadi büyüme ve iyileşme sürecinde önemli roller üstlenirler.

Reel yatırımlar, fiziksel varlıklara yapılan yatırımları ifade eder. Yatırımlar genelde uzun süreli ve büyük ölçeklidir ve ekonomik büyümeyi desteklemek, üretkenlik ve verimliliği artırmak, altyapıyı geliştirmek veya teknolojiyi yenilemek gibi amaçlarla gerçekleştirilir. Fabrika inşaatı, makine ve ekipman alımları, arazi

geliştirme projeleri, altyapı yatırımları (yollar, köprüler, limanlar), enerji santralleri gibi fiziksel varlıklara yapılan yatırımlar reel yatırımlara örnektir.

Mali Yatırımlar, finansal varlıklara yapılan yatırımları ifade eder. Mali yatırımlar genellikle likit ve çeşitlendirilebilir ve yatırımcılara gelir elde etme veya sermaye artışı sağlama fırsatı sunmaktadır. Mali yatırımlar, genellikle daha kısa vadeli ve finansal piyasalardaki dalgalanmalardan etkilenir. Hisse senetleri, tahviller, devlet bonoları, vadeli mevduatlar, yatırım fonları gibi finansal kuruluşlara yapılan yatırımlar mali yatırımlara örnektir (Akkaya ve ark., 2005).

Reel yatırımlar, ekonomik büyümenin temelini oluştururken, mali yatırımlar da sermaye piyasalarının işleyişini ve likiditeyi sağlayarak ekonomik faaliyetlerin desteklenmesine katkıda bulunur. Her iki tür yatırım da ekonomik döngülerde önemli bir rol oynar ve yatırımcıların farklı risk ve getiri profillerine göre tercih edilebilmektedir.

3.1.2. Altyapı - Üstyapı Yatırımları

Altyapı ve üst yapı yatırımları, ekonomik kalkınma ve sosyal hareketliliğe katkıda bulunan yatırım türleridir. Bu terimler genellikle şehir planlaması, kamu politikaları ve ekonomik gelişme gibi alanlarda kullanılır. Bu iki tür yatırımın tanımı ve sınıflandırılması:

Altyapı yatırımları, bir ekonominin temel işleyişini sağlayan fiziksel ve kurumsal yapıları içerir. Fiziksel altyapı, ulaşım, enerji, su ve kanalizasyon sistemleri gibi hizmetleri kapsar. Kurumsal altyapı ise eğitim, sağlık, güvenlik gibi kamu hizmetlerini sağlayan kurumları ifade eder. Altyapı yatırımları genellikle uzun vadeli ve geniş kapsamlı projelerdir. Kamu sektörü tarafından finanse edilirler ve ekonomik büyüme, istihdam artışı ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi gibi amaçlarla gerçekleştirilirler.

Üst yapı yatırımları, bir ekonominin altyapısını kullanarak gerçekleştirilen endüstriyel, ticari ve sosyal faaliyetleri içerir. Üst yapı, altyapının üzerine inşa edilen fabrikalar, ofis binaları, alışveriş merkezleri, okullar, hastaneler gibi yapıları ifade eder. Üst yapı yatırımları genellikle özel sektör tarafından gerçekleştirilir ve çeşitli

endüstriyel ve ticari faaliyetlere hizmet ederler. Bu yatırımlar genellikle ekonomik büyümeyi destekler ve rekabet gücünü artırır.

Altyapı ve üst yapı yatırımları, birbirlerini tamamlayan ve ekonominin sürekli olarak bir ivme kazanması sağlayan unsurlardır. Altyapı, ekonomik faaliyetlerin temelini oluştururken, üst yapı bu faaliyetlerin geliştirilmesine ve çeşitlenmesine yardımcı olur. Bu bağlamda, iki yatırım türü de ekonomik kalkınmanın vazgeçilmez unsurlarıdır.

3.1.3. Kamu Yatırımları - Özel Sektör Yatırımları

Kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlar genellikle kar amaçlı olmaksızın yarar odaklı yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlarda, kamunun bazen kar amacına yönelik olarak, özel sektörün gerçekleştiremediği, yetersiz kaldığı veya özel sektörü ilgilendiren karlı gelmeyen yatırımlar yer almaktadır. Özel sektör yatırımları, tamamen kar amacı güden ve karlılık potansiyeli taşıyan yatırımlardır. Bu tür yatırımların gerçekleşmesi için, zaman zaman kamu tarafından, yatırımın faydalı olma potansiyeline yönelik yapılan analize bağlı olarak çeşitli teşvik edici önlemler alınabilmektedir.

3.1.4. Zorunlu Yatırımlar

Toplumun çıkarlarını gözetilen yatırımlardır. Doğayı korumak, kirliliğe neden olmamak için gerçekleştirilen yatırımlar bu kategoriye girer. Bu yatırımlar, özel sektör ve kamuyu kapsamaktadır ve aynı zamanda cezai durum gerektirebilir.

3.1.5. Uyarılmış Yatırımlar - Otonom Yatırımlar

Uyarılmış yatırımlar, milli gelirdeki artışın bir sonucu olarak ortaya çıkan talep miktarındaki artışı karşılamak amacıyla gerçekleşen yatırımlardır. Yatırım türlerinin hayata geçirilebilmesi için, talep miktarının artmasıyla birlikte arz miktarındaki artışı tetikleme gereklidir. Talep miktarındaki artış, tüketicilerin gelir düzeyindeki yükselişe bağlı olarak gerçekleşebilir; bu nedenle milli gelirde bir artış yaşanması gerekmektedir. Uyarılmış yatırımlar, doğrudan milli gelir düzeyi ile ilişkilidir.

Otonom yatırımlar kavramı, gayri safi yurt içi hasılabın desteklediği talepteki artışı ve bu artışın arz artışını uyarması bağlamında bağımsız olarak gerekleştirem yatırımlardır. Devletin yol, santral ve savunma gibi sektörlerle ilişkili yatırımları, otonom yatırımların bir örneğidir. Genellikle uzun süreli hesap edilen yatırımlar, çoğunlukla otonom yatırım kategorisine girmektedir (Dağ ve elik , 2018).

3.1.6. Brüt Yatırım - Net Yatırım

Brüt yatırım ve net yatırım kavramları, ekonomi literatüründe önemli yer tutan ve yatırımların farklı boyutlarını ifade eden terimlerdir Brüt yatırım, bir ekonomide gerçekleştirilen toplam yatırım miktarını göstermektedir. Bir ekonomideki tüm yatırım faaliyetlerini, yapılan yatırım harcamalarının toplamını gösterir. Brüt yatırım, genellikle ekonominin büyüme potansiyelini ve gelecekteki üretim kapasitesini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Brüt yatırım, ekonominin genel sağlığı ve büyüme eğilimini değerlendirmede önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Bu kavram, kamu politikalarının etkinliğini değerlendirmede ve ekonomik kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde kullanılır.

Net yatırım, brüt yatırımdan (toplam yatırım miktarından) yatırımın amortisman veya değer kaybı gibi faktörlerin çıkarılmasıyla elde edilen gerçek yatırım miktarını belirtmektedir. Bu kavram, bir ekonomideki gerçek yatırımın büyüklüğünü ve ekonomik büyüme potansiyelini daha doğru bir şekilde yansıtır. Net yatırım, bir ekonomideki varlık stokunun artışını gösterir aynı zamanda ekonominin gelecekteki üretim kapasitesini belirlemektedir. Bu kavram, bir ekonomideki yatırımın kalitesini değerlendirmede ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini analiz etmede önemli bir araç olarak kullanılır.

Brüt yatırım ve net yatırım kavramları, ekonomik analizlerde ve politika oluşturmadaki karar süreçlerinde önemli bir rol oynar. Bu kavramlar, ekonominin sağlığını değerlendirmede ve ekonomik politikaların etkilerini anlamada kullanılarak ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesine katkıda bulunmaktadır (İnce, 2008).

3.1.7. Tevsi Yatırımlar

Tevsi yatırımı, bir işletmenin mevcut varlık ve kaynaklarını daha verimli ve etkili bir şekilde kullanmak için gerçekleştirdiği stratejik bir yatırım türüdür. Bu tür

yatırımlar genellikle işletmenin mevcut operasyonel süreçlerini iyileştirmek, üretim verimliliğini artırmak, kalite standartlarını yükseltmek veya rekabet gücünü artırmak gibi hedefler doğrultusunda planlanır ve uygulanmaktadır. Tevsi yatırımları, mevcut varlıkların yenilenmesini, modernizasyonunu veya optimizasyonunu içerebilir. Bu, işletmelerin teknolojik gelişmelere ayak uydurmasını, operasyonel maliyetleri düşürmesini ve piyasa taleplerine daha hızlı yanıt verebilmesini sağlar (Köseoğlu ve Dinç, 2018). Örneğin, bir fabrikanın üretim hattının otomasyonunu artırmak veya eski ekipmanları daha verimli ve çevre dostu olanlarla değiştirmek tevsi yatırımlarına örnek olarak verilebilir.

3.1.8. Geliştirme Yatırımları

Yatırımcılar tarafından mevcut seviyeyi yükseltmeye yönelik yapılan yatırım olarak tanımlanmaktadır. Tevsi yatırımlar yalnız seviyeyi yükseltmekle kalmaz; aynı zamanda mevcut üretimin değerini yükseltmek için de gerçekleştirilebilir.

3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım

Doğrudan yabancı yatırım (Foreign Direct Investment: FDI), bir ekonominin yerleşik bir yatırımcısı tarafından diğer bir ekonomide yerleşik bir işletme üzerinde kalıcı bir çıkar ve önemli bir etki derecesi oluşturmak suretiyle gerçekleştirilen sınır ötesi yatırımın bir kategorisidir. Başka bir ekonomideki bir yatırımcının, diğer ekonomideki bir işletmede %10 veya daha fazla oy hakkına sahip olması, böyle bir ilişkinin bir kanıtıdır. FDI, ekonomiler arasında istikrarlı ve uzun vadeli bağlantılar yaratması nedeniyle uluslararası ekonomik entegrasyonun önemli bir unsuru olarak kabul edilir. FDI, ülkeler ile karşılıklı teknoloji alışverişi için önemli bir araç olup, yabancı pazarlara erişim aracılığıyla uluslararası ticareti önemli hale getirir ve ekonomik kalkınma için önemli bir araç olmaktadır (OECD, 2024).

OECD (2008)'nin bir başka DYY tanımı, "Bir ekonomide ikamet eden bir kişi veya kurumun (doğrudan yatırımcı) daimi bir çıkar kurma amacıyla o ekonomide ikamet etmeyen bir işletmede (doğrudan yatırım işletmesi) gerçekleştirdiği sınıf aşan yatırım" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda, "daimi çıkar" kavramı, yatırımcı ile şirket arasında uzun süreli bir ilişkinin varlığını ve ayrıca yatırımcının işletme yönetimine etkisini ifade eder, bu da DYY'yi portföy yatırımından ayıran bir özelliktir. DYY'de, yabancı bir yatırımcı en azından oy hakkının %10'unu elinde bulundurur.

Doğrudan yatırımlar, genellikle Merkez Bankası tarafından ödemeler dengesi kapsamında değerlendirilen sınır ötesi sermaye hareketlerini içermektedir. Bir gelişmekte olan ülkenin aldığı doğrudan yatırım miktarı, genellikle ödemeler bilançosu verileri kullanılarak hesaplanmaktadır (Erdoğan , 2011).

3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Tarihçesi

1980'li yıllardan sonra dünya mal ve hizmet piyasalarında artan liberalleşme ve dünyaya entegrasyon gelişimiyle beraber yükselen rekabet atmosferi, doğrudan yabancı yatırımların önemini daha açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Ulusal sermayenin farklı bir ülkede yatırıma evrilmesi 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak ilk somut adımlar 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. Avrupa'dan sermaye çıkışları finansal yatırımları desteklerken, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ABD'den yatırım çıkışları doğrudan yabancı yatırım şeklini

almaya başladı. 1929 yılındaki dünya ekonomik bunalımı, yabancı yatırımların azalmasına ve hatta mevcut varlıkların satışına yol açmıştır (Dilber & Nur, 2017). Avrupa Birliği'nin (AB) 1958'de kurulmasıyla birlikte, doğrudan yabancı yatırımlarda (DYY) ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın özellikle AB'nin gümrük birliği ilkesine dayalı ticaret engellerinden kaçınma arzusuyla ilişkilendirilebileceği belirtilmektedir, çünkü Amerikan yatırımları bu dönemde öne çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki DYY'lerin çoğunun, özellikle petrol veya doğal kaynakları zengin olan birkaç ülkede yoğunlaştığı belirtilmektedir. Ancak, sonraki dönemlerde, dünya genelinde petrol krizinin patlak vermesiyle birlikte DYY'lerin hızının yavaşladığı ve mevcut yatırımların büyük kısmının Amerika merkezli olduğu görülmektedir. 1980'lerden itibaren, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, DYY'lerin artış gösterdiği bu ortama ve Doğu Avrupa ülkelerinde içine alan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış yaşandığı kaydedilmektedir (Şimşek ve Behdioğlu, 2006).

Türkiye'de 1954 yılından sonra beklenen yabancı sermayenin gelmemesi, ülkelerin yabancı sermaye çekebilmeleri için sadece yasal düzenlemelerin yeterli olmadığını göstermektedir (Yavan ve Kara, 2003). Bu nedenle 1980'den sonra yabancı yatırımları artırmak amacıyla yabancı sermaye kanununda iyileştirmeler yapılmış, döviz rejimi serbestleştirilmiş, bürokrasi azaltılmış, gümrükler indirilmiş, çeşitli ülkelerle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Özelleştirmeye ilişkin beklentiler artmış, özelleştirme kısmen gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Uncu, 2009).

DYY, 1980 Sonrası dönemde Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımın gelişimi siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan değişmeye başlamıştır. 24 Ocak 1980 tarihli "Ekonomik İstikrar Kararları" sonucunda finansal ve siyasi istikrar sağlanmış, barış ortamı sağlanmıştır. Yabancı yatırım politikalarıyla güven yaratılmıştır. Ekonomide dış ticarete açıklık benimsenmiş ve bu yönde mevzuat değişiklikleri yapılmıştır (Erdem, 2020). Türkiye 1980'den sonra ithal ikameci politikalar yerine ihracata yönelik sanayileşme politikaları izlemiştir.

24 Ocak kararları yabancı sermayeyi ciddi anlamda teşvik etmiş ancak 1980 devrimi ve siyasi istikrarsızlık gibi nedenlerden dolayı 1983 yılına kadar yeterince artmamıştır (Pamuk, 2021). Yabancı sermaye, 1983 genel seçimleri, 1980 ve 1986

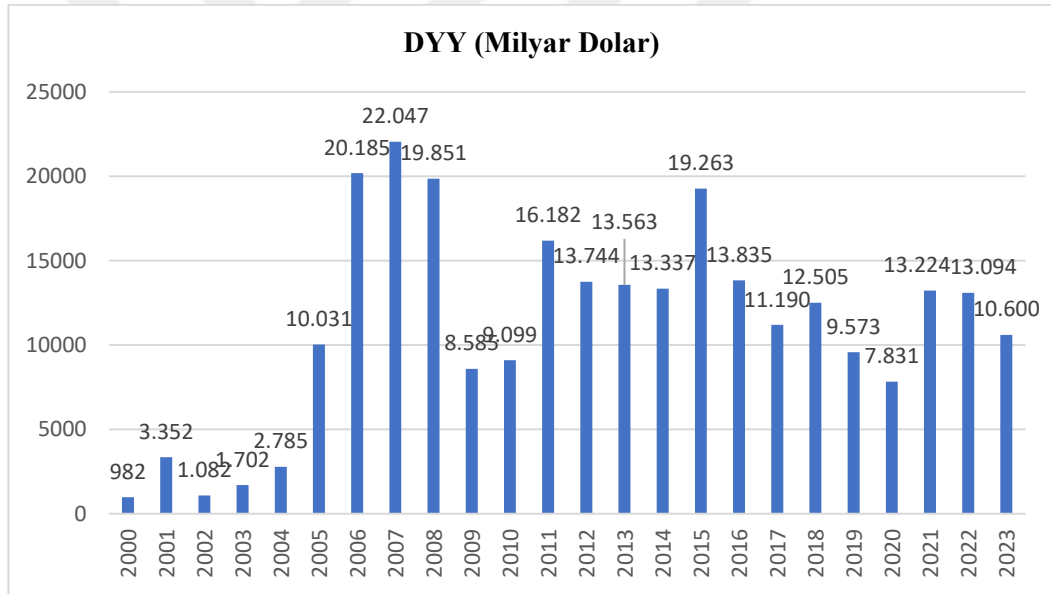
yıllarında yapılan mevzuat değişiklikleriyle büyümüştür. 1989 yılında döviz rejiminin daha da serbestleştirilmesiyle ilk kez 600 milyon doların üzerine çıkmıştır. Bu artış 1992 yılına kadar devam etmiştir (Uncu, 2009).

Dünya genelinde 1990'larda yabancı sermayede önemli artışlar yaşanmasına rağmen, Türkiye'de belirgin gelişmeler görülmemiştir çünkü 1990 yılında yaşanan Körfez krizi ve 1991'deki erken seçimlerin ardından Türkiye'de ekonomik göstergelerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin, enflasyon oranı %71'e yükselmiş, işsizlik oranı ise %8,2 olarak kaydedilmiştir (Parasız , 1995). Körfez krizi ile eş zamanlı olarak, 1992 yılında Türkiye ekonomisi, devlet bütçe açığı ve enflasyonla beraber neredeyse sifıra yakın bir büyümeyle karşı karşıya kalmıştır. 1994 yılına gelindiğinde, enflasyondaki artışın hala var olması, giderlerin fazlaşması, gelir dağılımının dalgalanması, bütçe açıklarının artması ve ithalat ile ihracat arasındaki dengenin ithalat lehine bozulması gibi faktörler, 1994 finansal krizinin patlak vermesine neden olmuştur (Ardıç, 2004). Daha sonra Türkiye'nin 1996'da Gümrük Birliği'ne katılmasının ardından, beklenen yabancı sermaye artışı gerçekleşmedi, 1997'de Güneydoğu Asya Krizi, 1998'de Rusya Krizi ve 1999'da meydana gelen Marmara depremi, yabancı sermayeyi olumsuz etkilemiştir. 1999'da IMF ile stand-by anlaşması imzalanması ve Güçlü Ekonomi Programı'na geçiş, beklenen yabancı sermaye artışına yol açmıştır. 2001'de en yüksek yabancı sermaye girişi gözlemlenmiştir. Bu artışın en büyük nedeni İş Bankası-Telecom Italia ortaklığı ve Demirbank'ın İngiliz HSBC tarafından satın alınması nedeniyle elde edilen 1,4 milyar dolarlık yabancı sermayedir. Yüksek enflasyon, ekonomik istikrarsızlık, kamu açıkları, iç ve dış borç varlığı, yüksek gerçek faiz oranları ve aşırı değerlenmiş ulusal para birimi, 1980 sonrasında alınan liberal kararlara rağmen beklenen düzeyde yabancı sermaye girişinin eksikliğini açıklamaktadır (Arı, 2007). Gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmelerin yabancı sermaye girişini artırdığı görülmüştür.

2000 yılındaki ekonomiyi sarsan etkiler ile başa çıkabilmek adına enflasyonu düşürmeye yönelik program başlatılmıştır. Bu programın uygulanması sonucunda, enflasyon oranı %68,8'den %33,4' e kadar gerilemiştir. Ancak, 2001 yılında ülkede meydana gelen finansal kriz, söz konusu programın ilerlemesini duraksatmıştır. 2001 krizinin ardından, enflasyon yeniden artış eğilimine geçerek %73,1'e ulaşmış, borsa

hızla değer kaybetmiş ve bankacılık sektöründeki sorunlara kalıcı bir çözüm bulunamadığı için faiz oranları yeniden yükselmiştir. (Akyazı ve Ekinci , 2009). Krizin etkilerini azaltmak amacıyla sabit döviz kuru programından uzaklaşarak dalgalı kur programına geçilmiş, bu durum da Türk Lirası'nın yabancı para birimlerinin yanında hızla değer kaybetmesine sebep olmuştur.

2000'lerin devamında Türkiye'de yabancı sermayede bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde, 2004 sonrasında birleşme ve satın almalarında bir artış yaşanmış, özelleştirme beklentileri ve uygulamaları artmış, 2003'te 4875 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımları Kanunu" ile yabancı yatırımlara yönelik izinler kaldırılmış, uluslararası tahkim hakkı tanınmış ve yabancıların gayrimenkul alımları kolaylaştırılmıştır. Bu gelişmeler, bu dönemde yabancı sermayede bir artışı açıklamaktadır (Demir G. ve Süral, 2004).

Şekil 3.1. 2000-2023 Yılları Türkiye'ye DYI Girişleri

Kaynak: World Bank Foreign Direct Investment in Turkey

Şekil 3.1'de Türkiye'nin 2000 ve 2023 yılları arasındaki DYI girişleri yer almaktadır. 2001 krizi sonucunda 2002'de yabancı sermaye girişlerinde bir azalma yaşanmıştır. Sonrasında, tek parti hükümetine geçen ve AB üyelik sürecinde ilerleme kaydeden Türkiye, tekrar yabancı yatırımcıların odak noktası haline getirmiştir (Güven, 2008). Gözlemlendiği üzere, 2005 sonrasında Türkiye'deki yabancı yatırımlar, AB üyeliği sürecinin başlaması ve yapısal reformların hayata geçirilmesi ile birlikte artmıştır. En yüksek seviyesine 2007'de 22 milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir.

Küresel kriz nedeniyle 2009 ve 2010'da sırasıyla yaklaşık 8 milyar dolar ve 9 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir. 2011'de tekrar bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin küresel yabancı sermaye girişlerindeki payı %1'dir. 2020'nin başında başlayan Covid-19 salgını, Türkiye'yi de kapsayan birçok ülkeyi iktisadi olarak etkilemiştir. Salgın, küresel ekonomik belirsizliği artırdı ve yabancı yatırımcıların risk alma eğilimini azaltmıştır. Bu dönemdeki belirsizlikler, DYY akışını olumsuz etkileyerek 7 milyarlık bir giriş olmasına neden olmuştur (Orhangazi ve Yeldan, 2021). 2022 yılında 13 milyar dolarlık DYY çekmiş olan Türkiye, bu miktar ile küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının binde 8'ine ve Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının yaklaşık %1,4'üne denk gelmektedir. 2006'da Avrupa Birliği ile müzakerelere başlandığında Türkiye'nin GSYH'si 677 milyar dolardı ve o yıl çekilen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 21,2 milyar dolardı (GSYH'nin %3,1'i). Bu durum, Avrupa Birliği'ne olan bağlılığın azalmasının Türkiye'ye maliyetli olduğunu göstermektedir (Eğilmez, 2023). Türkiye'ye DYY girişi, 2023'te bir önceki yıla göre %22 azalarak 10.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Düşündere, 2023).

Tablo 3.1. Sektörlere Göre Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

SEKTÖR	2022 (Milyon \$)	2022 (% PAY)	2023 (Milyon \$)	2023 (% Pay)	2002-2023 Dönemi UDY- (Milyon \$)	2002-2023 Dönemi UDY- (% Pay)
TARIM	71	1,0%	28	0,5%	796	0,4%
MADENCİLİK	174	2,5%	171	3,1%	3.897	2,1%
İMALAT	1.565	22,4%	1.717	30,7%	45.079	24,2%
GIDA-İÇECEK TÜTÜN	509	7,3%	124	2,2%	10.151	5,4%
KİMYA	163	2,3%	316	5,7%	7.266	3,9%
RAFİNE EDİLMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	105	1,5%	61	1,1%	5.400	2,9%
ANA METAL SANAYİ	145	2,1%	89	1,6%	4.916	2,6%
BİLGİSAYAR- ELEKTRONİK VE OPTİK ÜRÜNLER	372	5,3%	394	7,1%	4.891	2,6%
METALİK OLMAYAN ÜRÜNLER	3	0,0%	38	0,7%	2.225	1,2%
TEKSTİL-GİYİM-DERİ	17	0,2%	45	0,8%	2.310	1,2%
KAUÇUK-PLASTİK	34	0,5%	189	3,4%	2.105	1,1%
ULAŞIM ARAÇLARI	29	0,4%	176	3,1%	2.429	1,3%
KAĞIT	43	0,6%	21	0,4%	1.120	0,6%
MAKİNA-TEÇHİZAT	44	0,6%	114	2,0%	1.042	0,6%

Tablo 3.1. (Devam) Sektörlere Göre Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

MOBİLYA	101	1,4%	150	2,7%	1.124	0,6%
AĞAÇ VE AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0	0,0%	0	0,0%	100	0,1%
ENERJİ	360	5,2%	494	8,8%	19.221	10,3%
HİZMETLER	4.815	68,9%	3.176	56,8%	117.219	62,9%
FİNANS VE SİGORTA	1.786	25,6%	600	10,7%	57.231	30,7%
TELEKOMÜNİKASYON	277	4,0%	345	6,2%	15.887	8,5%
TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	1.579	22,6%	984	17,6%	17.555	9,4%
Ulaştırma ve Depolama	392	5,6%	414	7,4%	8.971	4,8%
İnşaat	55	0,8%	145	2,6%	5.580	3,0%
Gayrimenkul Faaliyetleri	43	0,6%	298	5,3%	3.698	2,0%
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	51	0,7%	132	2,4%	2.785	1,5%
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	332	4,8%	46	0,8%	1.807	1,0%
DİĞER HİZMETLER	300	4,3%	212	3,8%	3.705	2,0%
SU TEMİNİ, ATIK YÖNETİMİ	0	0,0%	2	0,04%	81	0,04%
TOPLAM	6.985	100,0%	5.588	100,0%	186.293	100,0%

Kaynak: TCMB,2023

2023 ve 2002-2023 dönemine ait Türkiye de doğrudan yabancı sermaye girişlerinin sektörel gelişimi sunulmaktadır. 1980'lerden sonra endüstri sektöründen hizmet sektörüne kaymaya başlayan doğrudan yabancı yatırımlar, 2000'lerde hizmet sektöründe yoğunlaşmaya devam etmiştir. 2023'te yabancı sermaye girişleri toplamda 5 milyar 588 milyon dolar olup, bunun 3 milyar 176 milyon doları (%56.8) hizmet sektörüne gelmiştir. Hizmetler sektöründen sonraki en önemli yatırım endüstri sektöründe olup, bu sektöre 1 milyar 717 milyon dolar (%30.7) yatırılmıştır. Enerji sektörü 494 milyon dolar (%8.8), madencilik sektörü ise 171 milyon dolar (%3.1) çekmiştir. Tarım endüstrisi, 28 milyon dolar ve %0.5 paya sahiptir. Su temini ve atık yönetimi sektörü en düşük paya sahip olup 2 milyon dolar ve (%0.04) pay ile en düşük yatırıma sahiptir. 2023'te, hizmet sektöründe finans ve sigorta (%10.7) 600 milyon dolar ve telekomünikasyon (%6.2) 345 milyon dolar ile öne çıkmıştır. İmalat endüstrisinde ise kimyasallar (%5.7) 316 milyon dolar ve bilgisayar elektronik ve

optik ürünler (%7.1) 394 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Gıda içecek ve tütün ürünleri 124 milyon dolar (%2.2) önemli alt sektörlerdir.—2002-2023 döneminde Türkiye'ye giren kümülatif yabancı sermaye miktarı 186 milyar 293 milyon ABD dolarıdır. Bu yatırımların 117 milyar 209 milyon dolarlık kısmı ve %62.89'u hizmet sektörüne aittir. İmalat endüstrisine yapılan 45 milyar 79 milyon dolarlık yatırım oluşturulmuştur. Enerji sektörü bu dönemde çekilen yatırımların %10.3'ünü, madencilik %2.1'ini ve tarım ise %0.4'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 3.2. Ülkelerin Gruplarına göre Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

BÖLGE	2022 (Milyon \$)	2022 (% PAY)	2023 (Milyon \$)	2023 (% Pay)	2002-2023 Dönemi UDY- (Milyon \$)	2002-2023 Dönemi UDY- (% Pay)
AVRUPA	5.789	82,9%	3.880	69,4%	135.300	72,6%
AMERİKA	328	4,7%	282	5,0%	16.184	8,7%
ABD	316	4,5%	255	4,6%	14.667	7,9%
DİĞER AMERİKA ÜLKELERİ	12	0,2%	27	0,5%	1.517	0,8%
ASYA	859	12,3%	1.405	25,1%	33.519	18,0%
KÖRFEZ ÜLKELERİ	313	4,5%	990	17,7%	13.618	7,3%
DİĞER YAKIN VE ORTADOĞU	134	1,9%	64	1,1%	9.722	5,2%
DİĞER ASYA	412	5,9%	351	6,3%	10.179	5,5%
DİĞER (AFRİKA-OKYANUSYA-SINIFLANDIRILMAYAN)	9	0,1%	21	0,4%	1.290	0,7%
TOPLAM	6.985	100,0%	5.588	100,0%	186.293	100,0%

Kaynak: TCMB 2023

Türkiye'deki yabancı yatırımların ülke gruplarına göre dağılımı Tablo 3.2'de verilmiştir. 2023 yılında, Avrupa ülkeleri diğer ülkelere kıyasla 3 milyar 880 milyon dolar ve %69.4 pay ile yabancı yatırım girişlerini domine etmiştir. Benzer şekilde, Avrupa ülkeleri 2002-2023 döneminde 135 milyar 300 milyon dolarlık payları ile en büyük paya sahiptirler ve %73'lük bir orana yaklaşmışlardır.

2002-2023 döneminde, ikinci en yüksek yatırım Asya ülkelerinden gelmiş ve 33 milyar 519 milyon dolarlık ve %18'lik bir paya sahiptir. Amerika'nın payı 2023'te %5, 2002-2023 döneminde ise %8.7'dir.

Tablo 3.3. Türkiye’de Ülkelere Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar

	ÜLKELER	2002-2023 TOPLAM	2002-2023 PAY %
1	Hollanda	29.095	15,6%
2	ABD	14.667	7,9%
3	İngiltere	13.801	7,4%
4	Almanya	12.413	6,7%
5	İspanya	11.353	6,1%
6	Avusturya	10.974	5,9%
7	Lüksemburg	10.713	5,8%
8	Belçika	9.160	4,9%
9	Fransa	8.262	4,4%
10	Azerbaycan	7.463	4,0%
11	Yunanistan	6.847	3,7%
12	Rusya	6.627	3,6%
13	Birleşik Arap Emirlikleri	5.624	3,0%
14	İtalya	5.047	2,7%
15	İsviçre	4.521	2,4%
16	Japonya	3.472	1,9%
17	Katar	3.459	1,9%
18	Suudi Arabistan	2.012	1,1%
19	Kuveyt	1.966	1,1%
20	İrlanda	1.721	0,9%
	İlk 20 Ülke Toplamı	169.197	90,8%
	Diğer	17.096	9,2%
	TOPLAM DÜNYA	186.293	100,0%

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Uluslararası Doğrudan Yatırım (IDI)

Tablo 3.3.’de 2002-2023 döneminde Türkiye’ye yapılan yabancı yatırımların en yüksek olduğu ilk 20 ülkeyi göstermektedir. Hollanda, toplam payı 29 milyar 95 milyon dolar ve %15.6 ile birinci sırayı almıştır. Hemen altında ABD yaklaşık %8 ve beraberinde Birleşik Krallık %7.4 ile sırayla konumlanmıştır. Bu üç ülkeyi, 10. sırada yer alan Azerbaycan'a kadar AB ülkeleri takip etmektedir. İlk 20 ülkenin toplam yatırımını 169 milyar 197 milyon dolar seviyesindedir.

Tablo 3.4. Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı (2023)

Sıra	ÜLKELER	ŞİRKET SAYISI
1	Suriye	14.361
2	Almanya	8.041
3	İran	7.051
4	Irak	3.376
5	İngiltere	3.209
6	Hollanda	3.049
7	Rusya	2.840
8	Azerbaycan	2.774
9	ABD	2.105
10	Fransa	1.658
11	Mısır	1.603
12	İtalya	1.537
13	Suudi Arabistan	1.431
14	Ürdün	1.411
15	Çin	1.244
16	Libya	1.216
17	İsviçre	997
18	Avusturya	995
19	Ukrayna	903
20	Yunanistan	796
Toplam 20 Ülke		60.597
Diğer Ülkeler		19.907
TOPLAM		80.504

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Uluslararası Doğrudan Yatırım (IDI)

Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin sayısı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 80504'e ulaşmıştır. En fazla şirket sayısına sahip ülke Suriye, 14.361 şirketle birinci sırada yer alıyor. Suriye'yi 8.041 şirketle Almanya ve 7.051 şirketle İran izlemektedir. Azerbaycan ise 2774 şirketle 8. sırada bulunuyor. Suriye, İran, Irak, Ukrayna, Yunanistan gibi komşu ülkeler ile Birleşik Krallık, Hollanda, Fransa ve İtalya gibi AB üye ülkeleri, Türkiye'deki en yüksek şirket sayısına sahip ilk 20 ülke arasında yer aldığı bilinmektedir

3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Doğrudan yabancı yatırımların türlerine göre sınıflandırılması, firmaların yatırımlarını şekillendiren farklı nedenlerden ve yatırım koşullarından

kaynaklanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar mülkiyet durumuna, yer seçimine ve yatırımın üretim zincirindeki yerine göre sınıflandırılmaktadır.

3.2.2.1. Mülkiyet Durumuna Göre

Mülkiyet durumuna göre yatırımlar dört kategoriye ayrılmaktadır: firmalar arası birleşmeler ve satın almalar, ortak girişimler ve tamamına sahip durumunda olan yan kuruluşlar, stratejik ittifaklar ve özelleştirme doğrudan yabancı yatırımları.

3.2.2.1.1. Birleşme ve devralmalar

Şirketler arası satın almalar ve birleşmeler, yurtdışındaki pazarlara erişmek için en etkili yöntem olarak kabul edilir. Bu tür yatırımlar, teknolojik gelişim ve benzeri maliyetlerden kaçınarak büyümeyi daha karlı hale getiren önemli fırsatlar sunabilir. Ancak, bu yöntemin bazı durumlarda yabancı yatırımcılar için olumsuz etkilere neden olduğu belirtilmektedir. Bu faktörler arasında dini inançlar, etnik köken, ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan zorluklar, bir yabancı yatırımcının yerel bir şirketi devralması veya birleşmesinden kaynaklanan politik sorunlar, devralma veya birleşme sonrası ortaya çıkan istihdam zorlukları, ödeme veya sözleşme şartlarında yapılan değişiklikler gibi olumsuz etkiler bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2017).

3.2.2.1.2. Tam mülkiyete bağlı ve ortak girişim firmalar

Ortak girişim, bir veya daha fazla firmanın, bireyin veya kuruluşun faaliyetlerini genişletmek ve en azından biri tarafından sürekli kar elde etmek amacıyla kurduğu bir işbirliği olarak tanımlanır. Ortak girişim ile tam mülkiyete dayalı bir bağlı şirket arasındaki ana fark, en az bir yerli firmanın ortaklığına dayanır. Yatırım, yalnızca yabancı yatırımcıların ortaklığıyla yeni bir şirket kurmak için yapıldığında, bu tam mülkiyete dayalı yatırım olarak kabul edilir. Ancak hem yerli hem de yabancı yatırımcıların ortaklığı varsa, bu ortak girişim yatırımları olarak adlandırılır. Ülkelerin kültürel yapısı, dini inançları, pazar türü, teknolojik altyapısı, tüketim alışkanlıkları ve mülkiyet hakları gibi faktörler göz önünde bulundurularak hangi yatırım türünün uygulanacağı belirlenir (Enayat, 2017).

3.2.2.1.3. Stratejik ortaklıklar

Bu tür doğrudan yabancı yatırımda, iki firma, hisse senetlerinin bir kısmını birbirleriyle değiştirmektedir. Bu şekilde, firmalar hisse senetlerini güvenli yerlere transfer edebilirken, aynı zamanda mal ve hizmet üretimi için bir yapı oluşturmaktadır. Daha büyük birleşmelerde, işletmeler ortak pazarlama ve hizmet anlaşmaları yaparak birbirlerini piyasalarda temsil edebilirler. Stratejik ittifaklar, uluslararası işletmecilikte sıkça görülen bir olgudur. Sınır ötesi stratejik birlikler kurmanın en basit yolu, iki şirketin hisse senetlerinin bir kısmını birbirleriyle değiştirmesidir. Ancak, bu noktada kalınırsa, bu artık doğrudan yabancı yatırım değil, portföy yatırımı olarak kabul edilir. Kapsamlı stratejik birlikte ise, taraflar hisse senetlerini değiştirerek, mal ve hizmet oluşumu için ortaklık kurarlar. Üçüncü işbirliği yönetiminde ise, ortak pazarlama ve hizmet sözleşmeleri yapılmakta olup bir taraf belirlenen pazarlarda diğerini temsil eder. Ancak bu yaklaşım, rekabeti kısıtlayıcı sonuçlara yol açabilir (Kurtaran, 2007).

3.2.2.1.3. Özelleştirmeler

Ülkeye özelleştirme aracılığıyla gelen DYY'lerin gerekçeleri, başlangıç maliyetini minimize etme, bölgesel ve global ağlar oluşturma, pazar payında artışa yardımcı olma ve düşük maliyetli yatırım fırsatları sayılabilir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerdeki sanayi politikalarındaki değişikliklerin etkisiyle, yabancı yatırım eğilimi de özelleştirme yoluyla gerçekleşen doğrudan yatırımlarda belirgin hale gelmektedir (Özer, 2005).

3.2.2.1.4. Lisans ve yetkilendirme (sözleşme) anlaşmaları

Lisans anlaşmaları, maddi olmayan endüstride işletilen bazı yasal düzenlemelerden (bilgi birikimi, ticari markalar, patentler) yararlanma izni anlaşmalarıdır. Bu bağlamda lisans sözleşmelerinde, bir firma diğer bir firmaya ürünlerin, markaların ve patentlerin elde edilmesi sürecini belirli bir bedel karşılığında kullanma izni verir. Yetkilendirme anlaşmaları, lisans anlaşmalarının daha gelişmiş bir versiyonudur. Bu sözleşmelerle, yetkilendirici şirket, diğer tarafı, kendi ülkesinde denediği ve başarılı olduğu yönetim mekanizması, pazarlama ve ürünü sunar (Felek ve Çağlar, 2017).

3.2.2.2. Yeni İşletme Yaratması Durumuna göre

İlave üretim tesislerinin kurulması ve hali hazırda bulunan şirketlerin büyümesine imkan veren yabancı yatırımlar ‘yeni yatırımlar’ olarak ifade edilmektedir.

3.2.2.2.1. Sabit sermaye yatırımları veya yeşil alan yatırımları (Greenfield Investments)

Yeşil alan yatırımları, yabancı bir yatırımcının, kendi ülkesinin sınırları dışındaki bir ülkede yeni bir firma kurması olarak tanımlanmaktadır. Bu yatırımlar ev sahibi ülkenin sermaye stokunu artırır. Bu yatırımların başlangıç maliyeti yüksek ve yatırımın geri dönüşü zaman alsa da ev sahibi ülke açısından olumlu etkiler yaratması beklenmektedir. Yabancı yatırımcı bu yatırımlarla ev sahibi ülkede iş yeri açmayı hedeflemektedir. Ayrıca yabancı yatırımcı üretim yöntemini ve teknolojisini kullanarak karını maksimuma çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu tür varlıkların olumsuz etkileri, ev sahibi ülke pazarına girme sürecinin yavaş olmasıdır (Meyer & Estrin, 1998). Yeşil yatırımlar girdikleri ülkelerin pazarlarında yeni istihdam fırsatları yaratmaktadır. Bu yatırımlar, gelişmekte olan ve faaliyetlerini kaybetmiş olan, gerileyen bölgelerde daha yaygındır. Bu yatırımı gerçekleştiren yatırımcı, kendi imkanları dahilinde tesis kurmayı hedeflemektedir (Mucuk, 2011).

Yeşil alan yatırımları, yurtiçindeki varlıkların toplamını, üretkenliğini ve ülkedeki mevcut işgücünü artırır. Yatırımcı şirkete veya kişilere tesis kurma imkanı sunar. Ancak bu pazara hızlı bir şekilde girmek mümkün değil. Satın almalar ve ortaklıklarla karşılaştırıldığında net yatırım getirisi elde etmek daha uzun sürer. Yeşil alan yatırımları yerli arazi teminini, işsizliğin ortadan kaldırılmasını ve yatırımcının yönetimini, bilgi birikimini ve teknolojisini gerektirmektedir. Bu sayede yabancı yatırımcılar diğer büyük ve yerli kuruluşları tek bir varlıkta birleştirmektedir. Yeşil yatırımlar girdikleri ülkelerin pazarlarında yeni istihdam fırsatları yaratmaktadır. Bu yatırımlar, gelişmekte olan ve faaliyetlerini kaybetmiş olan, gerileyen bölgelerde daha yaygındır. Bu yatırımı gerçekleştiren yatırımcı, kendi imkanları dahilinde tesis kurmayı hedeflemektedir (Gurdorj, 2012).

3.2.2.2.2. Kahverengi alan yatırımları (Brownfield Investments)

Brownfield yatırımları, yabancı bir yatırımcının bir firma veya kuruluşu satın almasıyla ortaya çıkar. Yatırımcı, kendi üretim usulüne uymanın daha etkili olacağını öngördüğü için yatırım yapacağı ülkenin faktörlerini kullanmayı tercih etmemektedir. Yeni firma yaratmaya yönelik doğrudan yabancı yatırım, diğer iki yatırım türü arasında hibrit bir yatırım türü olarak da anılmaktadır (Meyer ve Estrin, 2001).

Bu tür yatırımlar GOÜ'lerde yeni projelere dönüştürülen satın almalar yoluyla elde edilen yatırımlar yoluyla gerçekleşmektedir. Bu yatırımlar yerli firmaların beklentilerini karşılamayabilir. Bu nedenle yatırımcı firmayı başka yatırımlara yönlendirmekte ve bu durumdan dolayı kaynaklarını yeni tesisin varlığıyla değerlendirmektedir (İlhan Nas ve Kalkan, 2017).

3.2.2.2.3. Şirketler arası birleşme ve satın almalar (M&A)

Bu yatırım, bir veya daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkede bir firma satın almasıyla gerçekleşir. Bu yatırım türünde yabancı yatırımcılar, ev sahibi ülkenin üretim faktörlerini değiştirmeden kullanırlar (Guisinger, 2021). Yabancı yatırımcı başlangıçta yerel bir şirketi satın alır ancak neredeyse tamamen tesisleri, ekipmanları, işgücünü ve ürün yelpazesini değiştirir. Ek olarak, bu yatırımlar aynı zamanda ev sahibi ülkenin kısa sürede pazara girmesini sağlayan bir tür doğrudan yabancı yatırım olarak da değerlendirilmektedir. Bu tür yatırımlar, yabancı firmaların yerli firma sahiplerinin hisselerini satın almalarından kaynaklanmaktadır. Yabancı yatırımcı firmayı büyütmediği veya yeniden düzenlemediği sürece üretimi artırıcı, yeni istihdam yaratma etkisi olmayan bir yatırım türüdür. Üstelik bu yatırım türünde tesiste kullanılan kaynaklar, yatırımın yapıldığı ülke tarafından sağlanmaktadır. Bu durum, bu tür yatırımları yeşil alan yatırımlarından farklılaştırmaktadır (Meyer ve Estrin, 2001).

3.2.2.3. Üretim Zincirlerindeki Yerine Göre Yapılan Yatırımlar

Bu yatırım türleri 3 kategoride incelenmektedir.

3.2.2.3.1. Dikey yatırımlar

Ulaşım ve iletişim alanındaki tüm ilerlemelere ve liberalleşmeye karşın, ülkeler arasındaki faktör fiyatları ve varlık dağılımlarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumda, üretim süreçleri, farklı faktörlere ihtiyaç duyulan aşamalara bölünerek şekillendirilir. Bu aşamalar, faktörlerin daha ucuz olduğu ülkelere göre düzenlenir. İşgücü yoğun aşama, işgücünün daha uygun maliyetli olduğu ülkelere kaydırılırken, sermaye yoğun lokasyon, sermayenin daha ucuz olduğu ülkelere kaydırılır (Aydın, 2021). Örneğin, Almanya'da üretilen bir otomobilin parçaları, maliyet minimizasyonunu etkin kullanan ülkelerden satın alınır. Bu tür yatırımlarda, Ar-Ge ve imalat yönetimi gibi faktörler için nitelikli işgücüne sahip ülkeler tercih edilirken, montaj aşaması için genellikle niteliksiz işgücüne sahip ülkeler tercih edilir. Ayrıca, yüksek taşıma maliyetleri nedeniyle, bu tür yatırımlar genellikle pazara yakın bir ülkede gerçekleştirilir (Akar , 2010).

3.2.2.3.2. Yatay yatırımlar

Yatay yatırımlar, iç pazarı hizmet etmeyi hedefleyen bir yatırım türü olarak bilinir. Bu yatırımların amacı, firmanın farklı ülkelerde aynı mal veya hizmetleri üretmesi olarak ifade edilir. Bu tür DYY, tüketicilere yakınlık üstünlüğü, taşıma maliyetleri ve kültürel farklılıklar gibi faktörlerden etkilenir (Akar , 2010)

Uluslararası pazarlamada birçok engel bulunmaktadır. Bu engellerle karşı karşıya kalındığında ve özellikle transfer maliyetleri yüksek olduğunda, yatay yatırımlar devreye sokulur. Burada, yatırım yapan yabancı kişiler veya kuruluşlar ürettikleri ürünleri yerel ülke pazarına aktaramazlarsa veya rekabet için yetersizse, bu ürünleri bu ülkenin pazarında satışa sunmak için o ülkeye DYY yaparlar (Demirel, 2006).

3.2.2.3.3. Holding yatırım türü

Holding yatırımları, farklı ülkelerde, çeşitli alanlarda ve birden fazla dış firma bir araya getirilerek yapılan yatırımlar olarak tanımlanır. Çok uluslu şirketler

(MNC'ler), üretimleri dışında bir alanda bir ülkede bir üretim tesisi kurduklarında veya satın aldıklarında, holding yatırımlarına (firma grubu) DYY yaptıkları söylenir. Bu tür yatırım, mal çeşitliliğine dayanmaktadır. Holding yatırımlarındaki risk düzeyini azaltmanın yolu, her bir firmanın bağımsız ve çeşitli ürünler üretmesidir. Riski azaltmanın ikinci yolu, üretim birimlerini farklı ülkelerde yaymaktır. Karmaşık yatırımlarda, bir mal için talepteki düşüş, başka bir mal için talepteki artışla telafi edilir ve bir bölgedeki talep düşüşü, başka bir bölgedeki artışla telafi edilir (Açıkalın, 2007).

3.2.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Ekonomik Teşvik Politikalar

Türkiye, yabancı doğrudan yatırımı teşvik etmek amacıyla bütünleştirici bir yatırım teşvik programı sunmaktadır. Bu teşvikler, sıfır yatırım ve büyüme gayesi olan yatırım projeleri için kurulum maliyetlerini minimize ederek yatırım getirisini hızlandırmayı amaçlamaktadır. Teşvikler aynı zamanda ekonomik kalkınma ve teknoloji transferi için esaslı olarak kategorize edilen öncelikli sektörlerdeki projeleri içermektedir. Türkiye’de ihracatçılara, birçok hibe, teşvik, kredi, araştırma ve geliştirme, yenilikçi projeler ve ek işleme için ilave programlarla destek sağlanmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yatırım Teşvik Uygulamaları, 2023).

Türkiye’de yürütülen yatırım teşvik sisteminin hedefleri, yıllık programlarda belirlenen hedeflere paralel olarak geliştirme planları ile birlikte uygulanmaktadır. Bu hedefler arasında uluslararası doğrudan yatırımları artırmak, üretimi ve istihdamı artırmak, bölgesel kalkınma farklarını azaltmak, yüksek AR-GE potansiyeline sahip bölgesel ve stratejik yatırımları teşvik etmek, yatırımcıları yüksek katma değerli yatırımlara yönlendirmek, ara malı üretimini artırarak cari açığı azaltmak, teknolojik dönüşüme uygun olarak gelişmiş ve orta-gelişmiş teknolojiye sahip yatırımları desteklemekle ilgili prosedürleri belirlemek bulunmaktadır (Coşkun, 2001).

4. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Çok uluslu şirketler (Multinational Companies), genel merkezleri ve farklı ulusal yan kuruluşları içeren, coğrafi olarak dağınık ve farklı amaçlara sahip bir grup kuruluşun bir araya gelmesiyle oluşan kompleks yapıları temsil etmektedir (Bartlett ve Ghoshal, 1990).

Bir diğer yorum ise çok uluslu şirketler, faaliyetlerini ikiden fazla ülkede sürdüren ticari kuruluşlardır ve genellikle doğrudan yabancı yatırımın bir organizasyon biçimini temsil ederler. Bu organizasyon formu, firmanın genellikle ana merkezinin bulunduğu ülkenin yanı sıra yabancı ülkelerde şubeler veya bağlı ortaklıklar kurmasını içerir. Çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülke sayısına göre çok uluslu faaliyet kapsamı önemli ölçüde değişebilir. Örneğin, büyük birçok uluslu şirket, yüzbinlerce çalışanıyla birlikte dünya genelinde 100'den fazla ülkede faaliyet gösterebilmektedir (Lazarus, 2001).

ÇUŞ'lar küreselleşmenin ana kanalı olarak görülmekte olup ülkeler arasında üretimi bağlayarak ve organize ederek birçok küresel değer zincirinin belkemiğini oluştururlar ve ülkeler arasında sermaye, mal ve hizmetler ile bilgi alışverişi için önemli bir kanaldır (OECD, 2015).

Uluslararası ekonomi genel olarak dünyanın ülkelerini ve üyelerini kapsayan, birbirleriyle pazar aracılığıyla etkileşimde bulunan bir uluslararası sistem olarak tanımlanabilir (Durgun, 2024).

Çok uluslu şirketler, küresel ekonomide belirleyici bir güçtür; karmaşık bir organizasyon yapısı ağı üzerinden faaliyet gösterirler, ayrıca entegre bir küresel sistem doğrultusunda uluslararası üretim faaliyetleri yürütürler ve ayrıca küreselleşmenin temel itici gücü olup dünyadaki çeşitli ülkelerin büyüme ve gelişme yolundaki ana belirleyicisidir (Baadach, 2002). Dolayısıyla, bu şirketlerin küresel olarak faal oldukları ve küresel ekonomide temel unsurlar olarak kabul edildikleri söylenebilir. Farklı faaliyetleri aracılığıyla uluslararası ekonomiyi ve ev sahibi ülkelerin ekonomisini güçlü bir şekilde etkilerler. Bu alanda belirtmek yeterlidir ki,

büyük mali kapasitelere sahip dev şirketler, bilimsel ve teknolojik devrimde lider rol oynarlar ve bu nedenle küreselleşme ve ekonominin küreselleşmesi eğilimini derinleştirirler.

4.1. Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketlerin Gelişen Pozisyonu

Çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki pozisyonu yıllar içinde önemli ölçüde artmıştır ve bu alanda belirgin bir konuma sahip olmuşlardır. Bu şirketlerin büyüyen pozisyonunu gösteren birçok gösterge bulunmaktadır ve bu şirketlerin büyük çapta küresel faaliyet gösterdikleri görülmektedir. En önemli göstergeler şunlardır:

Küresel şirketlerin elde ettiği kapasite incelendiğinde birtakım istatistikler ortaya çıkmaktadır. Şu anda dünyanın en büyük yirmi çok uluslu şirketinden dokuzu Amerika Birleşik Devletleri'nden, altısı Çin'den, ikisi Birleşik Krallık'tan ve geri kalanı Japonya, Güney Kore ve Suudi Arabistan'dan gelmektedir (Forbes, 2023). Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, enerji, yazılım ve bilgisayarlar, ilaçlar ve bankacılık gibi temel sektörler çok uluslu şirketler tarafından domine edilmektedir (Acar, 2020). Dahası, en önemli dört çok uluslu şirketin yıllık geliri Çin'in Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına (GSYİH) eşdeğerdir ve Afrika kıtasının toplam GSYİH'sını aşmaktadır. Sonuç olarak, çok uluslu şirketlerin muazzam kapasiteleri ve yükselişi ulus-devletlerin varlığını ve pozisyonlarını sorgulamış ve ulus-devletlerin mutlak gücüne tehdit oluşturmuştur. Ayrıca, uluslararası şirketler devletleri dış politikalarında kendilerini dikkate almaya zorlamışlardır. Bu durumda, devletler uluslararası ortamda siyasi ve iktisadi ağırlıklarını çok uluslu şirketlerle paylaşmak durumunda kalmışlardır. Kısacası, devletler arasında ve küresel şirketler gibi yeni aktörler arasında karşılıklı bağımlılık önemli hale gelmiştir (Başkaya, 2000).

Çok uluslu şirketler, ABD ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. 2017'de ABD merkezli çok uluslu şirketler, tüm ABD özel sektör istihdamının %20.1'ini oluştururken, yabancı merkezli şirketler başka %6.4'ünü oluşturuyordu. Bu rakamlar, tedarikçi ve müşterilerinde çalışanları içermemektedir. Çok uluslu şirketlerdeki işler genellikle diğer işlere göre ortalama olarak daha fazla ödeme yapar, bunun bir kısmı çok uluslu şirketlerin en aktif olduğu endüstrilerden ve istihdam ettikleri işçilerin mesleklerinden kaynaklanmaktadır. Çok uluslu şirketler, özellikle imalat sektöründe

büyük bir rol oynamaktadır: ABD'deki tüm imalat istihdamının %70'ten fazlası çok uluslu şirketlerde bulunmaktadır. 2017'de çok uluslu şirketler, tüm ticari sermaye harcamalarının yarısından fazlasını ve ABD'de gerçekleştirilen tüm endüstriyel AR-GE'nin %80'inden fazlasını oluşturmaktadır. Ayrıca çok uluslu şirketler, ABD'nin mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir.

Şirketler genellikle kendi iştirakleriyle yapılan işlemleri, diğer şirketlerle olan uzun kollu işlemlere tercih etmektedir. Çok uluslu şirketlerin iştirakleri arasındaki mal ticareti önemlidir.

2017'de ABD'nin ihracatının %37'sini ve ithalatının %39'unu oluşturmuştur. Bu ticaret genel uluslararası ticaretin büyüme hızıyla yaklaşık olarak aynı oranda büyümüştür. Başka bir deyişle, küreselleşme ve çok uluslu şirketlerin genişlemesi, şirketler arası ticaretin artan bir payına veya şirketler arası ticaretin işlemler arası ticaret tarafından değiştirilmesine yol açmamıştır (Foley ve ark., 2021). Çok uluslu şirketlerin, özellikle giyim ve elektronik gibi diğer endüstrilerde yaygın olan, sahip oldukları ortaklık payı olmayan yabancı şirketleri ürünleri üretmek ve montaj yapmak için kiraladığı bilinen düzenlemeleri yansıtan kapsamlı veriler bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu tür işlemlerin ilişkili taraf ticaretini ne ölçüde tamamladığını bilmek zordur.

Çok uluslu şirketler büyük sayıda çalışan istihdam etmektedirler; bazılarının kullanıcı sayısı birçok ülkenin nüfusunu aşmaktadır. Örneğin, Amerikan şirketi Walmart'ın çalışan sayısı 2.100.000'i bulmaktadır ve National Petroleum Corporation'da bu sayı 2.600.000'e ulaşmaktadır. Fransız şirketi Carrefour'un çalışan sayısı ise yaklaşık 500.000'dir ve bu şirketler dünya genelinde yayılmış durumdadır. Örneğin; Alman şirketi Daimler Benz, 170 ülkede şubeleri bulunmaktadır. Dünya satışlarının yaklaşık %80'i çok uluslu şirketler aracılığıyla gerçekleşmektedir; bu da onların pazarlama ve üretim kapasitesinin büyüklüğünü göstermektedir ki bu da uluslararası ticaret hareketinin önemli bir kısmını etkilemelerini sağlamaktadır (Aydın H. , 2019). Küresel çapta üretim ve pazarı olan şirketler farklı coğrafyalara yayılarak şirketlerini büyütmektedir. Örneğin, Volkswagen Grubu'nun merkezi Wolfsburg, Almanya'dadır. Küresel bir şirket olarak, 19 Avrupa ülkesinde ve Kuzey ve Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki 10 ülkede toplam 114 üretim tesisi

bulunmaktadır (www.volkswagen-group.com/en/about-us-16013., Erişim Tarihi:10.05.2024)

4.2. Çok Uluslu Şirketlerin Temel Özellikleri

Çok uluslu şirketler (MNC'ler), küresel ekonomide oldukça etkin bir faktör olarak ve giderek artan bir etkiye sahip olan işletmelerdir. ÇUŞ'lar çok sayıda ülkede faaliyet gösteren ve genellikle merkezi bir ülkede bulunan ana şirket ile yurtdışındaki iştiraklerden oluşur. Çok uluslu şirketlerin özellikleri şu şekilde açıklanabilir:

- ÇUŞ'lar, rekabet güçlerini yatay ve dikey entegrasyon yoluyla artırır. Yatay entegrasyon, bu şirketlere monopol güçlerini daha etkili ve korumacı bir şekilde kullanma imkanı sağlar. Bu sayede, ürünlerini yerel koşullara ve kalite standartlarına daha iyi adapte edebilirler. Dikey entegrasyon ise ÇUŞ'ların hammadde, yarı mamul ve piyasa aksamaları karşısında daha organize olmalarını sağlar, böylece dağıtım ve hizmet konusunda daha başarılı olmalarına yardımcı olur.
- ÇUŞ'lar, üretim, finansman, araştırma-geliştirme (AR-GE) ve piyasa bilgilerini bir araya getirme konusunda ölçek ekonomisi gücüne sahiptirler. Bu avantaj, büyük çaplı üretim kapasitesi ve yetenekleri sayesinde işgücü ve üretim uzmanlaşmasını sağlar.
- Büyük üretim kapasitesi ve yeteneği sayesinde ÇUŞ'lar, işgücünün uzmanlaşmasını teşvik ederler. Standart parçaların montajı ve üretimi nitelikli işgücü gerektirmediği için, niteliksiz ve ucuz işçinin bol olduğu ülkelerde üretim yapmayı tercih ederler ve bu parçaları daha sonra alıcı ülkede monte ederler.
- Küresel şirketler bağlı şirketleriyle koordineli hareket edebildikleri için uluslararası sermaye piyasalarına daha avantajlı koşullarda erişebilirler. Bu durum, geniş çaplı finansal projeler için ulusal şirketlere kıyasla daha üstün bir konum avantajı sağlamaktadır (Salvatore, 1999).
- Gelişmiş AR-GE birimleri sayesinde, yeni ürünler ve teknolojiler geliştirirler. Bu yenilikler, hem kendi operasyonlarının verimliliğini artırır hem de faaliyet gösterdikleri ülkelerin teknoloji seviyesini yükseltir.
- Çok uluslu şirketler, güçlü pazarlama stratejileri ve tanınmış markalar sayesinde küresel pazarlarda önemli bir konuma sahiptir. Marka sadakati ve

global reklam kampanyaları ile geniş müşteri kitlesine ulaşırlar ve bu da satış hacimlerini artırır.

- Sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) projelerine önem verirler. Çevresel etkilerini azaltmak ve sosyal görevlerini uygulayabilmek için çeşitli inisiyatifler geliştirirler. Bu, hem topluma katkı sağlar hem de şirketin itibarını olumlu yönde etkiler.
- Geniş ve çeşitlendirilmiş bir ürün yelpazesine sahiptir. Farklı coğrafi bölgelerdeki tüketici ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için çeşitli ürün ve hizmetler sunarlar. Bu çeşitlendirme, şirketlerin farklı pazarlarda rekabet etmelerini ve ekonomik dalgalanmalara karşı daha dayanıklı olmalarını sağlar.
- Çok uluslu şirketler, yerel firmalarla stratejik ortaklıklar ve işbirlikleri kurarak piyasadaki varlıklarını güçlendirirler. Bu ortaklıklar, hem yerel bilgi ve kaynaklardan yararlanmalarını sağlar hem de yerel ekonomiye katkıda bulunur.
- ÇUŞ'lar, faaliyet gösterdikleri ülkelerin yasal ve düzenleyici gereksinimlerine uyum sağlamak zorundadır. Bu, hem hukuki riskleri azaltır hem de şirketin operasyonel sürdürülebilirliğini sağlar. Yasal uyumluluk, şirketlerin yerel hükümetlerle olumlu anlaşmalar imzalamasına da olanak tanır (Şerbetçi, 2000).

Bu özellikler, çok uluslu şirketlerin küresel ekonomide nasıl etkin görev üstlendiğini ve rekabetçi avantajlarını nasıl koruduklarını göstermektedir. ÇUŞ'lar, hem kendi operasyonları hem de faaliyet gösterdikleri ülkelerin ekonomileri üzerinde büyük etki yaratmaktadır.

4.3. Çok Uluslu Şirketlerin Olumlu Etkileri

ÇUŞ'ların bu bölümde olumlu etkileri değerlendirilmiş, tablolarla desteklenmiştir.

- *Şirketlerin Büyüklükleri:* Çok uluslu şirketlerin büyüklüğü, ana ülkelerin diğer ekonomik projelerine kıyasla daha etkin ve sürdürülebilir olmaktadır. Bu şirketler devasa ekonomik yapıları temsil ederler ve bu özellikleri gösteren göstergeler arasında büyük sermaye boyutu, yatırımlarının büyüklüğü, üretim çeşitliliği, satış rakamları ve elde ettikleri gelirler bulunmaktadır (Collis ve ark., 2012).

Tablo 4.1. Dünyadaki İlk 10 ÇUŞ (2023)

Sıra	Şirket	Ciro (Miyar\$)	Sektör	Ülke
1	Walmart	611,289	Perakende	ABD
2	Saudi Aramco	603,651	Petrol	Suudi Arabistan
3	State Grid	530,009	Elektrik ve Enerji	Çin
4	Amazon	513,983	E-Ticaret	ABD
5	China National Petroleum	483,019	Petrol	Çin
6	Sinopec Group	471,154	Petrol	Çin
7	Exxon Mobil	413,632	Petrol	ABD
8	Apple	394,328	Teknoloji	ABD
9	Shell	386,201	Petrol	İngiltere
10	United Health Group	324,162	Sağlık ve Sigorta	ABD

Kaynak: Fortune Global 500, 2023

Tablo 4.1’de 2023 yılında dünyanın en büyük 10 çok uluslu şirketi ve Türkiye’deki ilk 20 çok uluslu şirketin geliri gösterilmektedir ve bu şirketlerin büyüklüğünü anlamak için bir referans sağlamaktadır. Şirketler arasında en yüksek ciroya sahip olanlar petrol endüstrisinde faaliyet gösteren şirketlerdir. Birinci sırada olan ABD merkezli şirket olan Walmart, 611,651 milyar dolar bir kazançla ulaşılmıştır ve perakende sektöründe faaliyet gösteren bir şirkettir. Diğer ABD merkezli şirketler Amazon, Exxon Mobil, Apple ve UnitedHealth Group büyük cirolara sahiptir ve farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Çin merkezli petrol şirketleri China National Petroleum ve Sinopec Group de yüksek ciroya sahip önemli şirketler arasındadır. Teknoloji sektöründe faaliyet gösteren Apple, 394,328 milyar dolarlık bir kazanç elde etmiştir

Cirolar, şirketlerin büyüklüğünü, faaliyet gösterdikleri sektörü ve küresel ekonomideki etkilerini yansıtan önemli bir ölçüttür. Petrol ve enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketler genellikle yüksek cirolara sahiptir. Ayrıca, perakende, e-ticaret, teknoloji ve sağlık gibi farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin de önemli ciroları bulunmaktadır. Bu şirketlerin ciroları, dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini ve sektördeki liderliklerini göstermektedir.

Tablo 4.2. Türkiye'deki İlk 20 ÇUŞ (2023)

Sıra	Şirket	Sektör	Çalışan Kişi (İstihdam)	Ciro (Milyar TL)
1	Tüpraş	Enerji-Petrol	6112	481,765
2	Türk Hava Yolları	Ulaştırma	-	311,169
3	Petrol Ofisi	Enerji-Petrol	872	205,811
4	Star Rafineri	Enerji-Petrol	1087	187,953
5	Opet Petrokülük	Enerji-Petrol	969	179,987
6	Ford Otosan	Otomotiv	21007	171,796
7	Shell&Turcas Petrol	Enerji-Petrol	799	160,888
8	Ahlatcı Kuyumculuk	Kuyum	136	147,715
9	BİM Birleşik Mağazaları	Perakende	79468	147,715
10	Arçelik	Elektrik-elektronik	41030	133,915

Kaynak: <https://www.capital.com.tr/listeler/capital-500>

Tablo 4.2.'deki veriler Türkiye'deki bazı önemli şirketlerin 2024 yılında (milyar TL olarak) elde ettikleri gelirleri göstermektedir. Tüpraş 481,765 milyar TL ile en yüksek ciroyu elde ederek Türkiye'nin en büyük petrol rafinerisi ve enerji şirketlerinden biri olmuştur. Yüksek geliri, enerji ve petrol sektöründeki faaliyetlerine dayanmaktadır. Türk Hava Yolları 311,169 milyar TL ciroya sahip olarak Türkiye'nin ulusal havayolu şirketidir. Bu yüksek gelir, uluslararası ve iç hat uçuşlarından elde edilen gelirlerle ilişkilidir. Petrol Ofisi 205,811 milyar TL ile Türkiye'nin en büyük akaryakıt dağıtım şirketlerinden biridir. Yüksek geliri, akaryakıt ve enerji ürünlerinin dağıtımından kaynaklanmaktadır. Star Rafineri 187,953 milyar TL ciro ile Türkiye'deki büyük petrol rafinerilerinden biridir. Geliri, petrol ürünlerinin rafinajından ve satışından kaynaklanmaktadır. Opet Petrokülük 179,987 milyar TL ile Türkiye'nin en büyük akaryakıt ve petrol perakende satış şirketlerinden biridir. Geliri, akaryakıt ve petrol ürünlerinin satışından gelmektedir. Ford Otosan 171,796 milyar TL Ford Otosan, Türkiye'deki önemli otomotiv üreticilerinden biridir. Geliri, otomobil ve ticari araç üretimi ve satışlarından kaynaklanmaktadır. Shell&Turcas Petrol 160,888 milyar TL ciro ve 799 kişinin istihdam ettiği Shell&Turcas Petrol, Shell'in Türkiye'deki ortaklığıdır. Geliri, enerji ve akaryakıt ürünlerinin üretim ve satışından kaynaklanmaktadır. Ciro su 147,715 milyar TL olan Ahlatcı Kuyumculuk, Türkiye'deki önemli mücevherat ve kuyumculuk şirketlerindedir. Geliri, mücevher ve kuyum ürünlerinin üretim ve satışından gelmektedir. BİM Birleşik Mağazaları 147,715 milyar TL ciro elde eden BİM, Türkiye'deki büyük bir perakende zinciridir. Geliri, süpermarketlerdeki perakende satışlardan kaynaklanmaktadır. Onuncu sıradaki Arçelik 133,915 milyar

TL cirosu ile Türkiye'nin önde gelen beyaz eşya ve elektronik üreticilerindedir. Geliri, beyaz eşya ve elektronik ürünlerinin üretimi ve satışlarından gelmektedir.

Bu şirketlerin çoğu enerji, petrol, perakende ve otomotiv gibi büyük sektörlerde faaliyet göstermektedir. Türk ekonomisinin belirli sektörlerine odaklanarak yüksek gelir elde ettiğini ve ekonomideki yerini göstermektedir.

- *İhracata Dayalı Sanayileşme:* Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticaret ve yatırım fırsatlarından tam anlamıyla faydalanabilmeleri için ihracat kapasitesi inşa etmesi oldukça önemli sayılmıştır. Bu nedenle, hükümetler, yerel ve bölgesel alanların ihracat rekabet gücünü artıracak aktif politikalar tasarlayıp uygulamalarına yardımcı olacak düzenleyici bir çerçeve geliştirmeye çalışmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ülkeler, ihracata yönelik stratejilerinin bir parçası olarak çok ÇUŞ'ları çektiklerinde büyük oranda yardımcı olabileceğine dair açık kanıtlar sunulmuştur. ÇUŞ'lar, Malezya ve Tayland gibi başarılı bütünleştiricilerin, gelişmiş ülke tüketicileriyle bağlantı kuran "küresel emtia zincirlerinin" bir parçası olmalarına yardımcı olarak 1980'ler ve 1990'lar boyunca, birçok gelişmekte olan ülke hükümeti doğrudan yabancı yatırım politikalarını serbestleştirilmesine olanak sağlamıştır (Grieco ve Ikenberry, 2003).
- *Sermaye Oluşumu:* Sermaye, gelişmekte olan ülkeler için hayati bir varlık haline gelmiştir. ÇUŞ'ların sağladığı önemli bir fayda, kendi sermayeleri ve uluslararası sermaye piyasalarına erişimleri aracılığıyla, bu ülkelere aksi halde erişilemeyen finansal kaynakları getirmeleridir. Gelişmekte olan ülkelere yapılan toplam sermaye akışının önemli bir kısmı ÇUŞ'ların yatırımlarından gelmektedir (Bilgili ve ark., 2007). Araştırmalar, yabancı çok uluslu şirketlerin yerel firmalardan daha verimli olduğunu, daha yüksek ücretler ödediğini ve daha ihracat odaklı olduğunu göstermektedir. ÇUŞ'lar, ürettikleri malların ihracatıyla önemli döviz kazançları sağlayarak, gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesini iyileştirmektedir. Bu durum, ekonomik büyümeyi artırarak ve bu ülkeleri daha çok yatırım için cazip hale getirilmesine imkan tanımaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinde artan rolüne katkıda bulunur. ÇUŞ'lar, yerli firmaların yıllarca

sürecek yatırım ve çabayla elde edebileceği yabancı pazarlara ve müşterilere anında erişim sağlar (Strange , 1995).

- *Teknoloji/Ar-Ge.Teknoloji:* Geliştirme ve iş süreçlerinin iyileştirilmesi, gelişme sürecini devam ettiren ülkelerde ve hatta bazı durumlarda bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterir. Örneğin, Bangkok veya Tayland'ın güneyi, bazı kuzey bölgelerinden daha gelişmiştir. Çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar), teknoloji gelişimine sağladıkları katkılarla önemli rol oynarlar. Teknolojiye ilişkin olarak, savunucuların belirttiği gibi, MNC'lerin sağladığı temel bir kaynak boşluğu vardır. Modern teknolojiye sahip olma arzusu, gelişme sürecini devam ettiren ülkeler için yabancı yatırımın özendirici sebeplerindendir. ÇUŞ'lar, gelişmiş araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden faydalanarak gelişmekte olan ülkelerin sofistike teknolojiden yararlanmasını sağlarlar. Gelişmekte olan ülkelerin erişim dışında olabileceği teknolojiyi sağlarlar. ÇUŞ'lar, yerel personeli eğitir, yerel teknolojik faaliyetleri teşvik eder ve teknolojiyi yerel ekonomiye yaygınlaştırırlar. Dolayısıyla, teknoloji üretimin kalitesini artırır ve gelişmeyi teşvik etmektedir (Page, 1994).
- *Temiz Çevre:* Çok uluslu şirketler aracılığıyla yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, genellikle yerel çevre düzeyini artırabileceği gibi, daha temiz bir doğal çevre oluşturma eğilimindedir. Gelişmiş ülkelere gelen ÇUŞ'lar, tüm rekabetçiler için tek bir kural setine sahip olmayı tercih ettiklerinden, dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin çevresel standartlarının gelişmiş ülkelere benzer olmasını tercih edebilirler (Uykun, 2010). Ayrıca, ÇUŞ'lar yurtdışında operasyonlarını kurarken genellikle daha yüksek kirlilik kontrolü ve enerji verimliliği standartlarını diğer ülkelere taşıma eğilimindedirler. Bu durum, 1996'da gerçekleştirilen Endonezya'daki 300 işletme üzerinde yapılan bir çalışmadan açıkça görülebilir. Bu çalışmada, atık akımlarındaki kirlilik seviyelerinin karşılaştırılması, yabancı sahipli işletmelerin, özel ve devlet sahipli firmalara göre üstün performans sergilediğini doğruladı (GEMI, 2006).
- *Yoksullukla Mücadele:* Çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar), yoksulluğun azaltılmasında kilit bir role sahiptir. Bu çok uluslu şirketler, insanları belirli bir ürünü üretmeye teşvik eder ve bu ürünler işçilerin hayatını iyileştirir.

Örneğin, Brezilya'daki DaimlerChrysler projesi. DaimlerBenz, 1991'de otomobillerinde yenilenebilir doğal lifler kullanmanın yollarını arıyordu. Brezilyalılar için yaşam dramatik bir şekilde daha iyiye değişti; çocuklar okula gidebildi, sağlık tesisleri gelişti ve insanlar yerel siyasette daha aktif hale geldi. Liberal düşüncedeki kişiler, ÇUŞ'lar aracılığıyla sanayileşmenin, serbest piyasa ekonomisiyle birleşmesinin, daha önce tarım temelli olan birçok ekonominin yoksulluktan kurtulmasına izin verdiğine inanır. "Bu şirketlerin uluslararası faaliyetleri liberalizme uygun olsa da, ekonomik milliyetçilik doktriniyle ve ekonomide devlet müdahalesine bağlı olan ülkelerin görüşleriyle doğrudan çelişir (Gilpin, 1987). Liberal düşüncedeki kişiler, dünya ekonomisine entegre olmayı seçenler için ödüllerin önemli olduğunu gösterirler.

- *İstihdam Yaratma:* DYY'nin istihdam yaratmadaki rolü, özellikle geliştirmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkeler için önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu ülkelerde, istihdam artışı, ulusal ekonomik politikanın en öncelikli hedefleri arasında yer almakta olup, bu durum esas olarak üretim kapasitesinin moral aşınmasıyla ortaya çıkan işsizlikten kaynaklanmaktadır. ÇUŞ'lar önemli işverenlerdir; dolayısıyla mevcut işsizliği azaltmada önemli bir faktör olarak görüldükleri için caziptirler. UNCTAD'a (2002) göre, çok uluslu şirketlerin iştirakleri tarafından yaratılan iş sayısı son yıllarda hem sanayileşmiş ülkelerde hem de geliştirmekte olan ülkelerde sürekli olarak artmıştır. Geliştirmekte olan ülkeler grubunda ise bu artış daha da yüksek olmuştur. Ancak, alıcı ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, geliştirmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, çok uluslu şirketlerin toplam istihdama katılımı bölgeden bölgeye değişmektedir. Yine de, mevcut olduğu ülkelerdeki istatistikler, çok uluslu şirketlerin sağladığı istihdamın yerel istihdama tamamlayıcı mı yoksa ikame mi olduğunu anlamak için kullanılabilir ek bilgi sağlamamaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için, bu işlerin mevcut olanlara ek olarak mı eklendiğini ve ne kadarının mevcut şirketlerin satın alınmasından kaynaklandığını bilmek gerekmektedir (UNCTAD, 2000).

Çok uluslu şirketler, yerel istihdam konusunda farklı etkileyici yönlere sahiptir; bu etki, yeşil alan yatırımı (greenfield) veya satın alma biçiminde olmasına göre değişir. Ayrıca, teknoloji transferleri ve yayılımı ile istihdam seviyesini etkileyerek, verimliliği ve iş gücü ücretlerini artırmakta, ancak daha az nitelikli istihdamı yok etmektedirler. Eğer doğrudan yabancı yatırım yeni yatırım şeklinde geliyorsa, etkisi pozitifdir: bağlı şirket istihdam yaratmaktadır. Elbette, nicel etkinin genişliği, bağlı şirketin büyüklüğü ve sektörün özellikleri (daha az ya da çok emek yoğunluğu, teknoloji seviyesi, rekabet yoğunluğu gibi) gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Çok uluslu şirketler genellikle yerel işletmelerden daha büyük boyuttadır. Daha büyük olmaları nedeniyle, daha önemli işverenler haline gelmektedirler (Branca & Bibu, 2013). Ancak, çok uluslu şirketler güçlü bir teknolojik yoğunluğa sahip ve yerel işletmelerden daha verimli olduğunda, yaratılan istihdam, benzer bir yerel işletmeyle karşılaştırıldığında daha düşük olabilir.

Ayrıca, ÇUŞ'ların çalışanların refahına olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Destekçiler, işlerin yaratılması, yeni ve daha iyi ürünlerin sağlanması ve çalışanlar ile yerel toplulukların sağlık, konut ve eğitimi iyileştirme programlarının, gelişmekte olan ülkelerde yaşam standartlarını artırdığını belirtmektedirler. Dahası, dışa ait ve taşeron üretim şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki yerel şirketlere bakıldığında oldukça yüksek ücretler ödediği açıktır (ILO, 2017).

- *Yetenek ve Beceri Geliştirme:* Yerel işçilerin becerilerini geliştirmek, teknoloji ve bilginin sağlıklı bir şekilde iletimi ve yayılması şirketlerin geleceği için stratejik bir karardır. Yabancı yatırım, üretimi artıran yönetim becerileri ve yetenekler sağlar. Mümkün olduğunda, ÇUŞ'lar genellikle yerel insanları tercih etmeyi, expat çalışanların kullanımından daha fazla tercih ederler. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde yeterince yetenekli bir işgücü eksikliği, üstesinden gelinmesi gereken bir zorluk oluşturur. Potansiyel çalışanların düşük eğitim seviyeleri, yerel işgücünü maksimum düzeyde kullanmayı engelleyen özel bir engeldir. Bu nedenle, ÇUŞ'lar genellikle kapasite geliştirme çabalarına katılırlar ve bazen üretimi artırmaya ve iş rutinlerini daha başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olmak için gruplara eğitim ve eğitim sağlarlar. Yerel koşullara ve yerel bilgi ve beceri seviyelerine dayalı eğitim ve eğitim yaklaşımlarını ayarlama ihtiyacı kabul

edilmektedir. Yerel tabanlı eğitimlerle çalışmanın açık faydaları bulunmakta ve bu nedenle yerel üniversiteler, teknolojinin sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli bir yetenek havuzu olarak ÇUŞ'lar tarafından görülmektedir. Üniversiteler ve Ar-Ge kurumları, yerel bağlamı anlar ve ÇUŞ'lar için değerli olan bilgiye sahiptir. Bu nedenle, teknoloji bakımı veya iyileştirmesi için ortak araştırma projeleri yürütmek için doğru ortaklar olarak kabul edilirler ve bazı durumlarda yeni ve yenilikçi ürünlere veya hizmetlere yol açarlar (Worasinchai ve Bechina, 2010).

4.4. Çok Uluslu Şirketlerin Olumsuz Etkileri

Diğer yandan, ÇUŞ'ların bu olumlu rolü, ÇUŞ yatırımlarının ev sahibi ülkeler için net etkisinin olumsuz olduğunu iddia edenler tarafından tartışılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin eleştirmenleri, ÇUŞ'ların rolüne ilişkin bu olumlu görüşe meydan okumuşlardır. ÇUŞ'ların olumsuz etkilerine dair tartışmalar şu şekilde sunulmuştur:

- *Özerk Gelişimi Engelleme:* “Bağımlılık, belirli sayıda ülkenin ekonomisinin, diğer bir ülkenin gelişimi ve genişlemesi tarafından şartlandırıldığı bir durumdur. Bağımlı ülkeleri, hakim ülkeler tarafından sömürülen geri kalmış bir konuma yerleştirir” (Santos, 1970).
- *Teknolojinin İstihdama Etkisi:* ÇUŞ'lar gittiği ülkeden almış olduğu teknolojiyi üretim faaliyetlerinde kullanacağı için, teknoloji seviyesinin artmasına pozitif etki yapar. Ancak gelişmekte olan ülkelerde teknolojinin adaptasyonu zor ve maliyetli olduğu için (gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanların bilgi ve becerisi düşünülürse), çok uluslu şirketin sadece gerektiği kadar ve gereken yerlerde teknoloji transferini yapacaktır. İkinci olarak, teknoloji transferlerinin kalitesi önemlidir. Çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar), gittikleri ülkelere genellikle eski teknolojileri getirdikleri gerekçesiyle eleştirilir. Bu durumun nedeni, şirketlerin öncelikli olarak kendi kârlarını düşünmeleridir. ÇUŞ'lar, teknolojilerini gittikleri ülkenin ihtiyaçlarına göre değil, kendi ülkelerindeki ücretlere, faktör fiyatlarına ve sermaye maliyetlerine göre ayarlamaktadırlar. Bu nedenle sermaye yoğun teknolojileri tercih ederler. Bu tür teknolojik tercihler, daha az istihdam

yaratır. Ayrıca, çok uluslu şirketler mevcut bir yerel şirketi satın alarak pazara giriyorsa, bu durum da yeni istihdam yaratmayacaktır. (Caves, 1996).

- *Sermaye Çıkışı:* Gelişmekte olan ülkelerdeki DYY aslında sermaye çıkışına yol açtığı da görülmektedir. Bir ülkede var olan ekonomik ve siyasi kaoslar sebebiyle yaşanan sermaye kaçışları, bu sorunları daha da derinleştirerek yeni sermaye kaçışlarına zemin hazırlamaktadır. Ekonomik nedenlerle gerçekleşen sermaye kaçışları, etkilenen ülkenin ekonomisini negatif yönde etkileyerek çelişkili bir durum yaratmaktadır. Sermaye kaçışları, yaşandığı ülkede kaynakların azalmasına neden olur. Sermaye ihtiyacı duyan ülkeler, dış borçlarını ödeme konusunda daha büyük zorluklarla karşılaşır ve bu durum dış borçlanmayı artırır. Bu faktörlere ek olarak, döviz kurları üzerinde de olumsuz etkiler yaratarak ülkenin iktisadi büyümesini negatif yönde etkilemektedir (T.Aksoy ve Özer, 2023).
- *İşçileri Sömürme:* Eleştirmenler, birçok çok uluslu şirketin (MNC), ucuz iş gücünü ve bol doğal kaynaklarını sömürmek için gelişmekte olan ülkelere girdiğini iddia etmektedir. Reebok, Nike ve Levi Strauss gibi şirketler, Endonezya'da insan iş gücünü sömürmüştür. İşçiler, kötüleşen, sızdıran, sivrisineklerle dolu apartmanlarda yaşamaktadır ve her biri 100 dolardan fazla değere sahip binlerce ürün üretmek için ayda sadece 39 dolar kazanmaktadır. Endonezya ekonomisi, büyük doğrudan yabancı yatırım nedeniyle hızla büyürken, ucuz iş gücü insanlık dışı yaşam koşulları ve yasadışı ücretlerden muzdariptir (UNCTAD, 2006). MNC'ler, işçilerini olumsuz etkilemekte, çalışma koşullarını kötüleştirmek için teşvik sağlamakta, alternatif istihdama göre daha düşük ücret ödemekte veya işçi haklarını bastırmaktadır (Kutal, 1992).
- *Tüketime Teşvik:* ÇUŞ'lar, gelişmekte olan ülkelere geniş çaplı reklam ve pazarlama stratejileri ile tüketimi artırmaya yönelik faaliyetlerde bulunur. Bu şirketler, sıklıkla batılı yaşam tarzlarını ve tüketim alışkanlıklarını teşvik ederek yerel kültürler üzerinde baskı oluştururlar. ÇUŞ'ların sunduğu ürünler ve hizmetler, yerel tüketicileri daha fazla ve daha pahalı ürünler almaya yönlendirir. Bu durum, yerel üreticileri rekabet edemez hale getirebilir ve toplumsal değerlerde değişimlere yol açabilir. Aşırı

tüketim, ayrıca sosyal alanlarda devamlılık açısından da ciddi sorunlar doğurabilir, çünkü kaynakların israf edilmesine ve çevresel kirliliğin artmasına neden olabilir (Çakar, 2010).

Bu etkilerin minimize edilmesi için, gelişmekte olan ülkelerin güçlü düzenleyici çerçeveler oluşturması ve yerel üreticilerin desteklenmesi büyük önem taşır. Ayrıca, tüketicilerin bilinçlendirilmesi ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu durum tüketim eğilimini artırma eğiliminde ve ülke tasarruflarının artmasını olumsuz yönde etkilemektedir

- *Çevre Kirliliği:* Çevre konusunda, uluslararası büyük işletmeler hem kirliliğin yaratıcısı hem de temizlenmesi için mevcut tek kaynaktır. ÇUŞ'ların kirlilikle ilgili sicili, birçok yerel işletme ve devlet işletmesiyle karşılaştırıldığında soluk kalmaktadır. Eleştirmenler, ÇUŞ'ların kısmen büyük boyutları nedeniyle - gelişmekte olan ülkelerde önemli çevresel hasarlara yol açtığını iddia etmektedir. ÇUŞ'lar uzun süredir ve birçok ülkede faaliyet gösterdiğinden, bu eleştirilerin doğru olduğu durumlar şüphesiz vardır. Dünyanın her yerinde madencilik faaliyetleri, toksik maddelerin nehir sistemlerine boşaltılması, büyük hacimli atık bertarafı, tehlikeli atıkların yetersiz bertarafı ve kötü planlanmış maden kapatmalarının uzun vadeli etkileri dahil olmak üzere ciddi çevresel bozulma ve kirlilik yaratmıştır (Çımrın, 2014). Çok uluslu petrol şirketleri, örneğin Nijerya, Endonezya ve giderek artan şekilde Hazar bölgesinde yaygın kirlilik ve insan hakları ihlalleri nedeniyle protesto ve eleştirilere maruz kalmıştır.
- *Vergi Kaçakçılığı:* ÇUŞ'lar tarafından vergi kaçakçılığı konusu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından üretilen yönergelere rağmen sert tartışmalara yol açmaya devam etmektedir. Çok uluslu şirketler, vergilerini sorumlu bir şekilde ödediklerini iddia etmektedirler. Şirketler, bağlı oldukları farklı ülkelerdeki bağlı kuruluşlar arasında mal ve hizmet fiyatlarını manipüle ederler. Amaç, karı düşük vergi oranlarının uygulandığı ülkelere kaydırmaktır. Kârlarını, vergi cennetleri olarak bilinen düşük veya sıfır vergi uygulayan ülkelere transfer ederler. Bu, genellikle karmaşık mali yapılar ve kurumsal yapılar kullanılarak yapılır. Farklı ülkelerin vergi yasalarındaki boşlukları kullanarak, belirli gelirlerin vergilendirilmesini

önleyen hibrit yapılar oluştururlar. Vergi kaçırma, zengin ve büyük şirketlerin daha az vergi ödemesine ve daha fazla servet biriktirmesine yol açarken, düşük gelirli kesimlerin üzerindeki vergi yükü artar. Bu durum, gelir dağılımında eşitsizliği artırır. (Eser, 2017). Çok uluslu şirketlerin vergi kaçırması, küresel bir sorun olup çözümünü de küresel işbirliği ve güçlü yasal çerçeveler gerektirmektedir. Bu sorunun çözülmesi, hem adil bir ekonomik sistemin kurulmasına hem de sosyal adaletin sağlanmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

- *Organize Suç:* ÇUŞ'lar tarafından ünlü markaların gelişmekte olan ülkelere getirilmesi, suç örgütlerine bu kazançlı suç alanına yönelmek için olanak sağlamıştır. Doğu Asya'da - sahteciliğin yuvası - kumar, fuhuş, kaçakçılık, uyuşturucu ve insan ticareti yapan suç örgütleri, şimdi sahteciliğe yönelmişlerdir çünkü bu suç son derece karlı ve düşük risklidir. Asya'da uyuşturucu kaçakçılığına verilen cezalar meşhurdur. Uzun hapis cezaları ve idam cezası, uyuşturucu ihlalleri için yaygındır (Chow, 2011). Organize suç, ciddi bir küresel sorundur. Mevcut seviyelerde sahtecilik ortaya çıkmadan çok önce var olmuştur. Ancak, sahte malların küresel ticaretinin ortaya çıkışı, gelişmekte olan ülkelerdeki organize suçlara yeni ve son derece karlı bir kazanç yolu sağlamıştır.
- *Rekabeti Azaltma ve Kartel Oluşturma:* Çokuluslu şirketler, ekonomik güç biriktirerek rekabet düzeyini azaltabilir ve hatta bazı durumlarda karteller oluşturabilirler. Bu durum, üretken firmalar arasındaki rekabeti engelleyerek, sanayilere girişi zorlaştırabilmektedir (Kaymakçı, 2013).

Ekonomik açıdan, çok uluslu şirketin bir ülkedeki sahipleri ve yöneticilerinin, yabancı ülkelerdeki operasyonları kontrol etme yeteneği vurgulanır. Ancak, sermayenin ulusal sınırların ötesine akışıyla bu kontrol yeteneği arasındaki ilişki sıklıkla karıştırılmaktadır. Hymer'in (1976) tezinden bu yana, sermaye akışının çok uluslu şirketin belirgin bir özelliği olmadığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Sermaye, daha yüksek getiri oranlarına yönelik beklentilerle bir ülkeden diğerine akabilir, ancak bu akış, yabancı sahiplere sadece kontrol hakkı vermeyecek kadar önemsiz özsermaye yatırımları şeklinde de olabilir. Bu durumda, söz konusu yatırım genellikle "portföy" yatırımı olarak adlandırılır.

Doğrudan yabancı yatırımın merkezi yönü, bir ülkede yerleşik bir tarafın, başka bir ülkedeki yabancı bir firmanın veya yan kuruluşun faaliyetleri üzerinde mülkiyet iddiasını içerir. Bu sebeple, çok uluslu şirket, bir ülkedeki faaliyetlerin yabancı sahipleri tarafından etkili bir şekilde kontrol edilmesini temsil eden doğrudan yabancı yatırımın bir sonucu olarak ortaya çıkar. (Lazarus, 2001)

Çokuluslu işletmelerin varlığını destekleyen temel nedenler, güçlü ekonomik ve ticari mantığa dayanmaktadır. Bu tür işletmeler, ulusal pazarlardaki kusurlardan kaynaklanan sınırlamaları aşma amacı güderler ve ürünler, üretim faktörleri ve finansal varlıklar konusunda genişleme ve çeşitlendirme stratejileri izlerler. Bu durum, algılanan risk düzeyini minimize etmek ve yüksek miktarda çıktı elde edebilmek adına coğrafi bölgelere yönelik yatırım fırsatlarını değerlendirme ihtiyacını doğurur.

Ulusal ve uluslararası pazarlardaki aksaklıklar, çokuluslu işletmelere çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Özellikle büyük çokuluslu firmalar, bu kusurları ölçek ekonomileri, etkili yönetim ve teknolojik uzmanlık, ürün farklılaştırması ve rekabet stratejileri gibi avantajları kullanarak değerlendirebilmektedir.

Çokuluslu işletmeler, ölçek ekonomileri aracılığıyla maliyet avantajları elde ederken, etkili yönetim ve teknolojik uzmanlık sayesinde üretim süreçlerini optimize edebilmektedirler. Ayrıca, ürün farklılaştırması ve rekabet stratejileri ile pazarlarda kendilerine sağlam bir konum edinerek, ulusal ve uluslararası düzeydeki aksaklıkları fırsata çevirebilmektedirler. Bu bağlamda, çokuluslu işletmelerin varlığı, küresel ekonomide rekabet avantajları elde etmek ve büyüme potansiyelini maksimize etmek amacıyla stratejik bir gereklilik haline gelmiştir.

Yerel rakiplerine kıyasla mali açıdan daha güçlü olan çokuluslu firmalar, gerçekte üretim faktörleri piyasasındaki kusurlardan avantaj sağlamak için stratejik bir konumda bulunmaktadırlar. Bu şirketler, hammadde kaynaklarını geliştirme ve kullanma konusunda ev sahibi ülkelerden daha avantajlı bir durumda bulunmaktadırlar. Çokuluslu şirketler, coğrafi ve para birimi çeşitlendirmesi aracılığıyla etkili bir şekilde risk yönetimi yapabilirler. Bu çeşitlendirme stratejileri, getiri dalgalanmalarını en aza indirmelerine olanak tanır. Her ne kadar siyasi müdahale riski kaçınılmaz olsa da, coğrafi çeşitlilik, herhangi bir ülkenin sebep

olduğu zararı minimize etme potansiyeli taşır. Bu tür bir çeşitlendirme aynı zamanda çokuluslu firmaların pazarlık gücünü iyileştirerek rekabet fırsatını elde etmesine katkıda bulunur.

4.5. DYY'nin Önemi

Gelişmekte olan ülkeler, ortaya çıkan ekonomiler ve geçiş dönemindeki ülkeler, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin avantajlar nedeniyle yatırımı alabilmek için en iyi stratejileri izleyerek doğrudan yabancı yatırım rejimlerini serbestleştirmişlerdir. Ev sahibi ülke için DYY'nin maksimum faydalarının, teknoloji yayılımı, insan sermayesi oluşumu desteği, rekabetçi iş ortamının iyileştirilmesi, uluslararası ticaret entegrasyonuna katkı ve işletme gelişiminin sürdürülebilmesi vb. gibi faktörler sayılabilmektedir. Ayrıca, ekonomik faydaların ötesinde, doğrudan yabancı yatırım, 'temiz' teknolojinin yer değiştirmesi ve daha sosyal sorumluluk sahibi kurumsal politikalara öncülük ederek, ev sahibi ülkedeki çevre ve sosyal şartların geliştirilebilmesine yardımcı olmaktadır. Tüm bu faydalar, bu ekonomilerde yoksulluğu hafifletmenin ana aracı olan daha yüksek ekonomik büyümeye katkıda bulunur. DYY, mevcut olmayan sermaye, teknoloji ve yönetim kaynaklarını sağlayarak ev sahibi ekonomiye olumlu katkıda bulunabilir. Bu tür kaynak transferi, ev sahibi ekonominin ekonomik büyümesini teşvik edebilir (Hill, 2000).

4.5.1. Kaynak Ülke Açısından Doğrudan Yabancı Sermayenin Belirleyici Faktörleri

Doğrudan yabancı yatırımı etkileyen pek çok faktör bulunmasına rağmen, bunlar genellikle ekonomik, sosyo-kültürel, politik, hukuki çerçeve, pazar büyüklüğu potansiyel ve teknolojik başlıklar altında incelenebilir

4.5.1.1. Ekonomik Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkede elde edebileceklerinden daha fazla kar elde etmeyi hedeflediğinden, ev sahibi ülkenin maliyet koşullarını göz önünde bulundururlar. Bu bağlamda, ev sahibi ülkenin nüfusu, işgücünün kalitesi, ulaşım olanakları, enerji tedariki, ve uygulanan ekonomi politikaları gibi faktörler önemlidir. Ekonomik istikrar da bu faktörler arasında kritik bir role sahiptir. Bu nedenle, yabancı yatırımcıları ilgilendiren ülkelerin para ve maliye politikalarının

şeffaf bir şekilde uygulanmasının yanı sıra bazı teşvik politikalarının da uygulanması gerekmektedir. Sermaye girişlerinin temel ekonomik nedenleri arasında yüksek kar hedefleri, yeni pazarlar arayışı ve pazar genişletme, daha verimli üretim imkanlarına erişim, gümrük vergileri ve diğer engellerin azaltılması, hammadde ihtiyaçlarının karşılanması için kolaylıkların sağlanması, ve pazarların genişletilmesi bulunmaktadır. Ekonomik faktörlerde;

4.5.1.2. Piyasa Büyüklüğü ve Kar Maksimizasyonu

Yerel pazarın boyutu, yatırımcılar tarafından dikkate alınan önemli bir faktördür. Geniş bir pazar hacmi, teknolojik gelişmeler, yönetim becerileri, pazarlama stratejileri ve üretim uzmanlığı gibi avantajları da beraberinde getirir.

Kar maksimizasyonu, bir işletmenin veya bir bireyin, belirli bir süreçte veya belirli bir faaliyet alanında, elde ettiği karı en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan bir kavramdır. Ekonomi ve işletme yönetimi alanlarında sıkça kullanılan bu terim, işletmelerin karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kar maksimizasyonunun amacı, bir işletmenin kaynaklarını ve eylemlerini en etkin ve verimli şekilde kullanarak karını arttırmaktır. İşletmeler genellikle bu amaca ulaşmak için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bunlar arasında fiyatlandırma politikalarının belirlenmesi, maliyetlerin azaltılması, üretim süreçlerinin optimize edilmesi ve pazarlama faaliyetlerinin etkinleştirilmesi gibi yöntemler bulunabilir.

4.5.1.3. Ölçek Ekonomileri

Ölçek ekonomileri, bir işletmenin üretim düzeyini artırdıkça ortalama maliyetlerin azalmasıyla ilişkilendirilen bir kavramdır. Bu durum, işletmenin daha fazla ürün veya hizmet üretmek için mevcut kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmasıyla gerçekleşir. Ölçek ekonomileri genellikle üretim ölçeğinin büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir ve işletmenin üretim kapasitesini artırmasıyla ortaya çıkar. Ölçek ekonomilerinin temel amacı, işletmenin maliyetlerini minimize ederek verimliliği artırmaktır. Bu durum, işletmenin rekabet gücünü artırabilir ve daha rekabetçi fiyatlar sunmasına olanak tanır. Özellikle büyük ölçekli üretimde, daha fazla üretim yapmanın maliyet avantajları sayesinde işletme daha fazla kar elde edebilir (Erdoğan, 2012).

Ölçek ekonomileri, çeşitli faaliyet alanlarında gözlemlenebilir. Örneğin, üretimde daha fazla birim üretmek, daha fazla birim başına sabit maliyetleri düşürebilmektedir. Ayrıca, büyük ölçekli üretim, özel makinelerin kullanılması ve uzmanlaşmış işgücünün istihdam edilmesi gibi avantajları da beraberinde getirebilir. Ancak, ölçek ekonomileri sınırsız değildir ve bir noktadan sonra azalma eğilimi gösterebilmektedir. Bu noktadan sonra, işletme daha fazla üretim için ek kaynaklar eklemeye devam etse bile maliyet avantajı azalabilir veya kaybolabilir. Bu nedenle, işletmelerin ölçek ekonomilerini dikkatli bir şekilde yönetmeleri ve optimal üretim düzeyini belirlemeleri önemlidir.

4.5.1.4. Maliyet Minimizasyonu

DYY kaynak ülke için belirleyici faktörleri açısından maliyet minimizasyonu, bir ülkenin yabancı yatırımcıları çekmek ve sürdürmek için maliyetleri düşürme stratejisidir. Bu strateji, kaynak ülkenin ekonomik, hukuki ve altyapısal koşullarının optimize edilmesini içerir. Maliyet minimizasyonu, yatırımcıların yatırım yapmayı tercih ettiği ülkeler arasında rekabet avantajı sağlamak için önemli bir araçtır. Bu strateji, kaynak ülkenin işletme maliyetlerini düşürerek ve yatırımcılara cazip fırsatlar sunarak yabancı yatırımları çekmeyi amaçlar. Bu süreç, kaynak ülkenin vergi politikası, işgücü maliyetleri, altyapı yatırımları, hukukun üstünlüğü gibi etkilerin ayrıntılı bir şekilde izlenmesini gerektirir. Örneğin, vergi teşvikleri veya vergi indirimleri gibi ekonomik teşvikler, yatırımcıların işletme maliyetlerini azaltabilir ve yatırım yapmayı teşvik edebilir. Aynı şekilde, işgücü maliyetlerinin rekabetçi bir seviyede tutulması, kaynak ülkenin işgücü piyasasının etkin bir şekilde işlenmesini sağlayabilir. Nitelikli işgücünün eğitimi ve yetenekleri de yatırımcıların kararlarında önemli bir rol oynar. Eğitimli ve vasıflı işgücü, işletmelerin verimliliğini artırabilir ve maliyetleri düşürebilir (Erdoğan, 2011).

4.5.1.5. Siyasi Faktörler

Siyasi istikrar, yabancı sermaye için en önemli faktörlerden biridir. Yatırımcılar, ekonomik istikrarın yanı sıra siyasi istikrarı da yatırım risklerini değerlendirirken dikkate alırlar. Bu nedenle, ev sahibi ülkenin iç ve dış politikalarının istikrarlı olması gerekmektedir. Ayrıca, yerel yöneticilerin yabancı sermayeye yaklaşımı da önemlidir. İç savaş, terör saldırıları ve siyasi istikrarsızlık

gibi olumsuz durumlar, uzun vadeli projeler için risk oluşturabilir ve yabancı yatırımcıların güvenini sarsabilir.

4.5.1.6. Sosyo-Kültürel Faktörler

Sosyo-kültürel yapı, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli kriterlerden biridir. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan ülkelerde, sermaye girişinin toplumsal dönüşümlere yol açabileceği ve sermayenin ana ülkeye bağımlılığının artabileceği öne sürülmektedir. Ev sahibi ülkenin ekonomik ve politik yapısının yatırımlara uygun olmasına rağmen, vatandaşların alışkanlıkları özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımcılar için risk oluşturabilir.

4.5.1.7. Teknolojik Faktörler

Teknoloji, gelişme sürecini tamamlamamış ülkelerin en önemli problemlerinden biri haline gelmiştir. Bu ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmak için ileri teknolojiye ihtiyaçları vardır ancak genellikle bu teknolojilere erişimleri sınırlıdır. Teknoloji transferi, gelişmekte olan ülkelerin bu ihtiyacını karşılamada kritik bir rol oynamaktadır. Yabancı sermayenin bu ülkelere gelmesiyle birlikte, teknoloji transferi çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir; bu da sermaye malının gönderilmesi, lisans sözleşmeleri, teknik yardım programları ve teknik personel gönderimi gibi yöntemleri içermektedir (Ülgen, 2004).

4.5.2. Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke için Belirleyicileri

Günümüzde, küreselleşmenin artmasıyla birlikte yabancı yatırımların ev sahibi ülkeler üzerindeki etkisi giderek önem kazanmaktadır. Bir ülkenin yabancı yatırımları çekme kapasitesi ve çektiği yatırım miktarı, çeşitli belirleyicilere bağlıdır. Bu belirleyicilerin doğru bir şekilde anlaşılması, ekonomik politikaların oluşturulması ve yatırım çekme stratejilerinin geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin (AGÜ), ekonomik büyüme ve istikrarlı kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için başlıca çabası, sermaye birikiminin yetersizliği ve teknoloji eksikliği gibi temel sorunlarla mücadele etmektir. Bu ülkeler, DYY'leri ülkelere alarak isteyerek sermaye ve teknoloji transferini sağlamayı amaçlarlar. DYY'lerin ev sahibi ülkeye en önemli katkılarından biri sermaye ve teknoloji transferidir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam

artışı, teknik ve yönetim bilgisinin paylaşımı, uluslararası pazarlara erişim imkanları gibi olumlu etkilerle ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlarlar (Tsai, 1995).

UNCTAD'ın perspektifinden bakıldığında, DYY'lerine ev sahibi ülke için belirleyici faktörleri, politik istikrar, ekonomik büyüme, hukukun üstünlüğü, altyapı ve insan kaynakları, ticaret politikaları ve altyapı gibi geniş bir açıdan ele almaktadır.

4.5.2.1. Politik İstikrar

Politik istikrar yabancı yatırımcılar için hayati bir öneme sahiptir. Bir ülkedeki politik ortamın istikrarlı olması, yatırımcıların güvenini kazanır ve uzun vadeli yatırım kararlarını destekler. İstikrarlı bir politik ortam, yasama ve yürütme organlarının güçlü bir şekilde işleyişini sağlar, politik belirsizlikleri azaltır ve hükümetin uzun vadeli politika hedeflerini takip etme kapasitesini artırır. Politik istikrarın varlığı, yatırımcıların risklerini minimize etmelerine ve yatırımlarını güvenle yapmalarına olanak tanır. Ayrıca, politik istikrar, yatırımcıların geleceğe yönelik projeksiyonlarını yapmalarına yardımcı olmakta ve uzun vadeli stratejiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu da yatırımcıların belirsizlikten kaçınmalarına ve yatırım yapacakları ülkeye olan güvenlerini artırmalarına yardımcı olabilmektedir (Özel, 2018). Politik istikrar ayrıca ekonomik büyümeyi de teşvik edebilir. İstikrarlı bir politik ortam, ekonomik reformların başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlar ve yatırım ortamının geliştirilmesine olanak tanır. Bu da iş dünyasının büyümesine ve istihdamın artmasına katkıda bulunabilir.

4.5.2.2. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğü ve adil yargı sistemi yabancı yatırımcılar için kritik öneme sahiptir. Bir ülkedeki hukukun üstünlüğü, yatırımcıların yasal haklarının korunmasını ve yatırımlarının güvence altına alınmasını sağlar. Adil bir yargı sistemi, yatırımcıların ihtilafları çözme sürecinde adil bir muamele görmesini ve haksız muameleye uğramamasını garanti eder. Bu, yatırım yapmak isteyen kuruluşlar için sağlıklı bir ilişki sunar ve yatırımlarını uzun vadeli olarak planlamalarına yardımcı olur. Ayrıca, hukukun üstünlüğü ve adil yargı sistemi, yatırımcılar arasında haksız rekabetin önlenmesine ve işletme ortamının istikrarının sağlanmasına katkıda bulunur. Bir ülkede güçlü bir hukukun üstünlüğü ve adil yargı sistemi varsa,

yatırımcılar o ülkede yatırım yapmaktan daha istekli olabilirler (Siegel ve ark., 2013).

4.5.2.3. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme potansiyeli yatırımcılar için çekici bir faktördür. Bir ülkenin ekonomisinin büyüme potansiyeli yüksek olduğunda, yatırımcılar daha fazla fırsat ve getiri görmeyi beklerler. Bu nedenle, yatırımcılar genellikle gelecekteki büyüme ve kârlılık potansiyeli olan pazarlara yatırım yapma eğilimindedirler. Ev sahibi ülkedeki ekonomik büyüme potansiyeli, yabancı yatırımcıların uzun vadeli yatırım kararlarını etkileyen önemli bir belirleyicidir (Sharma ve Bandara, 2010).

4.5.2.4. Alt Yapı ve İnsan Kaynakları

Altyapı ve insan kaynakları da yabancı yatırımlar için belirleyici unsurlardır. Bir ülkenin gelişmiş altyapıya sahip olması, yatırımcılar için iş yapma ve ürünlerini pazara sunma konusunda kolaylıklar sağlar. Aynı şekilde, nitelikli işgücü ve eğitimli çalışanlar, yatırımcıların verimli bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlar. İnsan kaynakları açısından zengin bir ülke, yatırımcıların uzmanlık alanlarına uygun personel bulma ve geliştirme konusunda daha az zorluk yaşamasını sağlar. Bu da yatırımların verimliliğini artırabilir ve uzun vadeli başarıya katkıda bulunabilir. Dolayısıyla, bir ülkenin altyapı ve insan kaynaklarına yatırım yapması, yabancı yatırımcıları çekmek ve onların faaliyetlerini sürdürmelerini sağlamak için kritik öneme sahiptir (Noorbakhsh ve ark., 2001).

4.5.2.5. Vergi Uygulamaları ve Düşük Maliyet

Düşük maliyetler ve teşvikler yabancı yatırımlar için önemli bir özendirici durumdur. Yatırımcılar genellikle yatırım yapacakları ülkede düşük işletme maliyetleri ve vergi avantajları ararlar. Vergi teşvikleri, vergi muafiyetleri veya vergi indirimleri gibi olanaklar, yatırımcıların maliyetlerini azaltırken karlılıklarını artırabilir. Benzer şekilde, işletme maliyetlerinin düşük olması da yatırımcıların tercih ettiği bir faktördür. Kiralama maliyetleri, iş gücü maliyetleri ve enerji maliyetleri gibi faktörlerin rekabetçi bir seviyede olması, yatırımcıların kar marjlarını artırabilir ve yatırım yapma kararlarını olumlu yönde etkileyebilir.

Düşük maliyetler ve teşvikler, aynı zamanda yatırımcıların belirli sektörler veya bölgelere yönelmelerini teşvik edebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yerel yönetimler genellikle yatırımcıları belirli sektörler için çeşitli teşvikler sunarlar. Bu teşvikler, yatırımcıların daha fazla iş yapma ve büyüme fırsatı buldukları belirli sektörleri tercih etmelerini sağlayabilir. Bu da hem yatırım yapanlar hem de ev sahibi ülke için kazan-kazan bir durum oluşturabilir (Mutlu, 2011).

4.5.2.6. Sürdürülebilirlik

Politikaların sürdürülebilirliği ve uzun vadeli vizyon da yatırımcılar için önemlidir. Bir ülkenin ekonomik ve endüstriyel politikalarının sürekli değişmesi veya belirsiz olması, yatırımcıların güvenini sarsabilir ve yatırım kararlarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, uzun vadeli bir perspektif ve istikrarlı politika yapımı, yatırımcıların güvenini kazanmada etkili bir stratejidir.

4.5.2.7. Teknolojik Altyapı ve Yenilikçilik

Teknolojik altyapı ve yenilikçilik potansiyeli de yabancı yatırımcılar için önemlidir. İleri teknoloji altyapısına sahip ülkeler, yatırımcıları cezbederken, yenilikçi bir ekosistemin varlığı da yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle, teknolojik altyapının gelişmişliği ve yenilikçilik potansiyeli, yatırım çekme stratejilerinde dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır. Sonuç olarak, yabancı yatırımların ev sahibi ülkeler için belirleyicileri çok çeşitlidir ve geniş bir yelpazede yer almaktadır. Politik istikrar, hukukun üstünlüğü, ekonomik büyüme potansiyeli, altyapı ve insan kaynakları gibi faktörlerin yanı sıra politika ve düzenleyici ortam, politikaların sürdürülebilirliği, teknolojik altyapı ve yenilikçilik potansiyeli de yatırımcılar için önemli unsurlardır. Bu belirleyicilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, bir ülkenin yabancı yatırımları çekme kapasitesini artırabilir ve uzun vadeli ekonomik büyümeye katkıda bulunabilmektedir.

5. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, bir ülkenin ekonomisinin belirli bir zaman diliminde büyümesi anlamına gelir. Bu bölümde GSYH'nin yıllık verilerine tanımına yer verilmiştir.

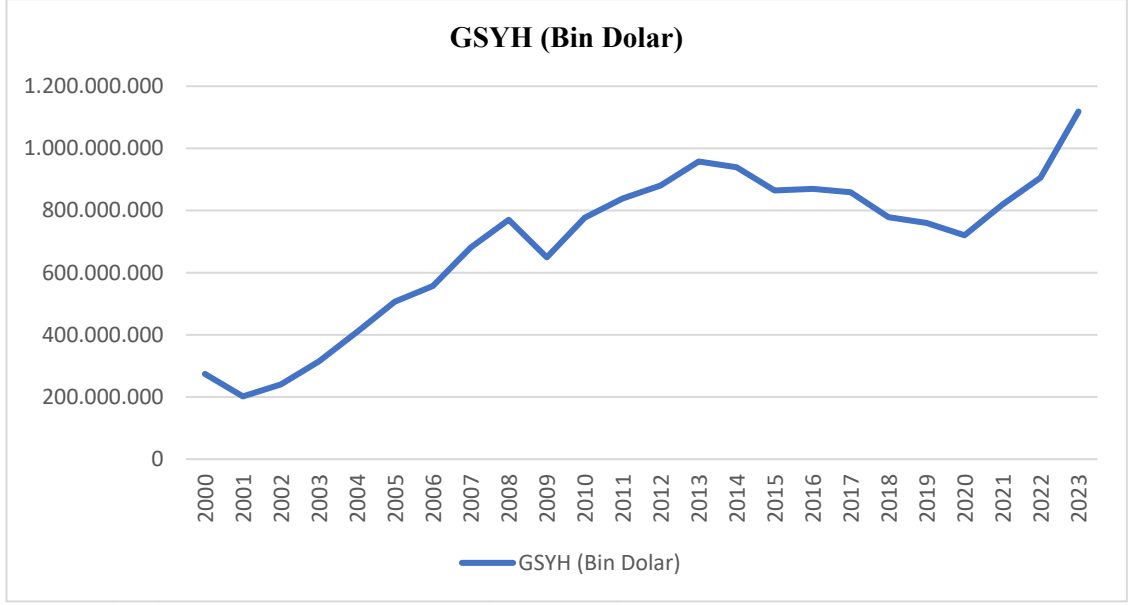
5.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GSYİH bir ekonominin üretim, gelir ve giderlerinin toplamıdır. Bir üretim ölçüsü olarak, brüt katma değeri, yani üretime katılan tüm yerleşik birimler tarafından elde edilen ara tüketimden net çıktıyı ve artı çıktı değerine dahil olmayan ürünler üzerindeki vergilerden daha az sübvansiyonu temsil eder. Bir gelir ölçüsü olarak, yerleşik üreticiler tarafından dağıtılan birincil gelirlerin (brüt ücretler ve girişimcilik geliri) toplamını ve ayrıca üretim ve ithalat üzerindeki sübvansiyonları daha az vergilendirir. Bir harcama ölçüsü olarak, nihai tüketim, brüt sermaye oluşumu (yani, yatırım, stoklardaki değişiklikler ve değerli eşyaların elden çıkarılmasından sonra satın almalar) ve ithalat düşüldükten sonra ihracat için yapılan harcamaların toplamını göstermektedir (System of National Accounts, 2008).

GSYİH'nin hesaplanması, dört bileşenli bir formül kullanılarak gerçekleştirilir: Kişisel Tüketim (C), Yatırım (I), Devlet Harcamaları (G) ve Net İhracat (NX) toplamı GSYİH'yi oluşturur. Kişisel tüketim, insanların yiyecek, giyim, cep telefonu hizmetleri, sağlık hizmetleri gibi mal ve hizmetleri satın almasıdır. Yatırım ise işletme harcamaları, sabit varlıklara yapılan yatırımlar ve satılmayan stoklara yapılan yatırımları içerir; ayrıca ev satın alınması da yatırım olarak kabul edilir. Devlet harcamaları, federal, eyalet ve yerel yönetimlerin okullar, yollar, ulusal savunma gibi mal ve hizmetleri sağlamak için yaptığı harcamaları kapsar. Net İhracat, ihracatın değeri ile ithalatın değeri arasındaki farktır; yani diğer ülkelere yapılan ihracatın, söz konusu ülke için yapılan ithalatın çıkarılmasıdır. İthalatın çıkarılmasının nedeni, tüketicilerin, işletmelerin ve hükümetlerin ithalata harcadıkları parayı göstermektir (What is GDP?, 2020). Eğer formül ithalatı dikkate almazsa, Türkiye'nin üretiminin gerçek değerinden daha yüksek gösterilmesine neden olabilir.

Sonuç olarak, GSYİH, Türkiye’de bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam piyasa değerini ifade etmektedir. Bir farklı ekonomik büyüme tanımı ise, bir ülkenin üretim kapasitesinin ve belirlenen bir süre içinde üretilen mal ve hizmet sayısının artmasını ifade etmektedir. Bu artışlar, bir GSYİH’sinin büyümesi olarak da tanımlanabilir. Ekonomik büyüme tipik olarak yıllık bazda ölçülür ve bir ülkenin ekonomik kalkınması ile ilgili politika kararları almak ve ekonomik performansını izlemek için önemli bir işaret olarak kabul edilir. Ekonomik büyümenin değişen bir başka tanımı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’daki (GSYİH) reel artışlar ve dolayısıyla GSYİH’nın ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen GSYİH’daki reel artışlardır (Tunçsiper ve Horoz, 2023).

Ekonomistler ve yatırımcılar için önemli bir ölçü olan GSYİH, ekonomik üretim ve büyümeyi temsil etmektedir. Ekonomik üretim ve büyüme, belirli bir ekonomideki geniş bir nüfus üzerinde önemli etkilere sahiptir. İşletmeler, ekonominin artan talebini karşılamak için daha fazla işgücü istihdam ettiğinde ücretler artma eğilimindedir ve ekonomi sağlıklı olduğunda genellikle daha düşük bir işsizlik seviyesi görülmektedir. Ekonomistler, bir ekonominin ne kadar geliştiğini değerlendirmek için genellikle yıllar arasında pozitif GSYİH büyümesine bakarlar. Ayrıca, negatif bir GSYİH büyümesi durumunda, bu durumun bir ekonominin durgunluk içinde olduğunu veya durgunluğa ve ekonomik gerilemeye yaklaştığını gösterebilmektedir. GSYİH’nın negatif büyümesi, ekonomik aktivitede bir daralma veya azalma olduğunu, bu da genellikle işsizlik artışına ve işletmelerin talepteki düşüşe tepki olarak üretimi azaltmaya yönelik adımlar atmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, GSYİH büyüme oranları, ekonomik büyümenin bir ölçüsü olarak kabul edilir ve ekonomistler için önemli bir değerlendirme aracıdır. (Ersoy, 2015).

Şekil 5.1. Türkiye’de 2000-2023 Yılları Arası GSYH

Kaynak: WorldBank 2024

Şekil 5.1’de 2000 ve 2023 yılları arası bin dolar cinsinden GSYH oranları yer almaktadır. Tablo da 2000-2023 yılları arasındaki Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerlerini bin dolar cinsinden göstermektedir. Her yıl için GSYH rakamları şu şekildedir: 2000 yılında GSYH, 274.300.000 bin dolar olarak gerçekleşirken 2005 yılında GSYH, 506.300.000 bin dolara ulaşmıştır. Ardından 2006 yılında GSYH, 557.100.000 bin dolar olarak kaydedilmiştir. Giderek yükselen GSYH hasıla 2007 yılında, 681.300.000 bin dolar olmuştur. 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye'nin GSYH'sinin düşmesinin başlıca sebepleri arasında, 2018'deki döviz krizinin etkileri, COVID-19 pandemisi, dış ticaret ve yatırımlardaki azalma, iç talepteki düşüş ve yapısal ekonomik sorunlar yer almaktadır. Döviz krizinin yarattığı ekonomik durgunluk ve belirsizlikler, pandeminin getirdiği kısıtlamalar ve ekonomik aktivitelerdeki yavaşlama, bu dönemde Türkiye'nin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir (TÜSİAD, 2020). 2023 yılında GSYH, 1.118.593.000 bin dolara ulaşarak en yüksek seviyeye çıkmıştır. COVID-19 pandemisi sonrası, 2023 yılında ekonomik faaliyetlerin normale dönmesi ve kısıtlamaların kaldırılması, iç ve dış talepte bir artışa yol açmıştır. Bu, ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir faktör olmuştur. 2023 yılında doğrudan yabancı yatırım ve yerel yatırımlarda artış görülmüştür. Yatırımlardaki bu artış, üretim kapasitesini ve ekonomik büyümeyi desteklemiştir. Özellikle altyapı projeleri ve sanayi yatırımları, büyümeye katkıda bulunmuştur. Türkiye'de 2023 yılında kişi başına düşen milli gelir 12.415 dolar

olarak kaydedilmiştir. Bu miktarın 2024 yılında 12.875 dolara, 2025 yılında 13.717 dolara ve 2026 yılında 14.855 dolara yükselmesi hedeflenmektedir. (PWC, 2024).

Bu veriler, Türkiye ekonomisinin yıllar içindeki dalgalanmalarını ve genel büyüme trendini gözler önüne sermektedir. Özellikle 2001, 2009 ve 2018-2020 yıllarında ekonomik gerilemeler görülmekte, 2023 yılında ise GSYH'nin önemli ölçüde arttığı dikkat çekmektedir.

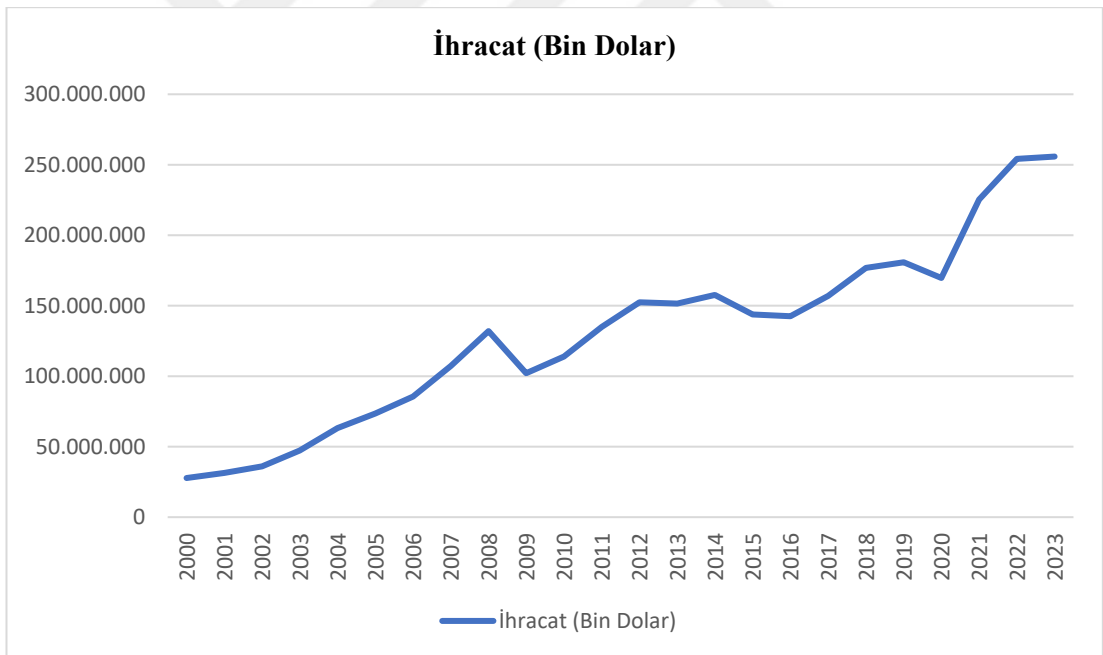
5.2. DYY'nin Ekonomik Büyümenin Temel Özellikleri

- Büyüme, nicel bir olgudur ve rakamsal olarak ölçülebilir, sayılabilir ve miktarlarla ifade edilebilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme sayısal verilere dayanır ve ölçülebilir bir olgudur.
- Ekonomik büyüme, genellikle uzun dönemler içinde gerçekleşir. Üretim ve ekonomik yapıdaki değişiklikler, uzun vadeli stratejiler ve yatırımlarla sağlanır. Bu nedenle, ekonomik büyüme uzun vadeli bir süreç gerektirir.
- Ekonomik büyümede reel artış söz konusudur. Sanayi üretimi, milli gelir ve ihracattaki artışlar, reel büyümeyi temsil eder.
- Büyüme süreci, genellikle yeni bir üretici grubun meydana gelmesine sebep olur. Yeni işletmelerin kurulması ve iş gücünün artması, ekonomide yeni iş fırsatları yaratır.
- Ekonomik büyüme, genellikle ortalama refahı artırır; ancak, bu artış herkesin gelirinde eşit bir artış anlamına gelmemektedir. Büyüme, genellikle makro düzeyde bir analiz gerektirir ve tüm ülke vatandaşlarını etkiler.
- Büyüme, üretim yapısının nispi önemini değiştirir. Büyüme hızı ilerledikçe, tarım sektörünün milli gelir içindeki oranı azalırken, sanayi sektörünün oranı artış göstermektedir. Bu, ekonominin yapısal değişimine işaret etmektedir. (Özgüven, 1988).

5.3. İhracat Kavramı

Günümüzün giderek küreselleşen dünyasında, ihracat ve ithalat, bir ülkenin ekonomik durumunun analizinde kilit toplamlardır. Dünya ekonomisi yavaşladığında veya hızlandığında, ulusal ekonomi potansiyel olarak etkilenmektedir.

Mal ve hizmetlerin ihracatı, bir ülkedeki yerleşiklerden (GSYH üretim sınırı içinde yer alan mal ve hizmetler) ikamet etmeyenlere mal ve hizmet satışlarını içerir. Bu ayrıca takas işlemlerini veya hediye veya bağışların bir parçası olarak ihraç edilen malları da içerir. Benzer şekilde, ithalatlar ikamet etmeyenlerden yerleşiklere aynı işlemleri yansıtır (OECD, 2008). İhracat, bir ülkenin iç piyasasında üretilen veya sağlanan mal ve hizmetlerin, o ülkenin sınırlarını aşarak yabancı ülkelere satılması veya gönderilmesi sürecidir. Bu süreç, uluslararası ticaret kuralları ve düzenlemelerine göre gerçekleşir ve genellikle gümrük işlemleriyle de ilişkilidir. İhracatın gerçekleşmesi için mal veya hizmetin ülke sınırlarından çıkarılması ve hedef ülkeye ulaştırılması gerekmektedir. Ayrıca ihracat işlemi, satış bedelinin uluslararası para birimleriyle ödenmesi ve döviz kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmesini içerir. İhracat, bir ülkenin ekonomisinin uluslararası alanda rekabet edebilirliğini artırarak büyümesine ve dış ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunur (Paya, 1998).

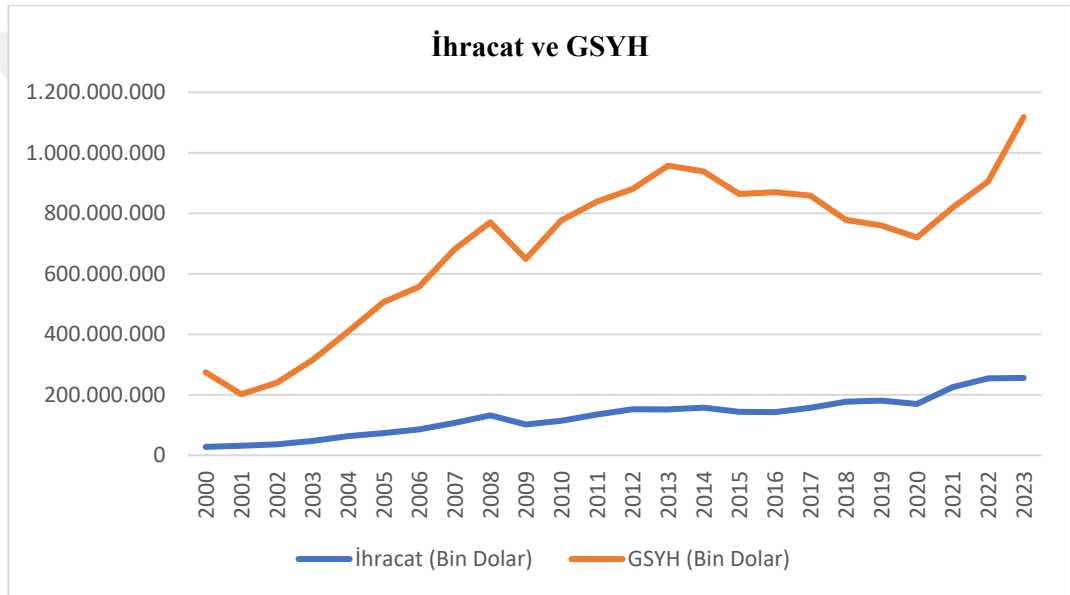

Şekil 5.2. Türkiye’de 2000-2023 Yılları İhracat Değerleri

Kaynak: TÜİK,2023

Şekil 5.2.’de, 2000 ile 2023 arasındaki dönemde, Türk ihracatındaki belirgin bir artış görülmektedir, özellikle yeni pazarlara olan açılımla dikkate değer bir ivme kazanmıştır. Ancak, 2008’deki ekonomik kriz Türk ihracatında bir düşüşe neden olmuştur. 2015 ve 2016’da küresel piyasalardaki daralma, ihracatı olumsuz etkiledi. Türk lirasının değer kaybıyla birlikte 2017 ve 2018’de ise ihracat yeniden yükselişe

geçti. Bu veriler, Türkiye'nin dış ticaretindeki değişimler ve eğilimler hakkında fikir vererek, ülke ekonomisi hakkında fikir vermektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranının artması, ihracatın ithalatı karşılması ve ticaret fazlası oluşması anlamına gelirken, oranın azalması dış ticaret açığının arttığını gösterir. Bu nedenle, ithalat ve ihracatın dengelenmesi, ekonominin sağlıklı işleyişi için önemlidir. Covid-19 salgını gibi beklenmedik olaylar ekonomilerin dış ticaretini olumsuz etkileyebiliyor. Bu gibi durumlarda, ihracatın ithalatı karşılama oranının azalması, ihracat kazançlarının azalmasına ve döviz kaynaklarının azalmasına neden olabilir. Ancak Türkiye'nin 2021'de 200 milyar dolarlık ihracatı aşması olumlu bir gelişmedir ve ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunabilir.

Şekil 5.3. Türkiye’de 2000- 2023 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat ve GSYH Değerleri

Kaynak:TÜİK, 2023

Şekil 5.3’de Türkiye’nin 2000-2023 yılların arasındaki ihracat ve GSYH verileri incelemiştir. Türkiye, geniş bir iç pazara sahiptir ve bu iç pazar, GSYH'nin büyük bir kısmını oluşturur. İç talep, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynar ve bu nedenle GSYH'nin önemli bir kısmını oluşturur. Bununla birlikte, iç talep ve ihracat talebi arasındaki fark, GSYH ile ihracat arasındaki farkı açmaktadır. Türkiye, enerji, hammadde ve bazı teknoloji ürünleri gibi belirli sektörlerde ithalata bağımlıdır. İthal edilen malların ve hizmetlerin değeri, ihracat gelirlerini aşabilir, bu da GSYH ile ihracat arasındaki farkı arttırmaktadır.

2001 ekonomik krizinin ardından, Türkiye'de ihracatta dikkate değer bir artış yaşandı. Kriz sonrasında Türk Lirası'nın büyük oranda devalüe edilmesi ve iç talebin daralmasıyla birlikte, şirketler krizden çıkış stratejisi olarak ihracata yönelmeye başladılar. Bu durum, 2001 yılında ihracatın önceki yıla göre %12,8 oranında artarak 31,3 milyar dolara yükselmesiyle sonuçlandı. Bu artış eğilimi 2002 yılında da devam etti. İhracat artışının sürdürülebilir hale getirilmesi amacıyla, İhracat Stratejik Planı 2004 yılında Ocak ayında yürürlüğe konuldu. Bu planın uygulanmasıyla birlikte, 2005 yılında ihracatın özellikle sanayi malları kategorisinde önemli bir artış görüldü. Sanayi malları ihracatındaki artış oranı %84,8'e ulaşarak, toplam ihracat 73,5 milyar dolara ulaştı. Stratejik planın etkisiyle, 2007 yılında Türkiye'nin ihracatı %25,3 artarak 107,2 milyar dolara yükseldi. Bu başarı, Türkiye'nin ihracat odaklı ekonomik büyüme stratejisinin etkili bir şekilde uygulanmasıyla elde edilmiştir (DTM, 2008).

2010 yılında, Türkiye'nin dış ticaret hacminde bir düşüş yaşandı. Bu dönemde, ithalat ve ihracat rakamlarında gerileme görüldü. Ancak, 2016 yılında durum daha da belirgin hale geldi ve Türkiye'nin dış ticaret hacmi daha da azaldı. Özellikle, Temmuz 2015'teki darbe girişimi sonrasında doların TL karşısında değer kazanması, ekonomide durgunluğa neden oldu. Bu durum, ihracatın ve ithalatın düşmesine yol açtı.

2016'da, doların TL karşısında değer kazanmasıyla birlikte, kamu bankaları uygun kredi koşulları sunarak ekonomiyi canlandırmaya çalıştılar. Ayrıca, kamu kaynakları Varlık Fonu'nda toplandı. Ancak, bu önlemler dış ticaret hacmindeki düşüşü durdurmakta yetersiz kaldı. 2020 yılında ise, Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki düşüş devam etti. 2018 finansal kriziyle birlikte TL'nin değer kaybetmesi, enflasyonun artması ve borç yükünün artması gibi ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalındı. Ancak, 2021 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi, 2014 yılından bu yana en yüksek seviyesine ulaşarak 408 milyar dolara çıktı. Bu, ekonominin yeniden canlanma işaretleri gösterdiğini işaret ediyor olabilir. Buna karşılık 2019'a kıyasla 2021'de dünya ticaret hacmi %14 artış gösterirken, Türkiye'nin dış ticareti %7 oranında artmıştır. 2021'de dünya ihracatı içinde Türkiye'nin payı %0,4'tür (UNCTAD, 2021).

Tablo 5.1. 2023 Yılı İhracatında İlk 20 Ülke (1000\$)

Sıra	Ülke	İhracat Tutarı	% Pay
1.	Almanya	18.461.661	8,33
2.	ABD	12.196.536	5,5
3.	Birleşik Krallık	11.444.370	5,16
4.	İtalya	11.200.257	5,05
5.	Irak	9.755.150	4,4
6.	Fransa	9.736.115	4,39
7.	Rusya Federasyonu	9.423.701	4,25
8.	İspanya	9.266.739	4,18
9.	Hollanda	7.138.230	3,22
10.	Romanya	6.563.477	2,96
11.	BAE	5.915.078	2,67
12.	Polonya	5.818.274	2,62
13.	İsrail	5.095.115	2,3
14.	Belçika	4.035.115	1,822
15.	Bulgaristan	3.881.180	1,75
16.	Çin	3.032.686	1,37
17.	Ukrayna	2.916.319	1,32
18.	Mısır	2.895.635	1,31
19.	Fas	2.892.754	1,3
20.	İran	22.672.346	1,21
	İlk 20 Ülke Toplam	144.341.560	65,1
	Genel Toplam	221.731.180	100,00

Kaynak:TİM, 2023

Tablo verisi incelendiğinde, 2023 yılında Türkiye'nin en büyük ihracat yaptığı ilk 20 ülkenin sıralandığı görülmektedir. En yüksek ihracat tutarıyla Almanya listenin başında gelirken, ABD ve Birleşik Krallık da önemli ticaret ortakları arasında yer almaktadır. İtalya ve Irak da Türkiye'nin önemli ticaret partnerleri arasında bulunmaktadır. Toplam ticaret tutarının %65,10'u, yani 144.341.560 bin dolarlık kısmı, bu ilk 20 ülkeyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin 2023 yılındaki toplam ihracatı ise 221.731.180 bin dolar olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin ticaret ağına ve dış ticaret politikalarının odaklandığı bölgelere ışık tutmaktadır. Almanya'nın yüksek sıradaki yer alması, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin güçlü olduğunu göstermektedir. ABD'nin ikinci sırada gelmesi, Türkiye'nin Kuzey Amerika pazarına olan odaklanmasını ve Amerikan pazarının önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan, Irak gibi Orta Doğu ülkeleriyle yapılan ticaretin önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu veriler, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerle olan ticaret çeşitliliğini yansıtmaktadır. Türkiye'nin ticaret

politikalarının ve dış ilişkilerinin, geniş bir yelpazede şekillendiğini göstermektedir. Ancak, belirli ülkelerle yapılan ticaretin toplam içindeki payı ve bu ülkelerle ilişkilerin geleceği, ekonomik ve siyasi faktörlere bağlı olarak değişebilir. Dolayısıyla, Türkiye'nin dış ticaret stratejilerinin sürekli olarak güncellenmesi ve çeşitlendirilmesi önemlidir.

5.4. SWOT Analizi

SWOT analizi, işletme yönetimi, pazarlama veya kişisel gelişim gibi çeşitli bağlamlarda kullanılan bir stratejik planlama aracıdır. SWOT kısaltması, Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler anlamına gelir. Bu dört yönün sistemli bir şekilde kaydedilmesi ve değerlendirilmesi yoluyla, SWOT analizi bir proje, bir organizasyon mevcut durumu ve geleceğe yönelik stratejileri hakkında bütünsel bir genel bakış sağlamaktadır (SWOT, 2024).

5.5. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişiminin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, Dünya Bankası'ndan elde edilen DYY ve İhracat verileri ile ekonomik büyüme verileri incelenmiştir. SWOT analizi eklenerek, güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler belirlenmeye çalışılmıştır.

5.5.1. Güçlü Yönler

- *Çeşitlenen ve büyüyen ekonomi:* Türkiye'nin ekonomisi, son yıllarda belirgin bir şekilde büyümüş ve çeşitlenmiştir. Bu durum, yabancı yatırımcılar için çeşitli fırsatlar sunar ve Türkiye'nin ekonomik direncin attığını göstermiştir. Türkiye'nin ekonomisi, genç nüfusu, dinamik iş gücü ve stratejik konumu gibi faktörlerle desteklenmektedir. Otomotiv, tekstil, gıda, sağlık, turizm, inşaat, teknoloji gibi farklı sektörlerdeki faaliyetler, ekonominin sağlamlığını ve direncini artırmaktadır. Büyüyen ve çeşitlenen ekonomi, Türkiye'nin güçlü yönlerinden biridir çünkü ekonomik büyüme, istihdam artışı, ticaret hacmi genişlemesi ve iş fırsatlarının çeşitlenmesi gibi birçok avantaj sağlar. Bu durum, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisini arttırmakta ve ülke ekonomisinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini desteklemektedir Türkiye'deki işletme yönetimi için pozitif bir faktördür çünkü işletmelerin yeni pazarlara

girmesi ve faaliyetlerini genişletmesi için fırsatlar yaratır. Büyüyen ve çeşitlenen bir ekonomi aynı zamanda yabancı yatırım çekebilme potansiyeline sahiptir, çünkü yatırımcılar istikrarlı ve büyüyen bir ekonomiye sahip ülkelere yatırım yapmaya daha eğilimlidirler. Gelişen ve büyüyen yeni iş alanları, gelir artışı ve nüfusun daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmasına yol açabilmektedir.

- *Yabancı yatırımcılar için uygun iş ortamı:* İstikrarlı bir siyasi ortam, destekleyici yasal ve düzenleyici çerçeve, nitelikli işgücü ve pazar erişimi yabancı yatırımcılar için uygun bir yatırım ortamını tarif etmektedir. Yabancı yatırım, Türkiye'ye yeni sermaye, teknoloji ve uzmanlık getirebilir, bu da yeni işler yaratmaya, yeniliği teşvik etmeye ve üretkenliği artırmaya yardımcı olmaktadır. Son yıllarda, Türkiye, düzenlemeleri basitleştirme, bürokrasiyi azaltma ve yatırıma teşvikler sunma yoluyla yabancı yatırımcılar için iş ortamını iyileştirmek için adımlar atmıştır. Bu, özellikle imalat, turizm ve finans sektörlerinde, Türkiye'ye giderek artan sayıda yabancı yatırımcının çekilmesine yardımcı olmuştur.
- *Profesyonel çalışanların varlığı:* Türkiye'deki işletme yönetimi için olumlu bir faktördür çünkü işletmelere, yeniliği, üretkenliği ve büyümeyi teşvik edebilecek yetenekli bir iş gücüne erişim imkanı sağlamaktadır. Artan sayıda yüksek nitelikli profesyonel aynı zamanda Türkiye'ye yabancı yatırım çekmeye de yardımcı olabilir, çünkü yatırımcılar genellikle nitelikli ve eğitilmiş bir iş gücüne sahip olan ülkelerde yatırım yapmaya daha eğilimlidirler. Bu, yeni iş fırsatları yaratmaya ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeye yardımcı olabilir. Geçtiğimiz yıllarda ve günümüzde Türkiye, ülkedeki yüksek nitelikli profesyonellerin sayısını artırmaya yardımcı olan eğitim ve öğretime önemli yatırımlar yapmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim ile birlikte yükseköğretim ve mesleki eğitim programlarına yapılan yatırımlar örnek verilebilir. Artan sayıda yüksek nitelikli profesyonelin varlığı, Türkiye'deki işletme yönetimi için olumlu bir faktördür, rekabetçi ve üretken bir iş gücünün oluşmasına yardımcı olarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir ve yabancı yatırım çekebilme potansiyeli sağlar.

- *İç pazardaki büyüme:* Türkiye sınırları içindeki mal ve hizmetlere olan talebin artmasıyla ilgilidir. Türkiye'nin güçlü yönlerinden biri, büyüyen ve dinamik iç pazarıdır. İç pazarın büyümesi, yabancı yatırımcılar için uygun bir iş ortamı oluşturur ve Türkiye'deki şirketlerin büyüme potansiyelini arttırmasına neden olmaktadır. Yaklaşık 83 milyonluk geniş bir nüfusa sahip olan Türkiye, büyük bir genç nüfusa sahiptir, bu özelliği tüketim ve talep üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İnternet kullanımının artması ve mobil teknolojinin yaygınlaşması, e-ticaretin ve dijital hizmetlerin gelişimini hızlandırmıştır. Online alışveriş ve dijital platformlar, iç pazarın büyümesine katkı sağlamaktadır. Türkiye'deki büyüyen iç pazar, yabancı yatırımcılar için çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Büyük ve çeşitli bir tüketici tabanı, iç pazarda faaliyet gösteren şirketler için büyüme ve genişleme olanakları sağlar. Yabancı şirketler, Türkiye'deki iç pazarın potansiyelinden faydalanarak ürün ve hizmetlerini geniş kitlelere sunabilir ve pazar paylarını artırabilirler. Bu nedenle, Türkiye'deki büyüyen iç pazar, ülkenin ekonomik büyümesini ve ticaret potansiyelini destekleyen önemli bir güçlü yöndür. Türkiye, artan tüketici harcamaları ve mal ve hizmetlere olan talepteki artışa katkıda bulunan büyüyen orta sınıfa sahiptir. Bu durum perakende, tüketici malları ve hizmetleri sektörlerinde işletmeler için fırsatlar yaratmıştır. Büyüyen iç pazarın gücü, Türkiye'deki işletme yönetimi için olumlu bir faktördür çünkü işletmelere ürün ve hizmetleri için genişleyen bir talep sağlar, bu da satışları ve gelir büyümesini teşvik edebilir ve yabancı yatırım çekebilmesine olanak sağlayabilmektedir.

5.5.2. Zayıflıklar

- *Ekonomik İstikrarsızlık ve Yüksek Enflasyon Ortamı:* Türkiye'deki ekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Örneğin, risk algısı ve güven sorunu, yüksek enflasyon ve ekonomik belirsizlik, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan risk algısını artırabilir. Yatırımcılar, ekonomik istikrarsızlığın getirdiği belirsizlikler nedeniyle güvenli ekonomiye sahip ülkelere yönelebilirler. Yüksek enflasyon ortamı, yatırım getirilerini azaltabilir. Yatırımcılar, enflasyonun değer kaybettiği bir ortamda bekledikleri getiriye

sağlayamayabilirler. Faaliyet maliyetlerinin artması ve kar marjlarının azalması nedeniyle yatırım yapmaktan kaçınabilirler. Döviz kurlarında artan dalgalanmalar, , döviz kuru riskini artırarak yabancı yatırımcıların ülkeden çekilmesine neden olabilmektedir. Ekonomik istikrarsızlık, yasal düzenlemelerde belirsizlikler ve politika değişiklikleri gibi faktörler, yatırım ortamını olumsuz etkileyebilir. Yabancı yatırımcılar, istikrarlı ve öngörülebilir bir ortam arayabilirler. Bu olumsuz etkiler, doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'ye olan yatırım isteğini azaltabilir ve yatırım akışını olumsuz etkileyebilmektedir. Ekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon ortamının giderilmesi, yatırımcı güvenini yeniden kazanmak ve Türkiye'ye olan yatırımları teşvik etmek için önemli adımların atılmasını gerektirebilir.

- *Yüksek düzeyde bürokrasi ve düzenlemeler:* "Yüksek düzeyde bürokrasi ve düzenlemeler" zayıflığı, Türkiye'deki işletmelerin karşılaşılabileceği aşırı bürokrasi, düzenlemeler ve idari yüklerle ilgilidir. Yavaş ilerleyen süreç, izin ve lisanslar için uzun bekleme sürelerini, karmaşık vergi kurallarını ve işletme faaliyetlerini yavaşlatabilecek ve maliyetleri artırabilecek diğer bürokratik engelleri içerebilmektedir. Yüksek bürokrasi ve düzenlemeler, Türkiye'de iş yapmayı zorlaştırabilmekte ve şirketlerin başlamasını, verimli bir şekilde faaliyet göstermesini ve piyasada rekabet etmesini engelleyebilmektedir. Yabancı yatırımcıları caymasına neden olabilir, yatırımcılar Türkiye'yi iş yapması zor bir ülke olarak algılayabilir. Yüksek düzeyde bürokrasi ve düzenlemeler zayıflığı, Türkiye'deki işletmeler için önemli bir engeldir, çünkü maliyetleri artırabilir, operasyonları yavaşlatabilir ve yatırım yapmayı engelleyebilir. Bu zayıflığın ele alınması, ülkenin iş büyümesini ve ekonomik gelişimini teşvik etmek için gereklidir.
- *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler için Sınırlı Finansman Erişimi:* Küçük ve orta ölçekli işletmeler için sınırlı finansman erişimindeki zorluk, Türkiye'deki küçük işletmelerin işletmelerini başlatmak veya büyütmek için finansman sağlama konusunda karşılaşılabileceği zorlukları ifade eder. Bu durum, katı kredi şartları, sınırlı kredi imkanları ve teminat eksikliği gibi çeşitli faktörlere bağlı olabilir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler için finansman erişiminin sınırlı olması, Türkiye'de iş yapma açısından önemli bir engel olabilir, çünkü

KOBİ'ler ekonomik büyüme ve istihdam yaratımının önemli bir itici gücüdür. Finansman erişimi olmadan, KOBİ'ler yeni ürünler piyasaya sürmekte, işletmelerini genişletmekte veya yeni çalışanlar işe almakta zorluklar yaşayabilirler. Yakın zamanda Türkiye, KOBİ'lerin finansman erişimini artırmak için birkaç girişimi hayata geçirmiştir. Bu girişimler arasında hükümet destekli krediler sağlama, yatırım için vergi teşvikleri sunma ve kitle fonlaması ile risk sermayesi gibi alternatif finansman seçeneklerini teşvik etme bulunmaktadır. Ancak, KOBİ'lerin ihtiyaç duydukları finansmana erişimini sağlamak için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

- *Yabancı Enerji Kaynaklarına Bağımlılık:* Türkiye'nin iç enerji ihtiyaçlarını karşılamak için petrol, doğalgaz ve diğer enerji kaynaklarının ithalatına olan bağımlılığını ifade eder. Bu bağımlılık, Türkiye'yi küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara, jeopolitik gerilimlere ve diğer dış faktörlere karşı savunmasız hale getirebilir; bu da enerji arzını ve maliyetini etkileyebilmektedir. Yabancı enerji kaynaklarına bağımlılık, Türkiye'deki işletme yönetimi için önemli bir zorluk olabilir, çünkü iş yapma maliyetini artırabilir ve Türk şirketlerinin rekabet gücünü azaltabilir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapma ve ülkenin karbon ayak izini azaltma kapasitesini sınırlandırmasına sebep olabilir. Türkiye, güneş ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak yabancı enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltma adımları atmıştır. Ancak, enerji verimliliğini artırmak, tüketimi azaltmak ve yerli enerji üretimini teşvik etmek için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.
- *Sınırlı inovasyon ve araştırma geliştirme faaliyetleri:* Türkiye'nin araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ile inovasyona görece düşük yatırım ve eğitim yapmasına işaret eder. Ar-Ge için yetersiz finansman, akademik dünya ile sanayi arasındaki işbirliğinin sınırlı olması ve bilim ve teknoloji alanında yetenekli işçi eksikliğini olduğu görülmektedir. Sınırlı inovasyon ve araştırma geliştirme faaliyetleri, Türkiye'deki işletmeler için önemli bir engel sayılabilmekte, Türk şirketlerinin rekabet gücünü sınırlayabilir ve ülkenin yeni ürün ve hizmetler geliştirmesini engelleyebilmektedir. Türkiye'nin yüksek teknoloji sektörlerine yabancı yatırım çekme kapasitesini de

sınırlayabilir. Türkiye, inovasyonu ve araştırma geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek için adımlar atmıştır, bunlar arasında Ar-Ge için finansmanı artırma ve akademik dünya ile sanayi arasındaki işbirliğini geliştirme bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'de daha canlı ve inovatif bir ekosistem yaratmak için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

5.5.3. Fırsatlar

- Yabancı pazarlarda Türk mal ve hizmetlerine olan talebin artması: Yabancı pazarlarda Türk mal ve hizmetlerine olan talebin artması, ülkenin stratejik konumu, kalite ve yenilik konusundaki artan ünü ve rekabetçi fiyatlandırma gibi çeşitli faktörler tarafından tetiklenebilir. Talebin artması, Türk işletmeleri için operasyonları genişletme, ihracatı artırma ve uluslararası şirketlerle yeni ortaklıklar kurma fırsatları sunmaktadır. Bu durum, Türk şirketlerinin uluslararası ekonomide rekabet edebilirliğini artırırken, Türkiye'nin ekonomik büyümesini ve dış ticaret potansiyelini desteklemektedir. Örneğin, Türk markalarının yurt dışında daha fazla bilinirlik kazanmasını sağlar, ülkenin dış ticaret hacmini artırabilmektedir. Türk şirketleri, yurt dışındaki talebi karşılamak için üretim kapasitelerini ve ihracat faaliyetlerini genişletebilir
- *Orta Doğu ve Asya'daki yatırımcılardan Türkiye'ye artan ilgi:* Orta Doğu ve Asya'daki yatırımcılardan Türkiye'ye artan ilgi, ülkenin stratejik konumu, büyüyen ekonomisi ve yatırım ve büyüme potansiyeli gibi çeşitli faktörler sayılabilmektedir. Artan ilgi, Türk işletmeleri için yeni ortaklıklar kurma, yeni pazarlara erişme ve yeni sermaye kaynaklarına ulaşma fırsatları sunmaktadır. Bu fırsatın değerlendirilmesi, ülkedeki ekonomik büyümeyi ve rekabet gücünü teşvik edecektir.
- *Avrupa ve diğer ülkelerle olumlu ticaret anlaşmaları:* Avrupa ve diğer ülkelerle olumlu ticaret anlaşmaları, jeopolitik konum, ekonomik teşvikler ve ortak kültürel bağlar gibi çeşitli faktörler tarafından tetiklenebilir. Türk işletmeleri için operasyonları genişletme, ihracatı artırma ve uluslararası şirketlerle yeni ortaklıklar kurma fırsatları sunmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği anlaşması, Türk mallarının AB ülkelerine gümrüksüz olarak girişini sağlar. Bu anlaşma Türk ihracatçıları için avantajlı

bir ticaret ortamı oluşturur ve rekabet gücünü artırır. Ticaret anlaşmaları, ticaretin kolaylaştırılması amacıyla belirli regülasyon ve standartları standardize eder. Bu durum, Türk şirketlerinin uluslararası standartlara uyumunu kolaylaştırır ve ihracat potansiyelini arttırmaktadır. Ticaret anlaşmalarının sunduğu avantajları kullanarak Türk şirketleri, uluslararası pazarlarda daha başarılı olabilir ve ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

- *Yenilenebilir enerji kaynaklarına artan ilgi:* "Yenilenebilir enerji kaynaklarına artan ilgi" fırsatı, rüzgar, güneş ve hidro enerji gibi temiz ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına olan talebin arttığını ifade eder. Bu durum Türkiye'deki işletmeler için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Yeni pazarlar ve yatırım ile inovasyon fırsatları yaratılmasına olanak sağlar. Yenilenebilir enerji kaynakları, Türkiye'nin enerji bağımsızlığını artırabilir. Ülkenin dışa bağımlılığını azaltarak, enerji arz güvenliğini sağlamak için yerel ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelmek önemli bir adımdır. Yenilenebilir enerji projeleri, Türkiye'ye yabancı yatırımları çekerken, teknoloji transferini teşvik eder. Yurt dışından gelen teknoloji ve bilgi birikimi, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesini artırmasına ve sektörde daha rekabetçi olmasına yardımcı olur. Biyokütle ve biyoenerji projeleri, tarım atıklarını ve yenilenebilir kaynakları kullanarak tarım sektörünü destekler ve tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesini sağlayarak ekonomik olarak sürdürülebilir bir tarım modeline geçişe yardımcı olur.

5.5.4. Tehditler

- *Bölgedeki siyasi istikrarsızlık:* "Bölgedeki siyasi istikrarsızlık" tehdidi, Türkiye'nin komşu ülkelerinde devam eden çatışmalar ve jeopolitik gerilimlerden kaynaklanan belirsizlik ve istikrarsızlığı ifade eder ve Türkiye'deki işletmeleri olumsuz yönde etkileyebilir çünkü iş yapma maliyetini artırabilir, yatırımcı güvenini azaltabilir ve pazar erişimini kısıtlayabilir. Çatışmalar, terörizm ve jeopolitik gerilimler gibi çeşitli faktörler, bölgedeki siyasi istikrarsızlığı tetikleyebilir. Bu durum, özellikle komşu ülkelerle ticarete dayanan veya turizm ve konaklama sektörlerinde faaliyet gösteren Türk işletmeleri için zorluklar yaratır. Bölgedeki siyasi istikrarsızlık zayıflığı, Türkiye'deki işletmeler için önemli bir zorluktur çünkü

maliyetleri artırabilir, rekabet gücünü azaltabilir ve pazar erişimini kısıtlayabilir. Bu zayıflığın ele alınması, ülkedeki ekonomik büyümeyi ve istikrarı teşvik edecektir.

- *Avrupa ve diğer önemli ticaret ortaklarında ekonomik durgunluklar:* "Avrupa ve diğer önemli ticaret ortaklarında ekonomik durgunluklar" zayıflığı, Türkiye'nin önemli ticaret ortaklarında meydana gelen ekonomik durgunlukların Türkiye'deki işletmelere olumsuz etkilerini ifade eder. Bu durum, Türk mal ve hizmetlerine olan talebin azalması, artan rekabet ve finansman ve yatırıma erişimin azalması gibi sonuçları içerebilir. Avrupa ve diğer önemli ticaret ortaklarında ekonomik durgunluklar zayıflığı, Türkiye'deki işletmeler için önemli bir zorluktur. Rekabet gücünü azaltabilir, pazarlara ve finansmana erişimi sınırlayabilir ve ekonomik büyümeyi engelleyebilir ve zayıflığın ele alınması, ülkedeki finansal istikrarı ve direnci teşvik etmek için gereklidir.
- *Diğer gelişmekte olan ekonomilerden artan rekabet:* Diğer gelişmekte olan ekonomilerden artan rekabet zayıflığı, Türk işletmelerinin özellikle imalat, tekstil ve tüketici ürünleri alanlarında diğer gelişmekte olan ekonomilerden karşılaşabileceği artan rekabeti ifade eder. Bu durum, Türkiye'deki işletme yönetimi için önemli bir zorluktur çünkü pazar payını azaltabilir, rekabet baskısını artırabilir ve büyüme fırsatlarını sınırlayabilir. Diğer gelişmekte olan ekonomilerden artan rekabet, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve değişen tüketici tercihleri gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Düşük maliyetli üretimden yararlanan veya doymuş pazarlarda faaliyet gösteren Türk işletmeleri için zorluklar yaratır.
- *Kritik mallar ve hizmetler için ithalata bağımlılık:* Türkiye'deki işletme yönetimi için önemli bir zorluktur doğrudan maliyetleri artırabilir, rekabet gücünü azaltabilir ve tedarik zincirinde zayıflıklara neden olabilir. Sınırlı yerli üretim kapasitesi, yüksek üretim maliyetleri ve finansman ile yatırıma sınırlı erişim gibi çeşitli faktörler, kritik mallar ve hizmetler için ithalata bağımlılığı tetikleyebilir. Bu durum, özellikle ithal girdilere ağır bir şekilde bağımlı olan veya tedarik zincirindeki kesintilere karşı hassas sektörlerde faaliyet gösteren Türk işletmeleri için zorluklar yaratır. Kritik mallar ve

hizmetler için ithalata bağımlılık zayıflığı, Türkiye'deki işletme yönetimi için önemli bir zorluktur çünkü maliyetleri artırabilir, rekabet gücünü azaltabilir ve tedarik zincirinde zayıflıklara neden olabilir. Bu zayıflığın ele alınması, ülkenin ekonomik büyümesini, istikrarını ve direncini teşvik edecektir.

6. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölüm, istatistiksel yöntemleri ve daha özel olarak, Türkiye'nin GSYH'sini etkileyen faktörlerle (ihracat ve DYY) ilişkilendirirken temel araç olan birim kök test ve eş bütünleme testini ele almaktadır. Çalışmada, GSYH, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve ihracat verileri Birim Kök testi için doğal veriler kullanılmış olup Eş-Bütünleme testinde doğal logaritma (\ln) dönüşümüne tabi tutulmuştur. Analizde yararlanılan veriler 2000-2023 dönemleri arasındaki yıllık değerler baz alınmış, Türkiye İstatistik Kurumu'dan (TÜİK), Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir.

6.1. Regresyon

Regresyon, en çok yönlü ve popüler istatistiksel prosedürlerden biridir. Regresyonun temel amacı, bir veya daha fazla bilinen değişkeni (bağımsız değişkenler) kullanarak bir değişkeni (bağımlı değişken) tahmin etmek veya açıklamaktır. Eğer regresyonda sadece bir bağımsız değişken kullanılıyorsa, buna basit regresyon denir. Birden fazla bağımsız değişken kullanılıyorsa, bu teknik çoklu regresyon olarak adlandırılır.

6.2. Birim Kök Testi

Birim kök testi, bir zaman serisi değişkeninin durağan mı yoksa durağan olmayan mı olduğunu belirlemek için kullanılan istatistiksel bir testtir. Durağanlık, ortalama ve varyansın zaman içinde sabit kaldığı bir zaman serisinin özelliğini ifade eder. Öte yandan, durağan olmayan bir zaman serisi, zaman içinde değişen bir ortalamaya ve/veya varyansa sahiptir. Bir zaman serisinde birim kökün varlığı, durağansızlığı gösterir. Birim kök testleri, verilerdeki eğilimlerin veya kalıpların varlığını belirlemeye yardımcı oldukları için ekonomi ve finans gibi çeşitli alanlarda önemlidir. Değişkenlerin zaman içindeki davranışlarını incelemek için kullanılırlar ve gelecekteki değerlerin öngörülebilirliği hakkında fikir verebilmektedir.

6.3. Eş-Bütünleşme

Çoğu ekonomik zaman serisinin fark durağan olmadığı (birim kök içerdiği) yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu tür durağanlığı test etmek için birim kök testi kullanılır. Eğer serinin ilk farkını almak, seriyi durağan hale getiriyorsa, bu serinin birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenir. Birim kökü ortadan kaldırmak için serinin ikinci kez farkını almak gerekiyorsa, bu serinin ikinci dereceden bütünleşik olduğu söylenir.

Birçok çalışma, serinin ilk farkını almanın hala yanlış modellemeye yol açabileceğini göstermiştir. Bu nedenle, ekonomik zaman serisi getirilerinin birçok prosedürde, örneğin doğrusal regresyonda, kullanılması yanlı veya yanıltıcı sonuçlar üretebilir. İki veya daha fazla serinin bütünleşik (durağan olmayan) olduğu gösterilse bile, bunları birleştirerek en fazla $N - 1$ durağan seri oluşturmak mümkün olabilir. Bu durağan seriler, daha sonraki metodolojilerde yanlı olmayan sonuçlar üretmek için kullanılabilir. Aynı dereceden bütünleşik olup birleştirilerek durağan seriler oluşturulabilen serilere eşbütünleşik seriler denir. Bu serileri birleştirme süreci ise eşbütünleşme olarak adlandırılır. Son olarak, elde edilen durağan serilere eşbütünleşme vektörleri denir.

7. BULGULAR, SONUÇ VE ÖNERİLER

7.1. Bulgular

Verilen zaman serisi verilerinin birim kök testi (ADF testi) ile analiz edilmesi, serinin durağan olup olmadığını anlamamızı sağlar. ADF istatistiği değerleri ile karşılaştırılır. ADF istatistiği, kritik değerlerin altındaysa, sıfır hipotezi reddedilir ve seri durağan kabul edilir. Analiz bulgularına göre 3 değişkeninde durağan olmadığı sonucu elde edilmiştir ve diğerlerine yer verilmemiştir.

Tablo 7.1. Birim Kök Testi

Zaman	DYY	Fark (F)	Gecikme (G)	FG
1	982			
2	3352	2370	982	
3	1082	-2270	3352	2370
4	1702	620	1082	-2270
5	2785	1083	1702	620
6	10031	7246	2785	1083
7	20185	10154	10031	7246
8	22047	1862	20185	10154
9	19851	-2196	22047	1862
10	8585	-11266	19851	-2196
11	9099	514	8585	-11266
12	16182	7083	9099	514
13	13744	-2438	16182	7083
14	13563	-181	13744	-2438
15	13337	-226	13563	-181
16	19263	5926	13337	-226
17	13835	-5428	19263	5926
18	11190	-2645	13835	-5428
19	12505	1315	11190	-2645
20	9573	-2932	12505	1315
21	7831	-1742	9573	-2932
22	13224	5393	7831	-1742
23	13094	-130	13224	5393
24	10600	-2494	13094	-130

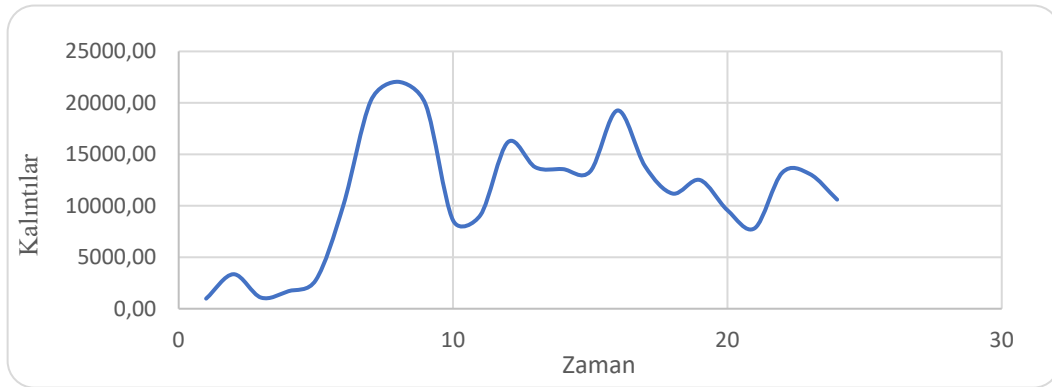
Kritikdeğer verileri incelendiğinde;

- 1% seviyesinde: -3.75
- 5% seviyesinde: -2.99
- 10% seviyesinde: -2.63

ADF İstatistiği (ADF Statistic): serinin birim kök içerip içermediğini test eder. Daha negatif bir değer, durağanlık lehine daha güçlü kanıt sağlar. ADF istatistiği, 5% kritik değer olan -2.99 ile karşılaştırıldığında, daha az negatif olduğu için (yani $-2.85 > -2.99$), sıfır hipotezini (birim kök var) reddetmek için yeterli değildir. Bu durumda, seri durağan değildir.

p-değeri (p-value): p-değeri, sıfır hipotezinin (birim kök var, yani seri durağan değil) reddedilme olasılığını gösterir. Genellikle 0.05'in altında bir p-değeri, sıfır hipotezini reddetmek için yeterlidir ve bu da serinin durağan olduğunu göstermektedir. Ancak, p-değeri tam olarak 0.05 olduğundan, bu sonuç sınırda bir kararı gösterir.

Sonuç olarak, verilen zaman serisi verilerine yapılan ADF testi, serinin birim kök içerdiğini ve bu nedenle durağan olmadığını göstermektedir.

Şekil 7.1. Zaman ve Y'lerin Sonuçları

Şekilde zaman serisinin kalıntılarının zamana göre nasıl değiştiği gösteriliyor. Bu tür grafikler genellikle birim kök testinin sonuçlarının görsel analizini yapmak için kullanılır. Trend ve durağanlık incelendiğinde grafikte görüldüğü üzere, kalıntılar zaman içinde belirgin dalgalanmalar göstermektedir. Başlangıç kısmında yaklaşık 10. zaman periyoduna kadar artan bir trend gözlemleniyor. Daha sonra, 10. periyottan sonra bir düşüş trendi ve ardından tekrar bir artış ve dalgalanma göstermektedir. Bu durum, serinin durağan olmadığını ve belirgin bir trend içerdiğini

gösterir. Dalgalanma ve volatilité incelendiğinde kalıntılar zaman içinde büyük dalgalanmalar göstermiş olup serinin birim kök içerdiğine dair işaretler içermektedir. Durağan bir seride, kalıntılar etrafında rastgele küçük dalgalanmalar beklenirken, grafikte büyük değişimler mevcuttur.

ADF testi sonuçlarına göre serinin durağan olmadığı bulgusuna ulaşılmıştı, grafikteki analiz de bu bulguları desteklediği görülmektedir.

Tablo 7.2. Çeşitli İstatistikler

-	1	2	3
-	-	Gecikme (G)	FG
-	b₀	b₁	b₂
	5256,418	-0,437	0,3
Std. Hata	2057,554	0,162	0,204
◆	2,555	-2,703	1,468
o-değeri	0,019	0,014	0,158

Tablo 7.2.'de 5256,418 -0,437 0,3 satırdaki değerler sırasıyla sabit terim (b_0), gecikme (G) katsayısı (b_1) ve belirli bir ek başka bir bağımsız değişken katsayısını (b_2) temsil etmektedir. Std. Hata satırı, her katsayı için standart hata değerlerini göstermektedir. Bunlar sırasıyla 2057,554, 0,162 ve 0,204'tür. "t" her katsayı için t-istatistiği değerlerini göstermektedir, sırasıyla 2,555, -2,703 ve 1,468'dir. p-değeri (o-değeri), her katsayı için p-değerlerini (anlamlılık seviyesini) göstermektedir. Bunlar sırasıyla 0,019, 0,014 ve 0,158'dir.

Sabit Terim olan b_0 değeri 5256,418, Std. Hatası 2057,554'tür. t-istatistiği 2,555, p-değeri 0,019'dur.

Sabit terim olan b_0 'ın p-değeri 0,019, bu da %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$). Bu, modelde sabit terimin önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Gecikme Katsayısı (b_1)'nın değeri -0,437'dir. Std. Hata değeri 0,162, "t" istatistiği -2,703 ve p-değeri 0,014'tür. Gecikme katsayısının (b_1) p-değeri 0,014 olup, bu da %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir

($p < 0,05$). Gecikme katsayısının negatif olması, bağımlı değişkenin önceki dönem değerlerinin mevcut değerler üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Ek Faktörün Katsayısı olan b_2 'nin değeri 0,3'tür. Std. Hata değeri 0,204 sonucuna ulaşılmış, "t" istatistiği 1,468 ve p-değeri 0,158 olarak bulunmuştur. Ek faktörün (b_2) p-değeri 0,158 olup, bu da %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını gösterir ($p > 0,05$). Bu, ek faktörün modelde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre, sabit terim (b_0) ve gecikme katsayısı (b_1) istatistiksel olarak anlamlıdır. Özellikle gecikme katsayısının negatif ve anlamlı olması, zaman serisinin önceki değerlerinin mevcut değerleri üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Fakat, ek faktörün (b_2) etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir, bu nedenle bu faktörün modeldeki rolü önemsiz olarak değerlendirilebilir.

Tablo 7.3. Modelin Açıklayıcılığı

R^2	0,29
Ayarlanmış R^2	0,215
Durbin-Watson	1,847
Y'nin Std. Hatası	4199,664

Tablo 7.3'te R^2 değeri modelin bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarını açıkladığını ifade etmektedir. 0,29 değeri, modelin bağımlı değişkenin varyansının %29'unu açıkladığını gösterir. Analiz, orta düzeyde bir açıklayıcılık sağlar, ancak tüm varyansın büyük bir kısmını açıklamamaktadır. Ayarlanmış R^2 (0,215) değeri, modeldeki bağımsız değişkenlerin sayısını dikkate alarak R^2 değerini düzeltir. 0,215 değeri, modelin bağımlı değişkenin varyansının yaklaşık %21,5'ini açıkladığını gösterir. Ayarlanmış R^2 , modelin açıklayıcılığının biraz daha düşük olduğunu, ancak yine de anlamlı bir açıklama gücüne sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Durbin-Watson istatistiği, zaman serisi verilerinde otokorelasyonu (ardışık hataların korelasyonu) test etmektedir. İstatistik değeri 0 ile 4 arasında değişir:

0: Pozitif otokorelasyon (yüksek)

2: Otokorelasyon yok (nötr)

4: Negatif otokorelasyon (yüksek)

1,847 değeri, otokorelasyonun çok düşük olduğunu ve hataların büyük ölçüde bağımsız olduğunu gösterir. Bu, modelin hatalarının bağımsız olduğunu ve ciddi bir otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir.

Bağımlı değişkenin (Y) standart hatası, modelin tahminlerindeki hata büyüklüğünü gösterir. 4199,664 değeri, tahminlerin ortalama olarak bu kadar birim hata içerdiğini gösterir. Bu değer, modelin tahminlerinde ne kadar isabetli olduğunu anlamak için kullanılmaktadır. Modelin, bağımlı değişkenin varyansının bir kısmını açıklayabilmesi ve otokorelasyon sorununun bulunmaması olumlu bulgulardır

Tablo 7.4. Karar ve Gözlem

alfa	5,00%
n=24 için yaklaşık tablo değeri	-3.22
Gözlem Sayısı	24
Sütun	2
Karar	Seri durağan değildir!

Tablo 7.4.'te gözlemlenen verilerin analizine göre alfa seviyesi, testin anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. %5, yanlışlıkla bir yanlış hipotezi reddetme olasılığını ifade eder. Bu, %95 güven düzeyi ile testin sonuçlarına güvenilebileceğini göstermektedir. Birim kök testi (genellikle Augmented Dickey-Fuller - ADF testi) için kritik değerler, serinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktaydı, gözlem sayısı olan n=24 için -3.22'dir.

Testin sonucuna göre "Seri durağan değildir" kararı verilmiştir. Bu karar, test istatistiğinin -3.22'den daha az negatif olmaması durumunda verilir. Böylece serinin birim kök içerdiğini ve dolayısıyla durağan olmadığı göstermektedir. Bu karar, serinin ortalaması, varyansı ve otokorelasyon yapısının zamanla değiştiği anlamına gelir. Bu durum, zaman serisinin uzun dönemde tahmin edilebilirliğinin düşük olduğu anlamına gelir.

Tablo 7.5. Eş- Bütünleme Analizi için Veriler

Girdi		
Y	X1	X2
GSYH	İhracat	DYY
12,522	10,232	6,890
12,215	10,352	8,117
12,390	10,493	6,987
12,659	10,763	7,440
12,921	11,054	7,932
13,135	11,205	9,213
13,231	11,357	9,913
13,432	11,583	10,001
13,555	11,791	9,896
13,384	11,534	9,058
13,554	11,643	9,116
13,639	11,812	9,692
13,688	11,935	9,528
13,772	11,928	9,515
13,753	11,968	9,498
13,634	11,876	9,866
13,676	11,867	9,535
13,664	11,964	9,323
13,573	12,083	9,434
13,541	12,105	9,167
13,487	12,041	8,966
13,616	12,325	9,490
13,716	12,446	9,480
13,928	12,452	9,269

Tablo 7.5’te verilen bilgilere göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH), İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) logaritması alınmış değerleri göstermektedir. Eş bütünleme testi, bu üç değişken arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini analiz etmektedir.

- GSYH (Y): Ekonomik büyüklüğü ve performansı gösterir.
- İhracat (X1): Ülkenin dış pazara sattığı mal ve hizmetlerin değeri.
- DYY (X2): Ülkeye doğrudan yapılan yabancı yatırımların değerini ifade etmektedir.

Veriler logaritmik dönüşümden geçirilmiştir. Bu, verilerdeki büyük değişimlerin etkisini azaltarak analizlerin daha sağlıklı yapılmasını sağlamaktadır. Johansen Eş Bütünleme Testi, birden fazla zaman serisinin uzun vadeli bir denge ilişkisi içinde olup olmadığını ve eş bütünleşme vektörlerinin sayısını belirlemeye

çalışır. Eş Bütünleşme Vektörleri, test istatistikleri kritik değerlerden büyükse, bu değişkenler arasında bir veya daha fazla eş bütünleşme vektörünün varlığını göstermektedir. Sonuç olarak GSYH, İhracat ve DYY arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin var olduğunu gösterir. GSYH, ihracat ve DYY'nin uzun vadede birlikte hareket ettiği görülmektedir

Analizde, ekonomik değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlamak ve bu ilişkileri dikkate alarak daha etkili politikalar geliştirmek için kritik öneme sahiptir. GSYH, ihracat ve DYY gibi önemli ekonomik göstergeler arasındaki eş bütünleşme, uzun vadeli ekonomik planlama ve tahminlerde değerli içgörüler sağlar.

Tablo 7.6. Çeşitli İstatistikler

-	1	2	3
-	-	İhracat	DYY
-	b₀	b₁	b₂
Katsayı	5,572	0,576	0,122
Std. Hata	0,556	0,073	0,051
t	10,017	7,929	2,379
o-değeri	0,000	0,000	0,027

Tablo 7.6'da yer alan verilere göre, sabit terimin katsayısı 5,572 olup, bu katsayının p-değeri (o-değeri) 0,000'dir. Bu, %1 anlamlılık seviyesinde ($p < 0,01$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder. Yani sabit terimin modelde önemli bir rol oynadığını ve modelde yer almasının anlamlı olduğunu göstermektedir. İhracatın katsayısı 0,576 olup, bu katsayının p-değeri 0,000'dir. Bu, %1 anlamlılık seviyesinde ($p < 0,01$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. İhracatın bağımlı değişken üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ifade eder.

DYY'nin katsayısı 0,122 olup, bu katsayının p-değeri 0,027'dir. Bu, %5 anlamlılık seviyesinde ($p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. DYY'nin bağımlı değişken üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Tüm katsayılar (b_0 , b_1 ve b_2) istatistiksel olarak anlamlıdır (p-değerleri sırasıyla 0,000, 0,000 ve 0,027). Bu, sabit terim, ihracat ve DYY'nin modelde önemli olduğunu ve bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkileri olduğunu gösterir. Sabit terim (b_0) Modelde bağımlı değişkenin temel seviyesini belirler. İhracat (b_1) İhracattaki bir birimlik artış, bağımlı değişkende 0,576 birimlik bir artışa yol açar. DYY (b_2), DYY'deki bir birimlik artış, bağımlı değişkende 0,122 birimlik

bir artışa yol açar. İhracat ve DYY'nin her ikisi de bağımlı değişken üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahiptir. Bu, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik performansı olumlu yönde etkilediğini gösterir. İhracatın etkisi, DYY'nin etkisinden daha büyüktür, çünkü ihracatın katsayısı (0,576) DYY'nin katsayısından (0,122) daha yüksektir. Bu, ihracatın bağımlı değişken üzerinde daha güçlü bir etkisi olduğunu gösterir.

Eş bütünleme analizi, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli bir denge ilişkisi içinde olduğunu ve her iki değişkenin de bağımlı değişken üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu, ihracatın ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve gelişme açısından önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, politika yapıcılar için ihracatın ve yabancı yatırımların artırılmasına yönelik stratejiler geliştirme konusunda yol gösterici sayılabilir.

Tablo 7.7. R² Değeri

R ²	0,926
Ayarlanmış R ²	0,919
Y'nin Std. Hatası	0,135

Tablo 7.7.'ye göre R-kare, bağımlı değişkenin (GSYH) varyansının ne kadarının bağımsız değişkenler (İhracat ve DYY) tarafından açıklandığını göstermektedir. R² değerinin 0.926 olması, modelin GSYH'deki değişimin %92.6'sını İhracat ve DYY ile açıklayabildiğini gösterir. Bu oldukça yüksek bir değer olup, modelin oldukça güçlü olduğunu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini iyi bir şekilde açıkladığını tespit eder. Ayarlanmış R-kare, R²'nin modeldeki bağımsız değişken sayısına göre düzeltilmiş halidir. Modeldeki gereksiz değişkenlerin varlığını önlemek için kullanılır. Ayarlanmış R² değerinin 0.919 olması, modelin genel olarak güçlü olduğunu ve bağımsız değişkenlerin GSYH üzerindeki etkisini oldukça iyi açıkladığını gösterir.

Y'nin standart hatası, bağımlı değişkenin tahmin edilen değerlerindeki ortalama hata miktarını gösterir. Y'nin standart hatasının 0.135 olması, modelin GSYH tahminlerinde ortalama olarak 0.135 birimlik bir hata yaptığını gösterir. Bu düşük bir hata miktarı olup, modelin tahminlerinin oldukça doğru olduğunu gösterir.

Bu analiz sonuçları, GSYH, ihracat ve DYY arasında güçlü bir eş bütünleşme ilişkisi olduğunu ve modelin bu değişkenler arasındaki ilişkiyi oldukça iyi açıkladığını göstermektedir.

Tablo 7.8. Varyans Çözümleme Tablosu

Kaynak	SD	Kareler	Orta Kare	F	F-kritik	O-değeri
Regresyon	2	5,E+00	2,E+00	131,094	3,467	0,000
Kalıntı	21	4,E-01	2,E-02			
Toplam	23	5,E+00	2,E-01			

Tablo 7.8'de regresyon modelinin anlamlılığını test etmek için kullanılan ANOVA (Varyans Çözümleme) sonuçlarını içermektedir. ANOVA tablosu, modelin bağımlı değişkeni (GSYH) ne kadar iyi açıkladığını ve modelin genel anlamlılığını göstermektedir.

Regresyon modelinin serbestlik derecesi 2'dir, bu da modelde iki bağımsız değişken (İhracat ve DYY) bulunduğunu gösterir. Regresyon kareler toplamı (5.00E+00) modelin açıklanan varyansını ifade eder. Orta kare (2.00E+00), kareler toplamının serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilir. F-istatistiği (131.094), modelin bağımlı değişkeni açıklamadaki gücünü gösterir. Yüksek bir F-istatistiği, modelin güçlü olduğunu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu gösterir. P-değerinin 0 olması, modelin istatistiksel olarak son derece anlamlı olduğunu ve bağımsız değişkenlerin (İhracat ve DYY) GSYH üzerindeki etkisinin önemli olduğunu gösterir. Kalıntıların serbestlik derecesi 21'dir, bu da toplam gözlem sayısından (23) modeldeki bağımsız değişken sayısının (2) çıkarılmasıyla elde edilir. Kalıntı kareler toplamı (4.00E-01), modelin açıklayamadığı varyans miktarını ifade eder. Orta kare (2.00E-02), kalıntı kareler toplamının serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilir. Toplam serbestlik derecesi, toplam gözlem sayısını ifade eder. Toplam kareler toplamı (5.00E+00), bağımlı değişkendeki (GSYH) toplam varyans miktarını gösterir.

Yüksek F-istatistiği (131.094) ve düşük p-değeri (0), modelin genel olarak anlamlı ve güçlü olduğunu gösterir. Bu, bağımsız değişkenlerin (İhracat ve DYY) GSYH üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir.

Kritik F-değeri (3.467), F-istatistiğinin bu değerden yüksek olması, sıfır hipotezinin reddedildiğini ve modelin bütün olarak anlamlı olduğunu gösterir. İhracat ve DYY'nin GSYH üzerindeki etkisinin anlamlı olması, bu değişkenlerin ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir. Bu, ihracat ve yabancı yatırımların ekonomik stratejilerde öncelikli olarak ele alınması gerektiğini gösterir.

7.2. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, 2000'den 2023'e kadar Türkiye'nin ekonomik değişimine doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ve ihracatın olumlu mu yoksa olumsuz mu etki ettiğini incelemektir. GSYH bağımlı bir değişkendir; DYY girişleri ve ihracat ise bağımsız değişkenlerdir. Çalışmanın bulgularına göre H_0 Hipotezi reddedilerek H_1 Hipotezi kabul edilmiştir. DYY girişleri, ihracat ve Türkiye'nin GSYH'deki değişme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bunun nedeni, çoğu Batılı firmanın kendi ülkesinde yatırım yapmayı durdurmasıdır. Ayrıca, DYY girişleri yerel tüketimi artırabilir ve ürünlerin kullanımını artırabilir, bunun sonucunda da ihracat değerleri diğer ülkelere düşebilir. Ancak, bu sürdürülebilir ekonomik büyümeyi artırmamaktadır. Hükümet ve politika yapıcılar doğrudan yabancı sermayeyi etkili ve verimli bir şekilde çekmek için politikalar oluşturmalıdır. GSYH, DYY ve ihracat değerlendirilerek SWOT analizi yapılarak güçlü ve zayıf yönler tespit edilmiş, fırsatlar ve tehditlerde incelenerek çalışmada yer almıştır.

Özellikle milli gelirin bir yüzdesi olarak önemli ölçüde yabancı sermayeye dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin, DYY girişinin ve ihracatın etkisini anlaması oldukça önemlidir. Türkiye, 2003'te doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla ilgili düzenlemelerini serbest bırakma konusunda başarılı olmuştur ve ülkede uluslararası şirketleri yatırım yapmaya teşvik etmek için birçok finansal teşvik sunmaya devam ediyor. Sürekli görev, Türk toplumu genelinde ve özellikle yerel işletmeler için faydalı sonuçlar sağlayan projeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını filtrelemektir.

OECD'nin (2003) DYY politikaları kontrol listesinde, ev sahibi ülkelere yönelik çeşitli öneriler ve rehberlikler yer almaktadır. Bunların çoğu, sadece yerel ve uluslararası işletmeler arasında ayırım yapmanın ötesine geçmektedir. Vergi indirimleri, teşvikler ve düzenleyici gerekliliklerden muafiyetler şeklinde, ev sahibi

ülke için güvenilir ve şeffaf bir ortam sağlarlar. Sonuncusuyla ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarı, 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından ve The Guardian (2018) tarafından "boğucu bir korku ortamı" olarak adlandırılan ve döviz dalgalanması ile yüksek faiz oranları gibi faktörlerin etkisiyle zedelenmeye devam etmektedir (Cumhuriyet, 2018). Bu, hem yerli hem de yabancı şirketler için zorluklar oluşturmaktadır.

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri ihracatın ekonomik değişme politikaları üzerinde etkili olduğu çalışmamızda yer almıştır. DYY, ekonominin önemli alanlarına yönlendirilmesini sağlamak için çaba gösterilmesi gereklidir. Yabancı yatırımcılar, ülkeye yatırım yapmaları için çeşitli programlar ve teşvikler sunularak ekonominin üretken alanlarına katılmaya teşvik edilebilir. Ekonomik politika, yurt içi tasarrufları artırmalıdır. Brüt tasarrufların birikimi, yatırımlar için para kaynaklarının önemli bir bileşenidir. Tasarrufların seferber edilmesine yardımcı olmak için finansal sistemde bazı iyileştirmeler ve çeşitlilik yapılabilir. Verimli para ve maliye politikaları ile birleştirildiğinde, borsa büyük ve kayda değer piyasa değeri artışları yaşayabilir. Ancak, istihdam ve sermaye yapısı üzerinde olumlu bir etki yaratmak için bu tasarrufların üretken faaliyetlerle uğraşan ve finansmana ihtiyaç duyan kişilere sunulması gerekmektedir. Hükümet politikaları, brüt sabit sermaye birikimine yatırım yapılmasını teşvik etmelidir.

Türkiye ile diğer ekonomiler arasında ikili ticareti artırmak için ticaret politikalarının geliştirilmesi gereklidir. Bu süreçler, uluslararası ticaretle uğraşan şirketler için vergi indirimleri ve bu tür sektörlere yönelik sübvansiyonlar şeklinde olabilir. Ayrıca, diğer ekonomilerle ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarına girilmesi ile iyileştirilebilir. Öte yandan, Türkiye'nin ekonomik performansını artıran ve yabancı para akışını artıran üretken malların ticaretinin serbestleştirilmesi de faydalı bir çaba olabilir. Ekonomik büyümeyi teşvik edebilecek çok ihtiyaç duyulan yabancı parayı elde etmek için ticaret politikaları, mal ve hizmet ihracatını artırmayı teşvik edecek şekilde oluşturulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Allouh, A.** (2020). Türk ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımın rolü, 3-15.
- Bartlett, C., & Ghoshal, S.** (1990). The multinational corporation as an interorganizational network. *JStor*, 603-625. doi:<https://doi.org/10.2307/258684>
- Lazarus, A.** (2001). Multinational corporations. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 1097-1098. https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/bkogut/files/Chapter_in_smelser-Baltes_2001.pdf adresinden erişildi.
- Tsai, P.-L.** (1995, Mart). Foreign direct investment and income inequality: Further evidence. *World Development*, 23(3), 469-483.
- Acar, Ü.** (2020). Küresel politikaların belirlenmesinde çok uluslu şirketlerin rolü ve önemi. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(2), 465-489.
- Açıklan, S.** (2007). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların seçilmiş makroekonomik göstergelerle ilişkisinin zaman serileri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*. Eskişehir.
- Ağır, H., & Rutbil, M.** (2019). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik analiz. *DergiPark*. doi:DOI:10.33437/ksusbd.577849
- Akaner, U.** (2020). Türkiye'de çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyen faktörlerde küreselleşme etkisi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Karabük Üniversitesi, Karabük; 16-28.
- Akar , G.** (2010). Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının sektörel kompozisyonunun ekonomik büyümeye etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 22-24.

- Akkaya, G. C., Kutay, N., & Tükenmez, M.** (2005). Real estate investment trusts and fundamentals of real estate investments : a case of Turkey. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 12(1), 40-42.
- Akyazı, H., & Ekinci, A.** (2009). Türkiye'de 2000 sonrası uygulanan para politikası stratejilerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 350-353.
- Ardıç, H.** (2004). *1994 ve 2001 yılı ekonomik krizlerinin, türkiye cumhuriyeti merkez bankası bilançosunda yarattığı hareketlerin incelenmesi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü.
- Arı, A.** (2007). Banka birleşmeleri ve satın almaları ve ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tez: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye; 1-171. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42805.pdf> adresinden erişildi
- Aydın, H.** (2019, Temmuz). Küreselleşme çerçevesinde dünya ticaretinde Wal-Mart ve etkileri. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, Türkiye; 29-41.
- Aydın, N.** (2021). Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının dış ticaret üzerindeki etkisi: panel veri analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 51-70.
- Baadach, B.** (2002). The position of multinational companies in the international trade.
- Başkaya, F.** (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi Ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bilgili, F., Düzgün, R., & Uğurlu, E.** (2007). Büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yurtiçi yatırımlar arasındaki etkileşim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 123.

- Branca, L., & Bibu, N.** (2013). The impact of multinational companies on the employment in Romania. *ScienceDirect*, 1-18.
- Canpolat , M.** (2019, Mayıs). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Dış Ticaret İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği.
- Caves, R.** (1996). *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. Cambridge Surveys Of Economic Literature.
- Chow, D.** (2011). Counterfeiting as an Externality Imposed by Multinational Companies on Developing Countries. *Virginia Journal of International Law*, 785.
- Cicea, C., & Marinescu, C.** (2020, November). Bibliometric analysis of foreign direct investment and economic growth relationship. a research agenda. *Journal of Business Economics and Management*, 446-447. <https://journals.vilniustech.lt/index.php/JBEM/article/view/14018> adresinden erişildi.
- Činčikaitė, R., & Meidute-Kavaliauskiene, L.** (2023). Assessment of Attractiveness of the Baltic States for Foreign Direct Investment: The TOPSIS Approach. *Journal of Risk Financial Management*, 3-4.
- Collis, D., Young, D., & Goold, M.** (2012). The size and composition of corporate headquarters in multinational companies: Empirical evidence. *Journal of International Management*, 7(3), 260-265. doi:<https://doi.org/10.1016/j.intman.2012.06.002>
- Çakar, T.** (2010). *Küreselleşme tüketim kültürü çocuklar ve gençler*. Tüketici Hakları Derneği. <https://www.tuketicihaklari.org.tr/yazilarimiz/makaleler.2010.06.12.html> adresinden erişildi.
- Çeviker, A., & Taş, İ.** (tarih yok). Türkiye'de ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-10.

- Çımrın, F. K.** (2014). Kapitalizm, çevre ve çok uluslu şirketler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 183-185.
- Çörekçiöğlü, S.** (2016). The determinants of foreign direct investment in Turkey. *Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Dağ, M., & Çelik, M.** (2018). Yatırım teşvikleri nedir? Kavram ve kapsamı üzerine değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 865-868.
- Dağdelen, N.** (2001, Ekim). İşletmelerde yatırım kararlarının değerlendirilmesi gazbeton sanayi uygulaması. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 3-6.
- Demir Gökyayla, D., & Süral, A.** (2004). 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanunu ve getirdiği yenilikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 165-166.
- Dilber, İ., & Nur, H.** (2017). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen temel unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-40.
- Durgun, D.** (2024). *Çok uluslu şirketler*. Tübitak Bilim Ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cok_uluslu_sirket adresinden erişildi.
- Düşündere, A.** (2023). *Rakamlarla uluslararası doğrudan yatırımlar ödemeler dengesi istatistikleri*. YASED. <https://yased-api.yased.org.tr/Uploads/Media/YASED-Rakamlarla-UDY-Aralik-2023.pdf> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 05.14.2024
- Eğilmez, M.** (2023). *Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye yatırımları*. 05 14, 2024 tarihinde Medyascope: <https://medyascope.tv/2023/12/10/mahfi-egilmez-yazdi-turkiyeye-yonelik-yabanci-sermaye-yatirimlari/> adresinden alındı

- Emir, M., & Kutlu, M.** (2015). Doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları volatilitesi arasında nedensellik ilişkisi. *DergiPark*, 6-7.
- Enayat, W.** (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Hindistan Örneği. Yüksek Lisans Tezi. *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Erdem, F.** (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye;
- Erdoğan, A.** (2011). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan sermaye yatırımları etkinliği: türkiye için ekonometrik bir uygulama. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, A.** (2011). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları etkinliği: Türkiye için ekonometrik bir uygulama. 30-31.
- Erdoğan, A.** (2012). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyici faktörler. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan, A.** (2016). Türkiye'nin ihracatını etkileyen faktörler: çoklu regresyon analizi. *Social Sciences Research Journal*, 5(2), 1-8. nisan 17, 2023 tarihinde alındı
- Ersoy, A.** (2015). *İktisadi teoriler ve düşünceler tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eser, L.** (2017). Vergi kayıp ve kaçaklarıyla mücadelede beps eylem planı ve değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 448-450.
- Foley, C., Hines, J., & Wessel, D.** (2021). *Multinational corporations in the 21st century economy*. Brookings Institution Press.
- Gamgam, H., & Altunkaynak, B.** (2021). *Regresyon analizi*. Seçkin Yayıncılık.
- GEMI.** (2006). business helping business achieve global environmental, health and safety excellence – a report of global environmental management initiative.

- Gilpin, R.** (1987). The political economy of international relation. *Princeton University Press*, 262.
- Gökçeli, E.** (2022, Eylül). Three chapters on foreign direct investment in OECD countries. Brunel University London, 27-45.
- Grieco, J., & Ikenberry, G.** (2003). *State Power and World Markets: The International Political Economy*. New York: Norton & Company.
- Guisinger, S.** (2021). Host-country policies to attract and control foreign investment. Routledge (Dü.) içinde, *In investing in development* (s. 157-171).
- Gurdorj, U.** (2012). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımı: moğolistan'da yabancı sermayeye yönelik algı üzerine araştırma. İstanbul.
- Güven, Y.** (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 74-97.
- İlhan Nas , T., & Kalkan, N.** (2017). Ülkelerin yolsuzluk derecelerinin yurtiçine gelen doğrudan yabancı yatırımların giriş şekilleri üzerindeki etkileri. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4-5.
- ILO** (2017). Çokuluslu işletmeler ve sosyal politikaya ilişkin ilkeler üçlü bildirgesi,17-21.
- İnce, M. G.** (2008). Yatırım teşviklerinin yatırım kararlarına olan etkisi ve Türkiye uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Karakaş, A.** (2019). İşletmelerde kapasite, büyüme ve birleşme. *Modern İşletme Bilimi*,91-95.
- Karimov, M.** (2020). The impact of foreign direct investment on trade (export and import) in Turkey. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 6(1), 1-17.
- Kaymakçı, O.** (2013). Küresel ekonomide çok uluslu şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1).

- Koçtürk , O., & Eker , M.** (2012). Dünyada ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketlerin gelişimi. *Tarım ve Ekonomi Dergisi*, 18(1), 36-38.
- Köroğlu, B.** (2019). gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımı arttırıcı reformların büyümeye etkisi: Türkiye - Rusya karşılaştırması. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köseoğlu, A., & Dinç , M.** (2018). Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar ve uygulamalar. *Yatırım Teşvik Rehberi* , 10-11.
- Kurtaran, A.** (2007). Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-381.
- Kutal, D.** (1992). *Çok Uluslu Şirketlerin İşçi- İşveren İlişkilerine Etkisi*. DergiPark,1-26.
- Meyer, K., & Estrin, S.** (1998, February). Entry mode choice in emerging markets. *Copenhagen Business School Greenfield, Acquisition*, 1-33.
- Meyer, K., & Estrin, S.** (2001). Brownfield entry in emerging markets. *Journal of International Business Studies*, 32(3), 575-576.
- Mucuk, M.** (2011). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teori ve Türkiye uygulaması*. Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları
- Mutlu, M.** (2011). Gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlar, ülke ekonomisine katkıları ve Türkiye örneği.
- Noorbakhsh, F., Youssef, A., & Paloni, A.** (2001). Human Capital and FDI inflows to developing countries: New Empirical Evidence. *World Development*, 29, 1593-1610.
- OECD.** (2008). Export . [https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=NAAG_2015_NOV15&Lang=en&Coords=\[INDICATOR\],\[T OT\]#:~:text=Definition,part%20of%20gifts%20or%20grants.](https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=NAAG_2015_NOV15&Lang=en&Coords=[INDICATOR],[T OT]#:~:text=Definition,part%20of%20gifts%20or%20grants.) adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 05.08.2024

- OECD.** (2015). Measuring international investment by multinational enterprises implementation of the OECD benchmark definition of foreign direct investment (4 b.)
- OECD.** (2024). *Foreign direct investment (FDI)*. tarihinde OECD iLibrary: [https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreign-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a523b18-en#:~:text=Foreign%20direct%20investment%20\(FDI\)%20is,enterprise%20resident%20in%20another%20economy.](https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreign-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a523b18-en#:~:text=Foreign%20direct%20investment%20(FDI)%20is,enterprise%20resident%20in%20another%20economy.) adresinden erildi. Erişim Tarihi: 02.01.2024
- Olcar, A.** (2013). Türkiye'nin Dış Bor Sorunu Ve Kriz Etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Orhangazi, ., & Yeldan, A.** (2021). The re-making of the turkish crisis. *Development and Change*, 1-44. doi:DOI: 10.1111
- Özel, B.** (2018). Doğrudan Yabancı yatırımların temel belirleyicileri üzerine bir analiz: Türkiye rneği. 34-36. Konya.
- Özer, M.** (2005). *Ekonomi, siyaset ve yönetimin yeniden yapılandırılması zerine* (Cilt 8).
- Özgüven, A.** (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Page, S.** (1994). *How developing countries trade the institutional constraints*. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203479629>
- Parasız , İ.** (1995). *Kriz Ekonomisi ve 1994 Kararları*. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Paya, M.** (1998). *Para teorisi ve para politikası*. Filiz Kitabevi.
- PWC.** (2024). *Türkiye ve dünya ekonomisindeki son gelişmeler*. tarihinde [www.pwc.com.tr: https://www.pwc.com.tr/turkiye-ve-dunya-ekonomisindeki-son-gelismeler](https://www.pwc.com.tr/turkiye-ve-dunya-ekonomisindeki-son-gelismeler) adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 21.05.2024

- Salvatore, D.** (1999). *International economics third edition*. New York: Macmillan Public.
- Santos, T.** (1970). The structure of depece. *American economic review*, 231-239. <http://digamo.free.fr/dosantos70.pdf> adresinden erişildi.
- Seyidoğlu, H.** (2017). *İktisat biliminin temelleri* (3 b.). İstanbul.
- Sharma, K., & Bandara, Y.** (2010). Trends, patterns and determinants of Australian foreign direct investment. *Journal of Economic Issues*, 44(3), 661-676.
- Siegel, J., Licht, A., & Schwartz, S.** (2013). Egalitarianism, cultural distance, and foreign direct investment: A New Approach. *Organization Science*, 24(4), 1174-1178.
- Strange , S.** (1995). The defective state. *Daedalus*, 124(2), 69.
- Şerbetçi, N.** (2000). Çok Uluslu işletmelerde globelleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(4), 131-135.
- Şimşek, M., & Behdioğlu, S.** (2006). Türkiye’de dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: uygulamalı bir çalışma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 48-61.
- T.Aksoy, Z., & Özer, A.** (2023). 2000-2020 yılları arasında Türkiye’deki sermaye kaçışları ile seçilmiş makroekonomik faktörler arasındaki ilişki. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 7(1), 112. doi:10.29023/alanyaakademik.1062278
- Topçu, E.** (2017). İhracata dayalı büyüme hipotezine yeni bir yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 33-34.
- Tunçsiper, Ç., & Horoz, İ.** (2023). The effect of exports on economic growth Türkiye 1980 -2021. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 5. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2995314> adresinden alındı

- TÜSİAD.** (2020). *2020 Yılına girerken Türkiye ve dünya ekonomisi.* file:///C:/Users/demir/Downloads/2020-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi_1.pdf adresinden alındı.
- Uğur , B., & Çelik, O.** (2023). Portföy ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ekonomik büyüme üzerindeki karşılaştırmalı etkisi: E-7 ülkeleri örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 10. doi:Doi:10.52791/aksarayiibd.1066194
- UNCTAD.** (2000). Employment. *BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TİCARET VE GELİŞTİRME KONFERANSI*, (s. 5-6). New York and Geneva.
- UNCTAD.** (2006). World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. *New York: United Nation Publicati.*
- UNCTAD.** (2021). Global Trade Update. <https://unctad.org/publication/global-trade-update-november-2021> adresinden alındı
- Uncu, F.** (2009). *Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili panel veri araştırması.* Yayınlanmış İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya;
- Uygun, E.** (2010). Çok uluslu şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı ve çevre politikaları. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 60-65.
- Ülgen, G.** (2004). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların önemi: Türkiye ekonomisinin özel durumu. *T.C. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 68-71.
- Worasinchai, L., & Bechina, A.** (2010). The Role of Multinational Corporations in Developing R&D in Thailand: the Knowledge Flow between MNC's and University. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 8(1), 171-180.
- Yavan, N., & Kara, H.** (2003). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve bölgesel dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*.
- Url-1:** <https://www.bea.gov/system/files/2020-04/GDP-Education-by-BEA.pdf>, Erişim tarihi: 10.04.2024.

Url-2: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/guardiandan-turkiye-yorumu-bogucu-korku-iklimi-1031768>, Erişim Tarihi: 04.05.2024

Url-3: <https://www.volkswagen-group.com/en/about-us-16013>, Erişim Tarihi: 05.16.2024

Url-4: <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri/md0103011615>, Erişim Tarihi: 05.09.2023

Url-5: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/ab-dto-turkiye-iliskileri/dto-2008-yili-raporu>, Erişim Tarihi: 05.04.2024

Url-6: <https://www.munich-business-school.de/en/1/business-studies-dictionary/swot-analysis>, Erişim Tarihi: 2024. 05.02

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Pınar DEMİREL

ÖĞRENİM DURUMU

2017-2021 : Haliç Üniversitesi Siyaset bilimi ve Uluslararası İlişkiler %100 burslu

2022-2024 : Haliç Üniversitesi İşletme Tezli Yüksek Lisans

İŞ DENEYİMLERİ

Haliç Kongre Merkezi 6 ay Denetim Stajı